

STUDII ȘI CERCETĂRI ȘTIINȚIFICE

SERIA *FILOLOGIE*

**Nr. 28
2012**

Copyright 2012, Editura *Alma Mater*, Bacău, România
ISSN 1224 – 841 X
All rights reserved.

Universitatea „Vasile Alecsandri” din Bacău

Facultatea de Litere

**STUDII ȘI CERCETĂRI ȘTIINȚIFICE
SERIA *FILOLOGIE***

Plurilingvism și interculturalitate

Stelian Dumistrăcel – 75

2012

STUDII ȘI CERCETĂRI ȘTIINȚIFICE. SERIA FILOLOGIE

Revistă a Facultății de Litere,
Universitatea „Vasile Alecsandri” din Bacău

Redactor-șef: Vasile Spiridon

Comitet editorial: Nicoleta Popa Blanariu, Floria Florinela, Adrian Jicu, Petronela Savin, Violeta Preda

Redactor de număr: Petronela Savin

Coordonator de număr: Nicoleta Popa Blanariu

Comitetul științific

Acad. Solomon Marcus, Academia Română

Acad. Eugen Simion, Academia Română

Prof. univ. dr. Maria Carpov, Universitatea „Al.I. Cuza”, Iași

Prof. univ. dr. Mihaela Cernăuți-Gorodețchi, Universitatea „Al.I. Cuza”, Iași

Prof. univ. dr. Mircea A. Diaconu, Universitatea „Ștefan cel Mare”, Suceava

Prof. univ. dr. Liviu Dospinescu, Universitatea Laval, Canada

Prof. univ. dr. Stelian Dumistrăcel, Institutul de Filologie „A. Philippide” Iași, Filiala Academiei Române

Prof. univ. dr. Amos Fergombé, Universitatea Artois, Franța

C.P.I dr. Gabriela Haja, Institutul de Filologie „A. Philippide” Iași, Filiala Academiei Române

Prof. univ. dr. Luminița Hoarță-Cărăușu, Universitatea „Al.I. Cuza”, Iași

Prof. univ. dr. Constantin Schifirneț, Școala Națională de Studii Politice și Administrative, București

Prof. univ. dr. Francisco Torres Monreal, Universitatea din Murcia, Spania

Prof. univ. dr. Milan Vukomanović, Universitatea din Belgrad, Serbia

Prof. univ. dr. Caroline Ziolk, École Supérieure des Beaux-Arts de Montpellier, Franța

Conf. univ. dr. Ioan Dănilă, Universitatea „Vasile Alecsandri” din Bacău

Conf. univ. dr. Emilia Munteanu, Universitatea „Vasile Alecsandri” din Bacău

Conf. univ. dr. Ioan Sava, Universitatea „Vasile Alecsandri” din Bacău

Coperta: Anca Mihăilă

Adresa redacției: Universitatea „Vasile Alecsandri” din Bacău, Facultatea de Litere, str. Spiru Haret, nr. 8, Bacău, România

Tel./ fax: 0234 – 588884, e-mail: litere@ub.ro

CUPRINS

Stelian Dumistrăcel – 75

Nota editorului	7
Schiță biobibliografică	9
Mesaj de felicitare din partea Universității „Alecu Russo” din Bălți	11
<i>Ancheta dialectală „nu este un recensământ, ci este o convenție de colaborare, o formă de comunicare reală” – interviu cu prof.univ.dr. Stelian Dumistrăcel, realizat de conf. univ.dr. Ioan Dănilă</i>	13

Portrete la aniversară

Luminița Botoșineanu, Doina Hreapcă, Florin-Teodor Olariu, Veronica Olariu	
<i>Stelian Dumistrăcel, un statut și un rol</i>	21
Cristinel Munteanu	
<i>Ancheta dialectală ca dialectică sui generis (sau despre un alt fel de Socrate)</i>	25
Gabriel Mardare	
<i>În căutarea informatorului pierdut</i>	29
Petronela Savin	
<i>Până în pânzele albe... ale expresiei</i>	37
Nicoleta Popa Blanariu	
<i>Spectacolul vorbei</i>	41

Stelian Dumistrăcel. Spații discursive

Stelian Dumistrăcel	
<i>Spații pragmatico-discursive ale generării idiotismelor: o înscenare caragialescă</i>	45

Limbaj și creativitate

Cristinel Munteanu	
<i>De la Demetrios la Stelian Dumistrăcel cu privire la tratarea stilului/limbajului epistolar</i>	73
Ana-Maria Minuț, Luminița Botoșineanu	
<i>Un altfel de paratext: jurnalul de anchetă dialectală</i>	85
Dan S. Stoica	
<i>Metaforă și terminologie</i>	99
Laura-Irina Gavriliu	
<i>Reflexele funcției fatice în comunicarea didactică</i>	109

Diana Stoica	
<i>Ironia discursului eminescian în „Contrapagină”</i>	125
Cipriana Bâclea	
<i>Telegrame, de I.L. Caragiale. Normă și stil</i>	129
Florinela Floria, Petronela Savin	
<i>Limbajul poetic. Comunicare dincolo de alteritate</i>	135
Irina Ioja (Zamfir)	
<i>Modelul Ana Blandiana – o individualitate în cadrul generației '60</i>	141
Cristina Popescu	
<i>Gheorghe Crăciun sau Literatura între „Trup și literă”</i>	151
Cenac Oana Magdalena	
<i>Concurența anglo-română în sistemul financiar românesc</i>	165

Recenzii

Petronela Savin , <i>Romanian Phraseological Dictionary. The Onomasiological Field of Human Nourishment</i> , Iași, Institutul European, 2012 (Florinela Floria)	175
Petronela Savin , <i>Universul din limbă. Terminologia privitoare la alimentația românească</i> , Iași, Institutul European, 2012 (Diana Stoica)	177

Nota editorului

Acest număr al revistei reunește contribuțiile participanților la ediția a VII-a a **Dialogurilor academice**, desfășurată pe 23 noiembrie 2012, sub genericul „STELIAN DUMISTRĂCEL – 75” la Facultatea de Litere din cadrul Universității „Vasile Alecsandri” din Bacău. Volumul este dedicat reputatului profesor și cercetător Stelian Dumistrăcel, la împlinirea a 75 de ani, în semn de prețuire față de contribuția Domniei Sale în lingvistica românească și în formarea mai multor generații de cercetători.

STELIAN DUMISTRĂCEL
Schiță biobibliografică

Stelian-Traian Dumistrăcel s-a născut la 19 august 1937 în Zvoriștea, județul Suceava.

Este absolvent al Facultății de Litere de la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași (1958), doctor în filologie al aceleiași universități (1974), având specializări și stagii de documentare în Germania (1967, 1969 și, ca bursier DAAD, 1975, 1991) și în Franța (1977). Titlul de „Doctor Honoris Causa” i-a fost conferit de Universitatea „Dunărea de Jos”, Galați (mai, 2011) și de Universitatea „Alec Russo”, din Bălți, Republica Moldova (martie, 2012).

Din 1958 până în prezent, cercetător științific principal la Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Academiei Române; între anii 1997-2000, profesor titular la Universitatea „Dunărea de Jos” din Galați; între 2000-2006, profesor titular la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” Iași; între 2004-2005, profesor asociat la Universitatea „Vasile Alecsandri” din Bacău. Conducător de doctorat în specialitatea „filologie” la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” (doctoranzi din centrele universitare Iași, Galați, Bacău, Suceava, Brașov și Timișoara). A ținut prelegeri la Friedrich Schiller-Universität Jena (1995, 1996) și Ruprecht-Karls-Universität Heidelberg (1996); a fost profesor invitat la Friedrich Schiller-Universität Jena (1996/1997) și la Universitatea „Alec Russo”, Bălți, Republica Moldova (mai, 2003). Coordonator, la Institutul Philippide, al temei *Noul Atlas lingvistic român pe regiuni. Moldova și Bucovina*, din planul de cercetare prioritar al Academiei Române (publicarea a șapte volume din *Atlas*: introducere, volume de hărți și de texte dialectale); membru al echipei de colaborare cu Institutul de Informatică Teoretică (Filiala Iași a Academiei Române) pentru informatizarea NALR Mold.-Bucov. Membru în Comitetul Național Român pentru *Atlas Linguarum Europae* (ALE) și *Atlas Linguistique Roman* (AliR) și colaborator la aceste proiecte internaționale.

Este autor a numeroase articole apărute în publicații științifice de referință, din țară și din străinătate, în domeniile dialectologie, terminologie, frazeologie, stilistică, pragmatică. A publicat următoarele volume: *Influența limbii literare asupra graiurilor dacoromâne*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978 (premiul „Timotei Cipariu” al Academiei Române); *Lexic românesc. Cuvinte, metafore, expresii*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1980; *Lupta în jurul literei â și demnitatea Academiei Române*, Iași, 1993; *Sate dispărute – sate amenințate*, Iași, Institutul European, 1995; *Expresii românești. Biografii – motivații*, Iași, Institutul European, 1997; *Ancheta dialectală ca formă de comunicare*, Iași, Editura Academiei Române, 1997 (în colaborare); *Până-n pânzele albe. Expresii românești*, ediția a doua, revăzută și augmentată, Iași, Institutul European, 2001; *Limbajul publicistic românesc din perspectiva stilurilor funcționale*, Iași, Institutul European, 2006; *Discursul repetat în textul jurnalistic. Tentația instituirii comuniunii fatice prin mass-media*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2006; *Lexic românesc. Cuvinte, metafore, expresii*. Ediția a doua, cu un *Supliment de analiză din perspectivă pragmatică*, Iași, Casa Editorială „Demiurg Plus”, 2011.

Decernarea titlului de Doctor Honoris Causa al Universității de Stat „Alec Russo” din Bălți Domnului Profesor Stelian Dumistrăcel e un moment impresionant, de dreptă omagiere a unui mare lingvist român, care și-a asumat, parcă dintotdeauna, rolul de reper moral și profesional. Și-l exercită cu umor și bunăvoință, amuzându-se, ca orice erudit, în fața diversității ideilor și a spectacolului lingvistic actual, pe care le privește cu o neobosită curiozitate. Lingvistica românească – conectată la cea internațională – și-a consolidat prin scrierile și cercetările Domniei Sale tradiția de întemeiere teoretică și de cunoaștere aplicată a tezaurului limbii, în toate formele și registrele sale – vechi, regionale, populare și literare.

Domnul Profesor Stelian Dumistrăcel a realizat o excepțională operă de cercetare în dialectologie, fonetică, lexicologie și lexicografie, terminologie, etimologie, romanistică, istoria limbii literare și a ideilor culturale, demonstrând o permanentă deschidere către cele mai noi direcții în stilistică, etnolingvistică, sociolingvistică și pragmatică. Ne-a dovedit, de atâtea ori, că tradiția retoricii clasice e cea mai solidă cale de interpretare a ludicului în limbaj. A descris fenomenul fascinant al tabuizării și al agresării numelor. A detectat încărcătura culturală a cuvintelor vechi și populare și a reconstituit detectivistic istoria expresiilor adesea obscure. A fixat cu precizie specificul discursului publicistic. A descris funcționarea curentă a intertextualității, prin formula „discursului repetat”, în care e cuprinsă o caracteristică fundamentală a limbajului uman.

Rigoarea sa absolută se împletește fericit cu spiritul de finețe, cu relativizarea inteligentă, sub semnul nuanțelor și al permanentei interogații. Așa cum ne-o prezintă Domnia Sa de fiecare dată, cercetarea lingvistică e profundă, severă, migăloasă – dar și ingenioasă, scriitoare și spectaculoasă.

(Din textul de *Laudatio* al prof. univ. dr. Rodica Zafiu
la ceremonia conferirii titlului de DHC al Universității „Alec Russo” din Bălți)

Mesaj de felicitare din partea Universității „Alec Russo” din Bălți

Mult stimați organizatori ai *Dialogurilor academice*,

Comunitatea academică a Universității de Stat „Alec Russo” din Bălți a primit cu mare bucurie vestea despre actuala ediție ce se desfășoară sub genericul „Stelian Dumistrăcel – 75”. Pentru corpul profesoral și studențesc bălțean, școala lingvistică întemeiată de profesorul și savantul Stelian Dumistrăcel se află, strict geografic, la Iași, acolo unde își desfășoară activitatea didactică și științifică, recunoscută atât în țară, cât și peste hotarele ei. Cei care se înscriu însă pe această linie a dezvoltării științifice, și care, direct sau indirect, au venit în contact cu principiile și teoriile promovate de marele filolog Stelian Dumistrăcel, le-au preluat, au beneficiat de ele și le-au promovat, nu pot fi circumscrise geografic.

Universitatea de Stat „Alec Russo” din Bălți l-a avut pe dl profesor Stelian Dumistrăcel, în repetate rânduri, în calitate de profesor, participant la conferințe și colocvii, membru în colegii de redacție și în Seminarul științific de profil, colaborator la reviste, recenzent al tezelor de doctorat etc. Acestea sunt doar unele din motivele pentru care membrii Senatului universitar au votat în unanimitate, în ședința din 18 ianuarie 2012, acordarea titlului de *Doctor Honoris Causa* al Universității de Stat „Alec Russo” din Bălți profesorului Stelian Dumistrăcel.

Mult stimate Domnule Profesor Stelian Dumistrăcel,

Consultațiile și sugestiile Dumneavoastră, oferite cu generozitate, la mese rotunde sau în pauzele din conferințe, i-au ajutat pe mulți dintre doctoranzii și profesorii bălțeni să-și nuanțeze, iar, uneori, chiar să-și restructureze esențial demersurile în domeniile lor de cercetare.

Nu mai puțin important însă, s-a conturat pentru mulți dintre noi, prin Dumneavoastră, modelul cercetătorului obiectiv și riguros, al profesorului exigent și competent și, nu în ultimul rând, modelul omului Stelian Dumistrăcel, inteligent și sociabil, binevoitor, dar intransigent, trăsături care conturează individualitatea personalității Dumneavoastră inconfundabile.

Cu ocazia frumoasei aniversări, Senatul Universitar Vă urează, mult stimate Domnule Profesor Stelian Dumistrăcel, ani mulți și rodnici, proiecte cu sorți de izbândă și o activitate prodigioasă întru binele nostru și al limbii române.

Cu aleasă considerație,
în numele membrilor Senatului

Prof. univ. dr. hab.
Rector Gheorghe POPA

Ancheta dialectală „nu este un recensământ, ci este o convenție de colaborare, o formă de comunicare reală”

Interviu cu prof.univ.dr. Stelian Dumistrăcel, realizat de conf.univ.dr. Ioan Dănilă, pentru emisiunea „Merge și așa?” (TV Bacău) – 23 nov. 2012

Ioan Dănilă: Arhiva unui popor, patrimoniul unei națiuni nu sunt date de ceea ce știm îndeobște că reprezintă aceste elemente în ordine materială; arhiva unui popor este reprezentată și de limba acestuia. De aceea, una dintre cele mai importante avuții pe care le avem noi, locuitorii spațiului nord-dunărean, este limba română. La rândul ei, aceasta se manifestă și într-o *varietate regională* – am exprimat deja o sintagmă puțin pretențioasă –, care înseamnă de fapt acele abateri nevinovate de la norma de exprimare. Ele sunt studiate sub egida unor instituții de mare autoritate științifică și sunt consemnate în atlasele lingvistice.

Avem bucuria ca astăzi să ne fie oaspete domnul profesor universitar doctor Stelian Dumistrăcel, unul dintre cei mai cunoscuți dialectologi români, și pentru faptul că este coordonatorul *Noului Atlas lingvistic român pe regiuni. Moldova și Bucovina*. Îi mulțumesc domnului profesor că a avut amabilitatea să fie partenerul nostru de dialog.

Stelian Dumistrăcel: Îmi face plăcere să discutăm despre aceste lucruri, pentru că dialectologia a fost marea, prima mea iubire, care nu se uită niciodată, cum spun francezii: „On revient toujours à ses premières amours”. Este ocupația mea de la început, de bază, și nu una întâmplătoare, pentru că provin dintr-un mediu țărănesc, îl cunosc foarte bine și mi-a fost ușor să mă acomodez la un program național de cercetare. După atlasele făcute de Sever Pop și Emil Petrovici, sub conducerea lui Sextil Pușcariu, care reflectă situația din limba română dintre anii 1929 și 1938 – deci perioada interbelică –, programul național despre care vorbesc reprezintă cea de-a doua generație de atlase, aceea a atlaselor regionale. S-a pornit de la un model preconizat de un lingvist important din Franța, Albert Dauzat, luat ca model de mai multe țări, romanice în special. Așadar, după ce am terminat facultatea și am fost încadrat la Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” al filialei Iași a Academiei Române, am format, sub conducerea profesorului Istrate și după aceea, în colaborare cu profesorul Arvinte, o echipă. (E vorba de Gavril Istrate – cunoscut de colegii de vârstă mea, dar și de oameni mai tineri, ca decan al Facultății de Litere timp de 16 ani, adevărat patriarh al acestei instituții – și de Vasile Arvinte, și el decan și prorector al Universității.) Am condus echipa aceasta de lucru, care a efectuat anchete într-o rețea de puncte însumând 210 localități, începând din Bucovina, până în zona Galațiului (Bacăul e în centrul acestui atlas), cu un chestionar al proiectului, special de 2543 de întrebări, care de fapt se dublează (pentru gramatică, se înmulțesc cu 6). Ancheta însemna trei zile de lucru cu mai mulți subiecți, pentru a alcătui ceea ce-ați spus foarte bine la început – o carte de identitate locală și o arhivă a unei etnii. Când făceam anchetele, păreau surprinși informatorii noștri și chiar autoritățile locale: „Ce vreți cu asta? Cum să se vorbească? Sî vorghești, sî grăiești ca pisti tăt...” Ei, tocmai asta ne interesează – care este culoarea locală? Spunem de obicei că așa cum o familie are un album cu fotografii, cu acte, așa și un popor trebuie să aibă o arhivă cu actele, cu relațiile, cu

înaintașii săi. Chestionarul are o porțiune foarte întinsă, cu descrierea mediului domestic, cu ocupațiile tradiționale, și atunci oamenii în vârstă aveau foarte ușor la desfășurarea anchetei, pentru că descriau lucruri despre viața lor dinainte.

Ioan Dănilă: Chiar le făcea plăcere, sunt sigur...

Stelian Dumistrăcel: Unora. Erau ani foarte ciudați din punctul de vedere al relațiilor sociale. O lucrare la care o să ne mai referim, *Ancheta dialectală, ca formă de comunicare*, arată de exemplu că unii erau foarte suspicioși când înregistram în legătură cu amintiri din tinerețe, despre una, despre alta. De fapt, de multe ori am consemnat lucruri excepționale. Am înregistrat, de exemplu, în Bucovina pe un fost coleg de clasă al lui Mihai I. La București se înființase o clasă cu elevi din toate zonele țării și a fost un bucovinean, cu care am stat noi de vorbă, care fusese coleg cu Mihai I la București. Îi avusese profesori pe Nicolae Iorga, pe Dimitrie Caracostea, pe alții, deci era o școală de elită. Și am avut alții, mai tineri, care fuseseră în garda regală în perioada loviturii de stat de la 30 decembrie 1947 și altele; deci erau unele lucruri care puteau fi puse sub semnul întrebării. De fapt erau și oameni inteligenți care înțelegeau foarte ușor despre ce este vorba și își re trăiau tinerețea. Asta este foarte important: să găsești interlocutorul potrivit, cu talent pentru vorbire, căruia să îi placă să vorbească și care în afară de cunoștințe, de ceea ce înseamnă cunoașterea lucrurilor, are și plăcerea exprimării.

Ioan Dănilă: Sunt câteva dintre condițiile selectării informatorilor.

Stelian Dumistrăcel: Noi am făcut anchetele acestea după un tipar general pentru toată țara, dar se pot face comparații pentru toate zonele. De ce interesează? Noi avem acte, documente referitoare la vechimea limbii române, la mișcările de populație, foarte târzii. Or, de exemplu, dacă vei constata că pentru Moldova (Moldova este o zonă foarte interesantă din acest punct de vedere) există o linie care împarte toată provincia dinspre vest spre est pe la mijloc – care pornește cam din zona Bacăului și duce spre Huși și după aceea trece Prutul și coboară undeva spre zona bine românizată de dincolo de Prut...

Ioan Dănilă: Ca o linie Jireček...

Stelian Dumistrăcel: Da, constăți o delimitare de populație. Este vorba de migrațiile transilvănenilor, de populațiile nordice și de o altă realitate decât vedem noi acum: Moldova era Țara de Sus și Țara de Jos. Deci iată, dacă găsim date în documente despre așa ceva, hărțile noastre spun exact despre ce e vorba.

Ioan Dănilă: Valoarea documentară a demersului este nu implicită, ci explicită și deci foarte importantă.

Stelian Dumistrăcel: Este programatică. Noi știm despre ce este vorba, dar oamenii întrebau: „Cum, dar nu știți despre ce este vorba?” „Ba da, noi știm, dar vrem să vedem ce știți dumneavoastră.” Și atunci, reflexele lingvistice ale mișcărilor de populație, ale evenimentelor istorice nu pot fi puse mai bine în evidență decât prin asemenea lucrări de geografie lingvistică. Și așa spune aici ceva aparte, un lucru pe care foarte puțini dintre contemporani îl mai știu: granițele României Mari au fost trasate după atlasul lui Weigand.

Ioan Dănilă: Exact, cel din 1909, al lingvistului german Gustav Weigand.

Stelian Dumistrăcel: La Trianon și la Versailles s-a discutat care-i teritoriul țării.

Ioan Dănilă: Până unde se vorbește românește.

Stelian Dumistrăcel: Așa, s-a spus: avem granițe naturale - Dunărea, Prutul, Nistrul -, dar încoace, spre vest, spre nord-vest, sud-vest, ce avem?

Ioan Dănilă: Granițele lingvistice.

Stelian Dumistrăcel: Și s-a răspuns: avem, până unde se spune *ochi*, până unde se spune *mână*, până unde se spune *dinte*, până unde se spune *tată*, *mamă*, *frate* și altele.

Ioan Dănilă: Cuvintele din fondul principal lexical.

Stelian Dumistrăcel: Și iată, asta înseamnă lucrare de geografie lingvistică. De ce e bună acum? Nu știm. De ce-i bun un copil? Nu se știe de ce. Poate s-ajungă mare lucru sau poate să fie un lucru de rutină. Un atlas este un document pe care îl pot aprecia numai specialiștii din același domeniu și istoricii interesați. Poate servi ca o mărturie, deci aceasta este marea importanță a atlaselor lingvistice.

Ioan Dănilă: Dialectologia are un dublu statut: pe de o parte deține această valoare documentară, care este extrem de importantă și foarte evidentă, iar pe de altă parte impune un regim așa zice de maximă urgență, pentru că anchetele dialectale trebuie făcute la momentul potrivit; nici graba nu este bună, dar nici târăgănarea. În momentul de față, dialectologia românească pare că se află într-un punct fast din perspectiva obligației de a colecta și conserva toate varietățile regionale.

Stelian Dumistrăcel: De fapt, arhiva este deja constituită. Publicarea este în curs, se dezvoltă și se va încheia în câțiva ani probabil. Atlasul editat recent reflectă situația graiurilor populare românești, a vorbirii în diferite zone ale Moldovei, din anii '60 ai secolului trecut. Și aici este vorba de următorul adevăr: găsești oameni de la țară care, în prezența unui outsider, a unui profesor străin care vine și ia informații, se silește să vorbească literar și găsești profesori universitari care vorbesc moldovenește, lat: *la șinși pâni*, *la trii sarmali*. Deci, este vorba despre un fel de control, autocontrol sau libertate desăvârșită. Talentul anchetatorului este să găsească omul care, conștient, acceptă să vorbească graiul local, omul care prețuiește exprimarea în graiul local. Acestea dau valoare atlaselor din seria nouă. Ele prezintă situația din deceniile al cincilea - al șaselea din secolul trecut, când încă existau deosebiri dialectale destul de bine marcate în conștiința vorbitorilor. Atenție: talentați, cu gust pentru limbă. Așadar, niciun vorbitor de aici nu este o mașină de vorbit: îl pui pe program dialectal și îți vorbește dialectal. Nu. Între anchetator și informator (subiect) este o convenție de colaborare: „*Da' vrem ca pe-aișea, cum sî zîșe-n sat*”.

Ioan Dănilă: De fapt chiar dumneavoastră mimați o astfel de exprimare.

Stelian Dumistrăcel: Este vorba, desigur, de un anumit tact, pentru că dacă vei spune „*Câți degeti ai la chișioare?*”, subiectul n-o să creadă că tu „*vorghești așa*”. Și-atunci trebuie să folosești un registru popular, familiar, credibil. Nu afectat, pentru că își poate închipui că îl iei peste picior. Și nici literar, pedant, pretențios, pentru că se va gândi: „A, dar eu nu pot vorbi ca dânsul”. Deci este vorba despre ceea ce se numește euristică, adică talentul de a putea scoate lucruri interesante, lucruri adevărate în legătură cu obiectul de studiu.

Ioan Dănilă: Domnule profesor, avem în față „Noul Atlas lingvistic al României. Moldova și Bucovina”, volumul întâi, apărut la Editura Academiei Române. Tocmai ați încheiat, aici, un autograf și vă mulțumim: *Pentru cititorii Universității „Vasile Alecsandri” din Bacău*. Autorii sunt Vasile Arvinte, Stelian Dumistrăcel, Ion A. Florea, Ion Nuță și Adrian Turculeț (ordine alfabetică). Din păcate trei dintre ei sunt în lumea umbrelor: Ion Florea, Ion Nuță, Vasile Arvinte. Aveți contribuția esențială în realizarea unui astfel de atlas. Vorbeați adineaori despre felul în care este consemnat rezultatul anchetelor dialectale în această variantă deja, grafic, învechită. Cât timp ia redactarea unei pagini?

Stelian Dumistrăcel: Redactarea unei hărți ia fiecărui anchetator două-trei zile, pentru că el își cerne materialul din anchetă: selectează ce este interesant și redactează o formă. Dar această hartă era scrisă de un cartograf, un desenator. Așadar, putea să lucreze douăsprezece zile pentru a scrie răspunsurile din fiecare localitate și a face o reprezentare grafică. De la volumul al treilea, eu am inițiat un program comun cu Institutul de Informatică Teoretică din Iași. Un element este crearea unui set de fonturi pentru fiecare semn în transcriere fonetică, pentru că aici se reproduce pronunția, pe care orice specialist o citește ca atare. După aceea, este vorba de accesarea fiecărui semn, a fiecărei litere și de plasarea ei pe harta de bază. Cu altă mișcare, se fac sinteza tipologică pe forme și prezentarea pe hartă, pe un cadru oarecare. Aici, de exemplu, sunt cuvinte care arată o foarte bună delimitare între sud și nord.

Ioan Dănilă: Avem aici cuvântul *varză*, de exemplu.

Stelian Dumistrăcel: Și avem în tot nordul cuvântul *curechi* – este cuvânt latinesc, *colic(u)lus*, care este bază și pentru franțuzescul *chou* (de aici pornește, de la *colic(u)lus*, din latină) – și sudul cu *varză*, din latinescul *viridia*. De ce pe Moldova avem două zone? Pentru că acestea sunt reflexele locale a două zone pe teritoriul dacoromânesc. Tot nordul – cu Banatul, Crișana, Transilvania, Maramureșul și tot nordul Moldovei – este cu *curechi*, iar sudul, inclusiv al Moldovei, este cu *varză*. Sunt probleme foarte importante de reflectare a cuvintelor latinești pe terenul dacoromânesc.

Ioan Dănilă: O astfel de hartă cât timp ia?

Stelian Dumistrăcel: Aceasta poate fi generată în patru zile; dacă sunt mai simple, în câteva ore. Aici este ca la un calculator: ai căutat literele și le-ai tastat. Și chiar așa se lucrează, la calculator, însă nu ai litera formată, ci o scoți dintr-un set de fonturi. Asta înseamnă, de fapt, informatizarea atlaselor regionale, la care lucrăm acum. Hărțile există și în format electronic, pe CD, unde se pot vedea. (Prețuiesc foarte mult întrebarea și ideea unei colege bibliotecare de aici, de la Biblioteca Universității „Vasile Alecsandri”: să scoatem și un CD în format pdf, pentru ca să poată fi consultate hărțile. Însă e și interesul comercial al Editurii, care probabil va accepta ideea.)

Ioan Dănilă: Domnule profesor, sunteți inițiatorul, coordonatorul, realizatorul de fapt al acestei lucrări unice în peisajul editorial românesc, în ceea ce înseamnă literatura de specialitate – *Ancheta dialectală, ca formă de comunicare* – și vă laudam astăzi pentru această memorie fabuloasă pe care o dețineți. Lucrarea cuprinde și un jurnal al anchetelor dialectale realizate de dumneavoastră de-a lungul anilor, cu însemnări care plasează munca, efortul dumneavoastră la granița cu jurnalismul lingvistic.

Stelian Dumistrăcel: Da, e interesant ce spuneți. De fapt, aici am realizat o lucrare polemică în legătură cu felul în care este concepută ancheta, așa cum era ea văzută cândva. De la începutul secolului al douăzecilea, dialectologia și alte științe lingvistice au fost comparate cu științele naturale. Te duci și strângi roci, dacă ești geolog; te duci și colecționezi fluturi și spui: acesta e un fluture prins din zona cutare, aceasta e o pasăre specifică unui anumit ecotop. Dar cuvintele sunt altceva. Nu sunt obiecte de recensământ. Ancheta nu este un recensământ, ci este o convenție de colaborare, o formă de comunicare reală. Și, atunci, ești dator să-l ajuți pe cel care folosește atlasul să afle cine a răspuns, cât era de comunicativ, dacă e conștient de lucrul pe care îl face, dacă a respectat o convenție de lucru, dacă a folosit un

anumit registru etc. Aceasta este o lucrare de teorie unică, să spun, în domeniu. Nu mi-e rușine să spun și nu pot fi contrazis, pentru că m-am referit la toate informațiile de gen care au apărut în literatura de specialitate din Franța, din Germania, din Spania și Italia. Așadar, tot ce s-a scris despre asta, fragmentar, a fost evaluat într-o lucrare de profil care înseamnă o schimbare de optică în legătură cu ancheta dialectală și cu folosirea atlaselor, pentru că noi, dialectologii, suferim un pic din cauza faptului că atlasele sunt socotite ca lucrări de interes strict lingvistic și dialectologic. Ele sunt, de fapt, foarte importante etnografic, sociolingvistic și psiholingvistic.

Ioan Dănilă: Este o sociolingvistică, până la urmă, aici.

Stelian Dumitrăcel: Este sociolingvistică și psiholingvistică.

Ioan Dănilă: Pentru psiholingvistică trebuie s-o amintim pe Tatiana Slama-Cazacu. Dar în acest volum este chiar și un gen de literatură.

Stelian Dumitrăcel: Prima parte este concepută strict pe baza informațiilor obiective: despre localitate, despre vorbitor, despre grai. A doua cuprinde condițiile de anchetă și „necazurile” anchetatorului. Îmi aduc aminte că undeva, într-o localitate din Vrancea – era vara –, n-aveam cu noi luate alimente, pentru că nu credeam că o să reziste, și vreo trei zile am mâncat numai biscuiți „Eugenia” cu roșii. Atâta avea la bufet, acolo. Se adusese o ladă cu roșii și am cumpărat-o noi. Am pus-o deoparte acolo, să ne-o dea nouă, iar pâine nu aveau. Ei aduceau pâinea de la Focșani. Nu este, să spunem, ceva de senzație, nu am notat aceste lucruri de dragul de a face figură de victime, ci ca să se poată cunoaște starea de spirit a anchetatorilor. Sunt însemnările pe care le făceam în fiecare zi în legătură cu ancheta, transcrise mai târziu.

Ioan Dănilă: Și se făceau chiar cu creionul?

Stelian Dumitrăcel: Le scriam pe cartete.

Ioan Dănilă: Aveați și aparate de înregistrat: magnefoane, casetofoane?

Stelian Dumitrăcel: Deja făceam anchetele cu magnetofonul și trebuie să vă spun ceva interesant. În zona Vrancea încă nu pătrunsese televiziunea. Sunt anchete făcute prin ‘63-’67. Într-o localitate – cred că la Rotileștii Mari –, îmi pregătisem magnetofonul, țineam microfonul în mână și-l întrebam pe prietenul meu la care stăteam de trei zile să-mi spună ceva, să-mi povestească ceva: cum a lucrat la casă, de exemplu. El însă nu voia să înceapă și-atunci îl întreb: „Ce se întâmplă, domnule Neculai? Hai, începe!” „Da’ cu-acela ce fac? Îl bag în gură?” El credea că trebuie să fie introdus microfonul în gură ca să vorbească. Cei de acolo nu văzuseră încă imaginea reporterului la televizor.

Ioan Dănilă: Sunt multe elemente de acest gen, care se apropie de picanterie, dar care umanizează și estompează de fapt tonul necesar științific, aproape rigid al unui atlas. Domnule profesor, o curiozitate: care este viitorul dialectologiei?

Stelian Dumitrăcel: Este unul neclar, dar este datoria noastră, a celor care servesc această știință, să o punem în valoare. Când eram eu tânăr – asta înseamnă prin anii ‘63-’67 –, am predat patru ani dialectologia la Universitatea Al. I. Cuza din Iași. Se predă un an: curs și seminar săptămânal. Avea alt statut și era o pregătire foarte bună pentru profesori. În ultimul timp, la Iași – eu oricum nu mai sunt profesor de dialectologie, dar lucrez în domeniul cercetării de profil – era un modul cu trei semestre: gramatică istorică, dialectologie și istoria limbii literare, obiecte care înainte se făceau în câte un an. Și aceea era o pregătire de specialist.

Ioan Dănilă: Ce ar trebui făcut pentru a-i determina pe cei care organizează astfel de pachete, de module să le gândească și în favoarea dialectologiei?

Stelian Dumistrăcel: Este foarte greu...

Ioan Dănilă: E necesară sau nu dialectologia? Aceasta e ideea.

Stelian Dumistrăcel: Este obligatorie. Se pune mare preț acum pe culturile regionale, pe specificul regional, pe celelalte... Așadar, avem un *tot*, reprezentat de părți cu anumite contururi regionale. Conturul regional este comunicat de dialectologie și de etnolingvistică.

Ioan Dănilă: Și de antropologia lingvistică.

Stelian Dumistrăcel: De fapt este vorba despre tot ce ține de domeniul științelor umaniste, cu aplicație la sociologie și psihologie. Or, eu aș spune ceva pentru factorii de orientare, de programare și formare: pe bază doar de cursuri opționale nu se poate forma un specialist. Eu am ținut cursuri opționale, dar este altceva, după ce ai făcut cursurile de bază. Nu poți înlocui prin cursuri opționale niciun curs de gramatică a limbii române, pentru că se pierde esențialul, nu se mai știe ce înseamnă gramatica; nici prin cursuri opționale nu poți înlocui istoria limbii, cu studierea sunetelor și formelor gramaticale de la latină la română, așa cum se fac astfel de cursuri și în alte țări de limbi romanice. Dar trebuie să vă spun ceva. Eu am predat cursuri în Germania. Am fost și mai sunt în contact cu universitari din Germania. Ei nici acum nu aplică sistemul Bologna. Germania a refuzat, a spus că le distruge baza învățământului temeinic al universității germane.

Ioan Dănilă: E de gândit și pentru noi.

Stelian Dumistrăcel: Nu se poate forma un specialist în niciun domeniu, deci nici în științele filologice. Și încă ceva (sunteți cadru didactic activ): nu se poate forma într-un timp așa de scurt un profesor cu două specializări. Eu am studiat patru ani limba și literatura română, iar tu acum, în trei ani, vrei să înveți limba și literatura română și engleza sau germana și engleza. Cu regret o spun: cu tot masteratul de doi ani – eu fac cursuri la masterat și știu ce înseamnă asta –, nu vei scoate niciun bun cunoscător al unui asemenea domeniu. De-abia cu doctoratul o scoți la capăt... Deci, cu 3-2-3 poți să obții ceea ce obțineai înainte în patru sau în cinci ani.

Ioan Dănilă: Domnule profesor, vă mulțumim și sperăm să avem prilejul de a dezbate și tema vorbirii regionale aici, în zona Siretului, a Trotușului și a Bistriței, și anume să vorbim despre ceangăii sau romano-catolicii din Moldova.

Transcriere: Cristina Roșu, Bianca Adjudeanu, Andreea-Lăcrămioara Coadă, Elena-Cosmina Neagu – studente, anul al II-lea, Facultatea de Litere a Universității „Vasile Alecsandri” din Bacău

Portrete la aniversară

Luminița Botoșineanu, Doina Hreapcă,
Florin-Teodor Olariu, Veronica Olariu
Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”, Iași

Stelian Dumistrăcel, un statut și un rol

Résumé

Le portrait ci-dessous retient les lignes essentielles qui tracent les contours de la personnalité scientifique et la dimension humaine du chercheur Stelian Dumistrăcel, dialectologue de vocation, homme de terrain, théoréticien et méthodologue, pionnier en maintes directions et découvreur de valences cachées, coordinateur, mentor et formateur, honoré ici pas ses collègues de l'équipe de recherche de *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova și Bucovina* [Le Nouvel Atlas linguistique roumain, par régions. Moldova și Bucovina], projet qu'il a initié et dont il est le leader incontestable.

Mots-clés: chercheur véritable, portrait de l'intérieur, état, hommage, dimension humaine.

Realizarea unui portret din interior al omagiatului de astăzi – din interiorul Institutului de Filologie, din interiorul biroului său de lucru – este o mare provocare, întrucât în ipostaza de cercetător se întâlnesc dialectologul de vocație, omul de teren, teoreticianul și metodologul, deschizătorul de cuprinzătoare perspective și descoperitorul de valențe ascunse, coordonatorul, mentorul, formatorul. Personalitatea sa ca lider al echipei de cercetare care realizează *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova și Bucovina* se întregeste prin poziția simbolică pe care o ocupă în prima linie a domeniului dialectologic la nivel național, alături de alte nume consacrate precum Teofil Teaha, Petru Neiescu, Nicolae Saramandu, Valeriu Rusu, Grigore Rusu sau Dorin Urițescu; acest statut, dobândit prin deschiderea spre arii majore ale dialectologiei, dificil de reunit într-o viață de om – atlas, etno- și sociotexte, teorie și metodologie – îl proiectează ca pe o sinteză fericită între Sever Pop, atlasistul și teoreticianul, și Emil Petrovici, anchetatorul și autorul de atlas și de texte dialectale, și justifică plenar alegerea în Comitetul național român al *Atlas Linguarum Europae* (ALE) și colaborarea la *Atlas Linguistique Roman* (ALiR), proiecte europene de anvergură. În interiorul laboratorului de cercetare pe care l-a creat s-au realizat volumele de hărți și, ca parte complementară, volumele de texte ale NALR. *Moldova și Bucovina* și s-a pășit într-o nouă eră în domeniul editării atlaselor lingvistice românești, care, începând cu volumul al III-lea al atlasului, se realizează integral cu ajutorul resurselor electronice.

Mereu lângă noi și aproape de noi, lipsit de complexe inhibitoare, deși aflat în contradicție cu mediocritatea, nu pare să fi ținut niciodată transformarea mai tinerilor săi colegi în performeri ai științei reci, ci în primul rând sensibilizarea lor la viața limbii, dorința de a le transmite emoția, fascinația pe care o trăiește la observarea fenomenelor acesteia. Neobosit cercetător al faptului de limbă, îl

extrage din aparența de banalitate și îl scoate la lumina științei. Îl vede pe teren sau îi simte potențialul în urma unor insistente și zilnice lecturi, cu care își hrănește continuu curiozitatea intelectuală. Astfel, Ideea, luminată de creativitate și de finețe analitică, edificată cu rigoare și consecvență, se transformă în studii exemplare, adevărate modele, aflate în vecinătatea impecabilului, incontornabile pentru orice specialist în dialectologie sau fonetică, lexicologie, frazeologie sau lexicografie, terminologie, etimologie, romanistică, istoria limbii literare și a ideilor culturale, stilistică, etnolingvistică, sociolingvistică și pragmatică.

Manifestând un interes generos pentru lucrările colegilor de breaslă, scrie mult și serios pe marginea acestora. Nu sunt nicidecum niște prezentări formale sau niște inventare seci: comentariile aparțin specialistului avizat, bine orientat în probleme de lingvistică generală și românească. Severitatea omului de știință autentic, caracterul neconcesiv, categoric al opiniilor sale, dar întotdeauna ponderat prin nuanțări și rezerve argumentative, formulate pe un ton constructiv, prin interogații și autointerogații, amendează prompt superficialitatea, iar purtătorii ei se lămuresc aproape de la sine că au nimerit pe teritorii străine.

Dacă în scris e livresc, de un rafinament care străbate fraze lungi și sofisticate, în expresia orală este mai nonformal, backgroundul erudit permițându-i să transforme detaliul aparent nesemnificativ în prilej de digresiuni docte, dezvoltate cu un entuziasm iradiant. Când se pasionează de vreun subiect, face excursuri bogate și provoacă discuții conduse maieutic cu discipolii (pe care îi numește, cu generozitate, colegi sau colaboratori). Componenta socială, convivială a personalității sale transpare în flashbackuri care îi prilejuiesc ba schițarea portretului vreunui profesor de acum jumătate de secol, care se reanimă creionat în tușe sigure, ba evocarea vreunei întâmplări semnificative, memorabile, în care se ancorează, firesc, discuții savante pe teme de specialitate. Întunecații ani '50-'60 îi stârnesc emoții inedite, eminentamente intelectuale, și vorbește cu însuflețire despre subterfugiile științei lingvisticii din acele timpuri, care, fără a face prea multe concesii, s-a salvat de la sufocare de sub mormanul de maculatură comunistă.

Și, pentru că începeam aceste rânduri cu ideea unui portret al omului de litere astăzi aniversat, animat în cercetările pe care cu pasiune le-a dezvoltat de-a lungul ultimelor decenii atât de analiza verbalului, cât și de cea a paraverbalului, credem că acest portret nu ar fi complet fără scoaterea în evidență și a... componentei nonverbale a personalității omagiate, componentă ce prinde contur prin gesturile, atitudinile și raporturile de proximitate desfășurate cotidian! Însă dacă noi, cei care îi suntem zilnic în preajmă, poate nu observăm de fiecare dată și la adevărata sa dimensiune această latură profund umană a omului de știință, plasată, după cum spuneam, mai degrabă în zona nonverbalului, a nespusului ce se lasă mai anevoios decriptat de semeni, poate că cei care ar putea depune o mult mai bună mărturie în favoarea acestei laturi ar fi tocmai prietenii necuvântători ai Domniei sale. Prezența lor printre noi a devenit în timp un semn de normalitate și, în mod paradoxal am putea spune, un gest sau, mai degrabă, o invitație la... incluziune socială pe care personalitatea celui omagiat o lansează celor din jur, printr-o mai bună comunicare și o mai strânsă apropiere a acestora în jurul ideilor de sorginte umanitară. Văzându-l mai mereu, dimineața sau seara, în curtea Institutului sau pe holurile acestuia, cum cu mare grijă și afecțiune își întâmpină de fiecare dată protejații (sau este întâmpinat de ei!), îți dai seama că ești în prezența unui model uman, pentru care viața nu înseamnă doar claustrare benevolă și

benedictină în cetatea științei, ci și bucuria unui *carpe diem* trăită cotidian, dată de aceste întâlniri, evenimente, întâmplări la scară redusă – „bucuriile prin cei mici” am putea spune, parafrazându-l pe Iorga.

Afecțiunea pentru lumea necuvântătoarelor este complinită în permanență și în mod autentic de pasiunea pentru Frumos, fie că ne referim la literatură, la artele vizuale sau la muzică. Nu de puține ori, atunci când intri în biroul său, ești întâmpinat de celebre arii clasice care se aud pe calculatorul din colț sau poți observa pe birou înregistrări ale filmografiei de aur, despre care îți povestește ca un avizat consumator, dar și din perspectiva specialistului în arta discursului (o ilustrare elocventă a acestei ultime ipostaze este, de exemplu, pasiunea cu care evidențiază, în discuțiile cu cei din preajmă, subtilitatea strategiilor maieutice folosite de personajul din *The King's Speech*, analizate atât din perspectiva specialistului în fonetică, cât și din cea a împătimitului de cea de-a șaptea artă). Toate aceste pasiuni care îi definesc universul cotidian și, în același timp, îl și definesc ca persoană reușesc să metamorfozeze cetatea științei despre care pomeneam mai sus (o cetate ale cărei chei le deține sub aspect simbolic, dar și în mod concret, rareori fiind cineva care să iasă seara mai târziu pe porțile Institutului) într-o *Cetate a soarelui*, pe care, însă, spre deosebire de ilustrul său înaintaș calabrez din ordinul dominican, a reușit să o scoată din zona utopiei și să-i dea, prin puterea propriului său exemplu, o exemplară consistență terestră.

**Ancheta dialectală ca dialectică sui generis
(sau despre un alt fel de Socrate)**

Întâlnirea mea cu Profesorul Stelian Dumistrăcel a fost una – pot spune acum – providențială. Domnia Sa este „vinovat” de faptul (sau de fapta) de a mă fi convins să o apuc pe căile lingvisticii. În vremea studenției, interesul meu se îndrepta preponderent către literatură (înțeleasă și ca disciplină), deși nici chestiunile legate de lingvistică nu-mi erau indiferente: de pildă, originea cuvintelor și a expresiilor m-a pasionat dintotdeauna. Copil fiind, îmi plăcea să-i „ischitesc” pe cei în vârstă cu privire la cutare sau cutare „vorbă” pe care o auzeam în rostirea lor, dar pe care nu o știam. Bunăoară, de la *mam’ Ileana*, o bătrână care îi mai ajuta pe ai mei la treburile gospodăriei și care mi-a fost ca o bunică, am aflat, printre altele, de unde venea expresia *a se lăsa pe tânjală*: boul mai leneș (ori mai obosit) se lăsa pe bucata de lemn (= *tânjala*) care îl despărțea de celălalt bou înjugat, silindu-l pe cel din urmă să preia și (din) sarcina sa. Știam expresia, știam și ce înseamnă, dar nu cunoșteam și explicația etimologică, de vreme ce boi nu mai existau demult în satul nostru, înlocuiți fiind de către cai, în vremea „colectivizării”, la muncile agricole și în transport; iar de obiectul *tânjală* habar nu aveam, cu toate că pe un pădurar din zonă, coleg cu tatăl meu, îl chema chiar Tânjală. În orice caz, o atare explicație a produs în mine o iluminare frazeologică, făcându-mă să fiu mai atent la astfel de „vorbe”.

Pe acest teren al frazeologiei a avut loc întâiul contact cu Prof. Dumistrăcel, înainte de a-l fi cunoscut personal, „în carne și oase”. În toamna lui 1997, în primul an de studenție la Universitatea „Dunărea de Jos” din Galați, la începutul unui curs de literatură română veche, lectorul Valeriu Bălțeanu a făcut „reclamă” unui dicționar de expresii românești ce tocmai ieșise de sub teascurile tiparului. După ce l-am cumpărat, am început să-l citesc, neputându-l lăsa din mână până ce nu l-am terminat. Dar despre consecințele benefice ale acestei lecturi (repetate), am vorbit altă dată¹, așa că nu mai insist aici.

Aș vrea să mă refer acum, mai pe larg, la o experiență similară, care a contribuit și ea, tot înainte de întâlnirea propriu-zisă, la o mai bună familiarizare cu personalitatea Profesorului. Pe la sfârșitul anului universitar 1997-1998, am descoperit că o colegă deținea o altă carte semnată de Stelian Dumistrăcel: *Ancheta dialectală ca formă de comunicare* (publicată tot în 1997). Am împrumutat-o și am citit-o pe nerăsuflăte, mai cu seamă în partea unde se afla excepționalul *Jurnal de anchetă* în care Profesorul – în ipostaza de cercetător dialectolog – relatează avaturile sau „pățaniile” (din toate punctele de vedere) prin care a trecut făcând anchetele pentru *Noul atlas lingvistic român pe regiuni. Moldova și Bucovina*. Din *Jurnal* aveam să aflu foarte multe lucruri, dintre care pe unele, cu mare încântare: de pildă,

¹ Vezi Cristinel Munteanu, *Profesorul Stelian Dumistrăcel la 70 de ani (Impresiile unui discipol)*, în „Revista română”, Iași, (XIII), 2007, nr. 3, pp. 8-9.

faptul că prima localitatea anchetată de Stelian Dumistrăcel (în 1967) pentru NALRR (pct. 652 pe hartă) a fost chiar Umbrărești (jud. Galați), comuna mea natală.

Fiindcă părinții mei erau originari din Liești (o altă comună gălățeană), am avut un anume sentiment de mândrie când, chiar de la prima pagină a *Jurnalului* (în rubrica dedicată Umbrăreștiului, la descrierea celei de-a doua anchete, din 1971), l-am găsit evocat (și invocat) pe învățătorul Gheorghe Popa: „Unde ești, dumneata, domnule Gică Popa, de la Liești, care ai ținut minte ce condiții trebuie să îndeplinească un bun informator pentru ancheta dialectală, enumerate de Sever Pop, după ce au trecut 35 de ani!”². Menționarea acestui învățător a făcut-o foarte curioasă pe mama mea, care a citit și ea întregime, cu plăcere, *Jurnalul*, amintindu-și de personajele evocate (inclusiv de profesorul ei de română din școala generală, Miron, și de soția acestuia, învățătoare, ambii cunoscuți pentru zgârcenia lor, trăsătură care nu i-a scăpat tânărului dialectolog St. Dumistrăcel, atunci când a fost găzduit în casa lor, în 1971, la cea de-a doua venire la Liești). La prima anchetă desfășurată în Liești, în 1969, Prof. Dumistrăcel a fost realmente uimit de cunoștințele „de specialitate” ale învățătorului Gh. Popa, amănunte pe care acesta le reținuse (după cum am văzut deja) de la Sever Pop, pe care îl însoțise cu 35 de ani în urmă într-o anchetă locală similară: „Parcă se pregătise pentru un examen de dialectologie la tema «ancheta dialectală» (op. cit., p. 277). În termeni elogioși este menționată și învățătoarea Elena Popa, iar concluzia Dlui Profesor ne scutește de alte comentarii: „Hotărât, familia Gheorghe Popa din Liești înscrie o pagină originală în istoria (oricât ar fi ea de modestă) a atlaselor lingvistice românești!” (ibid., p. 278)³.

Cartea *Ancheta dialectală ca formă de comunicare* – apariție singulară, ca idee și ca manieră de abordare, din câte știu, în peisajul lucrărilor de profil – mi-a fost apoi de ajutor și în scurtă mea experiență de dialectolog... amator. Fiindcă tema lucrării mele de licență (propunere proprie!) a fost *Graiul satului Torcești*, a trebuit să învăț cum să stau de vorbă cu oamenii din satul natal (aparținător de comuna Umbrărești), pentru a afla și consemna, la modul „profesionist”, ceea ce mă interesa. Ca îndrumător la modesta mea monografie dialectală, îl aveam pe lectorul Grigore Răcariu, cu care organizasem, la sfârșitul anului al III-lea, o minunată practică de dialectologie și folclor chiar la Umbrărești. Dar, deoarece între timp îl cunoscusem pe Dl Prof. Dumistrăcel (tot în anul III alesesem cursurile opționale predate de Domnia Sa: unul de *etnostilistică* și altul de *etnolingvistică*), reușind să-i atrag atenția prin prestația mea „frazologică”⁴, am primit, după vacanță, un cadou nesperat (de negăsit prin librării): volumul *Ancheta dialectală*, cu autograf și cu un mesaj stimulator: „Domnului Cristinel Munteanu, recunoaștere, îndemn, simpatie!”. Așadar, nu greșesc dacă afirm că – prin această carte de referință – Dl. Prof.

² Vezi Stelian Dumistrăcel (în colaborare cu Doina Hreapcă și Ion-Horia Bîrleanu), *Ancheta dialectală ca formă de comunicare*, Editura Academiei Române, Iași, 1997, p. 259. În continuare, voi face trimitere la paginile acestei cărți direct în corpul articolului.

³ Deși nu le fusese elevă (întrucât erau deja pensionați în vremea aceea), mama și-i amintea foarte bine, deoarece fusese impresionată de aspectul lor blajin și de ținuta lor exemplară. Mi-a povestit, printre altele, că, în ultimii lor ani de viață, învățătorii Popa fuseseră nevoiți să se mute într-un... apartament: conform planului de dezvoltare al regiunii, Lieștiul urma să devină oraș și, în consecință, au și fost construite câteva blocuri. Casa lor frumoasă și curată, văruiată în alb, stătea în calea acestor transformări glorioase, așa că a fost dărâmată...

⁴ Pentru detalii suplimentare, vezi articolul meu citat în prima notă.

Dumistrăcel mi-a fost îndrumător și la lucrarea de licență, nu doar (ulterior) la disertația de masterat și la teza de doctorat.

Mă întorc puțin la formula din titlu. De ce *ancheta dialectală ca dialectică sui generis*? Ideea mi-a venit, desigur, mai târziu, revăzând unele pagini din *Jurnalul* discutat mai sus. Cei care au citit dialogurile lui Platon își aduc aminte de metoda dialectică a lui Socrate, adică de „maieutica” sa („moșitul” ideilor fiind și o aluzie la faptul că mama lui Socrate fusese moașă⁵). Dialectica lui Socrate avea rolul de a „curenta” ca un țigar electric partenerii de discuție, care își închipuiau că știu ce înseamnă, de pildă, «dreptatea», dar care, în timpul discuțiilor, aflau cu surprindere că, de fapt, nu-i așa cum credeau ei. Interlocutorii săi, oameni obișnuiți sau ieșiți din comun, uneori prieteni, alteori adversari (aceștia din urmă, mai ales sofști) erau literalmente „bombardați” cu întrebări, cele mai multe „încuietoare”.

Se poate spune că dialectologul este și el, într-o măsură mai mare sau mai mică, un practicant al unei tehnici similare, este un fel de dialectician care întâmpină și el destule dificultăți în aflarea „adevărului”. Relatări ale acestei tehnici aparțin a „moșitului dialectal” ne sunt oferite de Stelian Dumistrăcel însuși. De pildă, la Frumușița (jud. Galați), ancheta se dovedește a fi, uneori, un adevărat chin: „La anchetă a asistat, tot timpul, soția IP, pe nume Nedelea, în vârstă de 65 de ani. M-au tratat ca pe copilul lor. Soția completa răspunsurile date de soț și îl «stimula» să nu mă lase fără răspuns, chiar atunci când, la întrebările [D], el nu avea, eventual, ce să răspundă: «Spune-i, Mărine, băietului, nu-l vezi cum se chinuiește?». «Chinul» a fost însă mai ales în legătură cu obținerea a diferite forme gramaticale, unde nea Mărin nu s-a prea descurcat!” (*op. cit.*, p. 312).

La fel ca în cazul lui Socrate, anchetatorul își poate „paraliza” interlocutorul (informatorul), mai cu seamă în timpul întrebărilor cu caracter metalingvistic: „Am fost pur și simplu uluiți de incapacitatea lui [G.I. de la Cudalbi, în 1969, n.m. C.M.] de a formula pl. substantivelor. De ex., îi arătam cele două uși, de la camera în care lucram și pe cea de la sală, cerându-i pl. de la *ușă*; degeaba, rămânea la enunțul «ușa de la casă, ușa cealaltă» etc. etc.! Soția sa, tot timpul de față, încerca să-i «sufle» răspunsurile și râdea stupefiată de deruta totală a omului. La un moment dat a exclamat: «Măi bărbate, am trăit o viață cu tine, dar n-am știut cât ești de prost!»” (*ibid.*, p. 285).

De altfel, și în secțiunea premergătoare *Jurnalului* (p. 245-248) pot fi descoperite paragrafe antologice în care unii vorbitori obișnuiți dovedesc că le vine foarte greu să treacă din planul cunoașterii lucrurilor în planul cunoașterii limbii ori să conștientizeze diferența dintre limbajul primar și metalimbaj. În consecință, sunt înregistrate, bunăoară, dificultăți referitoare la obținerea pluralului. Unei

⁵ Nu este niciodată de prisos să subliniem cât de mult datorăm, în general, părinților noștri și, în special, mamei. Într-un interviu acordat mie acum câțiva ani, Profesorul Dumitrăcel își descria mama ca fiind „întruchiparea principiului că reușita înseamnă stăruință”, principiu pe care se vede că i l-a insuflat și Domniei Sale; vezi „*Cercetarea lingvistică îi poate favoriza cititorului lecturi de conștientizare, pe diferite planuri, a înseși condiției umane*” (interviu cu Stelian-Traian Dumitrăcel, realizat de Cristinel Munteanu), publicat în „Limba română”, Chișinău, anul XVII, nr. 7-9, 2007 p. 99-112 și republicat în Cristinel Munteanu (editor), *Discursul repetat între alteritate și creativitate. Volum omagial Stelian Dumitrăcel*, Editura Institutul European, Iași, 2008, p. 241-255 [citatul se află la p. 248]. Mai adaug informația că pe coperta a IV-a a vol. *Ancheta dialectală*, chiar în centrul grupajului de fotografii, se găsește și imaginea-portret a mamei Dlui Profesor.

informatoare i se solicită pluralul de la *bărbat* (ca ‘soț’) și ea răspunde: „Cum să spun *bărbați* dacă n-am doi?”. N-are niciun rost să vrei să afli pluralul de la subst. *moară*, fiindcă „i-o singură moară (la Murgeni)”. În limba maternă (după cum a arătat convingător E. Coșeriu), cuvintele corespund esenței/ființei lucrurilor; cu ajutorul limbii, noi organizăm/structurăm lumea pentru a o putea gândi; din acest punct de vedere, vorbitorul „are întotdeauna dreptate”.

Verbul pune și el probleme în conjugare, din aceleași rațiuni: „O schemă-tip a refuzului, «problematizat», al conjugării acestui verb [= *a jănțui*, n.m. C.M.], recompusă după răspunsuri de la diferiți subiecți (drept o contribuție a noastră la «folclorul» anchetei dialectale), s-ar prezenta astfel:

«Când scoți *janțul* din caș, mata ce zici că faci? – Eu? jănțuiesc!

Tu? – tu, te uiți!?

El? – paște oile! (ciobanul)

Noi? – mâncăm brânză; la asta suntem buni toți!»

Astfel de reacții se explică prin faptul că operația respectivă (descrisă, pe scurt, mai sus) este una ce intră în atribuțiile «baciului» și constituie un teren de afirmare a «măestriei» sale, cu atât mai mult cu cât, în zone tradiționale de păstorit, «jănțuitul» se face chiar de mai multe ori, în funcție de tipul produsului urmărit.” (*ibid.*, p. 251).

Ca să poți conversa/discuta pe îndelete cu oamenii aceștia (în aparență) simpli, ca să-i „ischitești” în vremuri în care aveau tot dreptul să te privească bănuitori, era nevoie să posezi un mare dar: cel al comunicării. De acest dar al comunicării pe care Dl Profesor Dumistrăcel îl avea din plin, noi – studenții de la Galați, în perioada în care ne aflam călare pe două milenii – ne-am dat seama foarte repede. Nu mult timp după aceea, aveam să realizăm (cei care-i citiseră dicționarul de expresii „suspectau” câte ceva) că ne aflăm și în fața unui înțelept, în fața unui Socrate întru ale lingvisticii. Și, într-adevăr, așa cum îi stă bine unui Socrate, Dl Profesor avea să-și facă și la Dunărea de Jos câțiva discipoli.

În încheierea acestui text (greu de încadrat ca gen), reiau un fragment dintr-un mesaj pe care i l-am adresat Profesorului nostru într-un alt context aniversar. Cred că-și păstrează și astăzi neștirbită valabilitatea, de aceea îl reproduc cu aceeași dorință și – sper! – cu aceeași forță de sugestie pentru providență: „La împlinirea unei frumoase vârste, pe care energia și *enérgeia* i-o dezmint, îi urăm sărbătoritului din inimă: Să ne trăiți mulți ani, Onorat Magistru, cu sănătate și rodnicie întru spirit!”.

În căutarea informatorului pierdut

Precuvântare în vederea publicării

Discursul era prevăzut pentru a fi rostit, pur și simplu, în acea zi de noiembrie, fără a avea pretențiile unei comunicări științifice și nici aspirație de a fi publicat. Forma scrisă s-a pierdut în urma unei operații inerente în tehnosfera contemporană a lucrului intelectual (reinstalarea programelor pe calculatorul personal), întrucât, date fiind cele de mai sus, nu prevăzusem o copie de rezervă, iar documentul se afla pe desktop.

Așa se face că textul a trebuit să fie reconstituit pornind de la înregistrarea audio/video a discursului, operație făcută, cu multă seriozitate, de domnișoara Simona Ciobanu. Am încercat să-l păstrez cât mai aproape de forma rostită. Am introdus doar câteva note explicative în subsol, necesare poate, înțelegerii și am înlăturat unele repetiții, marcând grafic, prin punerea în pagină și prin subtitluri, secvențele „recitalului”.

Introducere zisă și captarea de bunăvoință

Până acum toată lumea a vorbit de portret, dar nu am văzut nici măcar un desen.

În consecință, pentru a compensa acest deficit, în ultima parte veți asista la o manifestare audio-vizuală. Veți asista la o repartizare a sarcinilor de expunere: eu voi fi cu sunetul (cuvântării) și colega mea va fi cu imaginea. Din cele trei imagini¹ sau în cadrul celor trei imagini va trebui să reconstituim „portretul informatorului”.

Secvența întâi

Expunerea se intitulează *În căutarea informatorului pierdut*, deci parțial este o lucrare de contrainformație², pentru a vorbi în limbaj modern. Și, evident, să începem cu un motto: „*Cuvântul e-n toate, e-n cele ce sunt / Și-n cele ce mâine vor râde la soare / E-n pruncul din leagăn și-n omul cărunt / Și-n viața ce veșnic nu moare*”³.

Domnul profesor trebuie să-și aducă aminte aceste versuri din tinerețea lesne întocmită la Universitatea din Iași. Numai că, vorba multă, sărăcia omului, și, aici voi plagia pe domnul profesor, colaborarea pentru a cărei importanță poate fi sub semnul derizoriului. Fericit e acela, cum ar spune Vanghelie, care știe a-i convinge

¹ Au devenit patru, în urma adăugării, în această versiune, a unei caricaturi.

² Contrar numelui, termenul indică o activitate de culegere de informații în practica militară, economică, politică. Dar ea este destinată să împiedice culegerea de informații de către inamic, specimen care, nefiind prieten nouă, nu se documentează, ci *spionează*. Dar *contra*, din *contradans*, venea de la *country* (adică ceva care vine „de la țară”). Așa încât...

³ Sub acest text se află altul, în care Cuvântul nu era Dumnezeu, ci Partidul (Ceaușescu, România).

pe cei care ezită, pe viitorii informatori, aducându-le argumentul decisiv. Jurnalul peregrinărilor sale e plin de scene și replici cu tâlc.

De exemplu, „*Te pot plăti dacă rămâi să stăm de vorbă*”, dar dacă sumele sunt prea mari? sau, și mai delicat, se cere plata în alte devize”? „*Nici cu directorul școlii de la Nicolești revederea nu a fost prea plăcută. Printr-o scrisoare expediată din Vidra, acesta îmi reamintea o primă rugămintă în legătură cu o rudă din partea soției și venea cu o a doua despre un nepoțel cu un verișor de-al meu de la Nivram ce voia să dea examen la Facultatea de Construcții*”.

O altă cerere, o altă situație delicată. „*Cu domnul Scurtu am cam încurcat-o din cauza dialectologiei, am fost membru în comisia de examen de stat a fiicei sale, ce a prezentat o lucrare despre graiul din satul Furceni, la Predeal, lucrare prezentată cu 9 de către titular. La susținere a primit 7 pe merit, se vede că nu mă pot ierta, fiind tată, se lasă greu când e vorba să-mi ajute pentru găsirea de subiecți. Primarul a plecat la Galați și ne-a lăsat nouă biroul său unde am avut foc, ca și la camerele oficiale*”.

Secvența a doua

Știți că anchetele pentru pronunție, evident se fac la ora actuală cu magnetofon, și atunci bineînțeles astea aveau, ori microfonul devenea pentru cei anchetați un fel de oglindă, deci oglinda din microfon. Clasa muncitoare nu se putea prezenta oricum, să-i aducem omagiul și azi.

Onoare ție, clasă muncitoare, și urmează evident un motto pe care cei de la Litere îl vor recunoaște:

„*Cică un cercetător nu avea informator / Și l-a sunat pe primar ca să-i dea un gospodar / Însă tovu' activist i-a trimis un tractorist care-i zice: În ăst' sat pământu-i mecanizat de către partid și stat*”. Morala: brazda nu e călimară⁴.

Și acum, extrasă din textele domnului profesor⁵, o primă secvență.

„*Din prudența degradantă pentru noi, în ceea ce privește terminologia agricolă, în „Viața nouă”, de la Vaslui citim un titlu: „Încorporarea în sol a speciilor din epoca întâi de semănat este ca și încheiată”, efecte, nu e de mirare ca să auzi când întrebi pe cineva dacă este acasă „Nu-i, e dus la lucrări de întreținere la cultura mare”. Adică, în traducere, „La prășit*”.

Chiar informatorul principal ne spune că a răspuns la întrebarea despre șură, șura lui din sat la ei. „*Punem în văzduh, sub cer*”. Românul e născut poet.

Altă situație: „*Când s-a văzut cu microfonul în față, nea Matei și-a pus grăbit ochelarii, ca pentru o treabă de mare răspundere*”.

O situație tipică:

„*Pronunțiile literare sunt emfactice și hipercorecte, căci subiecții stăpânesc numai aproximativ registrul limbii literare,/acesta/ este în schimb interesat de*

⁴ Sper să-l fi recunoscut, printre cuvinte, pe Urmuz. Dacă nu știți cine este, căutați la adresa <http://www.seine-et-danube.com/pages/Urmuz-5365558.html>.

⁵ Am folosit notele din jurnalul de cercetare publicat de dl. Stelian Dumistrăcel în volumul *Ancheta dialectală ca formă de comunicare* (Editura Academiei Române, Iași, 1997, pp. 257-370).

aspectele etnografice pentru a-și lua revanșa față de superioritatea bănuită a anchetatorului”.

Trebuie să remarcăm că problema microfonului nu este specifică doar clasei muncitoare din zona carpato-dunăreană. În Franța, când s-a făcut o anchetă legată de folosirea limbii creole, subiecții refuzau să vorbească acel idiom în fața microfonului întrucât considerau că doar limba franceză este demnă de a fi rostită în fața unui aparat de înregistrare⁶.

Dar, revenim în „epoca de aur”. Iată ce află despre o informatoare:

„Nu este exclus să urmărească producerea unei anumite impresii, factor de luat în considerație este un eventual model din mass-media, mai precis, interviurile cu program justițiar, în favoarea celor exploatați în trecut, care ar trebui prezentați ca eroi. Compune și versuri pentru diferite melodii ale unor cântece cunoscute. I-am satisfăcut dorința de a o înregistra și din această postură.”

Deci, e tot un fel de plată în valută secundară. Dar, mândria clasei muncitoare poate fi și mai clar exprimată: folosind microfonul

„suntem la discreția bunei sau proastei dispoziții a șoferului care din cauză că stăm de vorbă despre lucruri la care nu se pricepe și îl plictisesc se simte în inferioritate culturală și atunci vrea să-și ia revanșa”. „Azi dimineață ne-a povestit cum la Fundul Vieții i-a pus pe colegii de la teologie să împingă mașina din spate, stropindu-i cu noroi, era agasat de voiniciunea autoritară a doamnei Florescu care se poartă ca o cucoană și astfel a pus-o la punct”.

A treia secvență

„Pâinea cea de toate zilele a unui cercetător”.

Motto:

*„Unde te duci tu...
și așa mai departe...
încheind cu
„...la anchetă, domnule”⁷*

Diverse secvențe ne arată regimul de alimentare a cercetătorului în câmpul cercetării.

„X îmi propune să pun pe statul de plată mai multe zile de lucru, iar o parte din supliment să-l iau eu”, deci un fel de rotunjire a pâinii sugerată de subiect. „Îmi amintesc că în mai multe locuri, după ce m-am prezentat, iar ei ne-au semnat și ștampilat, delegații oficiali s-au arătat mirați că vrem să mai rămânem, pentru ei putem să ne vedem de drum, doar aveam dovada că am fost pe teren”.

⁶ Fiind vorba de o amintire de lectură, nu voi mai căuta sursa. Situația era relatată într-un număr din serioasa publicație „Langages”, periodic științific al Editurii Larousse.

⁷ Sper că nu l-ați recunoscut pe Marele Versificator al Națiunii, inventator al Cenaclului de Stadion.

Regăsim deci, în filigran, binecunoscuta formulă „Noi ne facem că muncim” pentru că „ei se fac că ne plătesc”. Păguboasă pe termen lung dar care, în mentalul colectiv, pare normală.

Dincolo de toate aceste imagini despre cum se câștigă pâinea din cercetare apar și comportamentele de zi cu zi despre relațiile cu băștinașii cei de rând sau cei de la conducere. **Matca, județul Galați.** Fragmentul l-am ales cu țintă spre stânga, colegul Dan Stoica a fost profesor în Matca: „*Mânânc din traistă și beau apă sălcie*”.

Altă secvență:

„*După câteva zile de fasole dulci petrecem la onomastică așa cum își pot permite niște agronomi și viticultori pe deasupra. Tămâioasa domnească are supranumele de vinul codoșilor, căci se spune că îl beau numai aceștia cu directorul*”.

La Umbrărești, județul Galați o găscă este plătită cu același preț ca la piața din Iași, ceea ce se întâmplă și azi....

Și în sfârșit, o secvență mai *luminoasă* (să mi se ierte rima).

„*Un om admirabil se crede dator să ne invite și la masă*”.

Avem de-a face, deci, în paralel, cu prezentarea activității de cercetare și cu o anumită dinamică a comportamentului cercetătorului.

Ultima secvență

Cine pe cine informează?

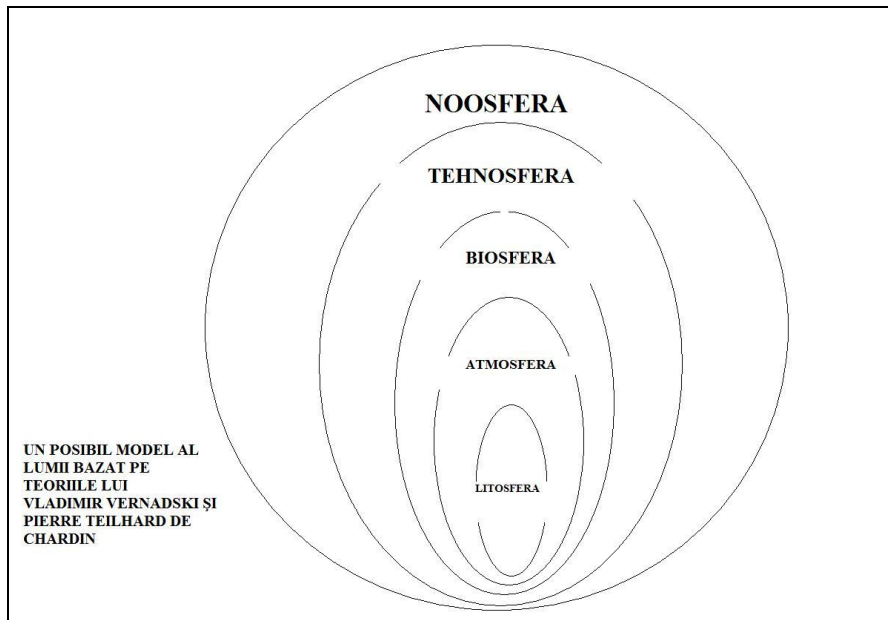
Ne-am putea opri aici și să vă lăsăm să priviți tabla. Vom merge totuși la desene, încercând să le dăm o noimă.

Pentru a-și găsi informatorii domnul profesor a trebuit să lucreze într-un număr de sfere care au fost desenate mental de părintele Pierre de Chardin ia noi le-am pus într-o formă vizibilă.

În centru, se află **litosfera**. Cercetătorul *călca prin noroi* cât putea pentru a găsi diverși informatori, evident, cei mai prizați sunt cei din zonele izolate, deci acolo din tehnosfera ajung puțin.

Urmează **atmosfera**, aceea pe care o simte sub diversele *manifestări meteorologice* eventual. Dar și în *respirația* uneori nu prea plăcut mirositoare a unor informatori, din cauza unor probleme dentare sau de altă natură.

Ne întâlnim apoi cu **biosfera**, cu toate componentele pe care le simte asupra domniei sale prin hrană, dar care țin și de specificul cercetării științifice: informatorul trebuie să nu aibă boli invalidante pentru capacitatea de pronunție clară și specifică. Deci în mod automat, chiar dacă nu o făcea direct, ci doar prin prin auz, domnul profesor proceda la fel ca și comercianții de cai: îi *căuta la dinți pe informatori*, întrucât absența unor dinți putea să ducă la o pronunție deformată.

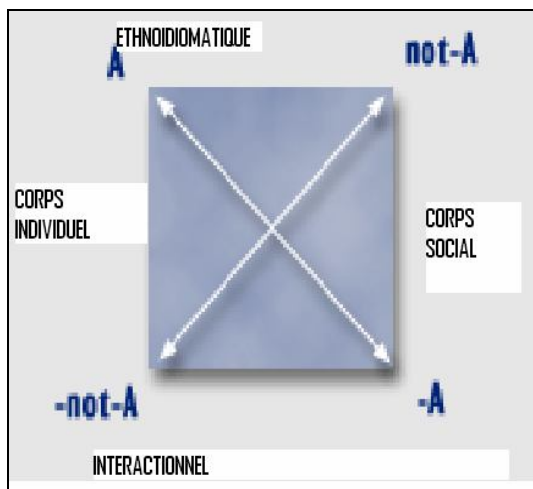
În sfârșit urmează **tehnosfera**. Despre aceasta avem în jurnalul dumnealui tot felul de date interesante. Trebuie să știți că în tehnosferă intră și comportamentele de comunicare, deci dumneavoastră când învățați și alte limbi intrați și în zona tehnosferei pentru că învățați anumite tehnici (de la pronunție la discurs).

Și în sfârșit **noosfera**, cea mai cuprinzătoare, domnul profesor a trebuit să alerge de sus până jos între straturi pentru a ajunge să construiască undeva, aici, în cadrul noosferei știința, evident cu toate riscurile pe care le-am derivat aici. Iar pentru a o ilustra, ne vom servi de o ilustrație găsită pe Internet, o caricatură avându-l ca subiect pe antropologul francez.

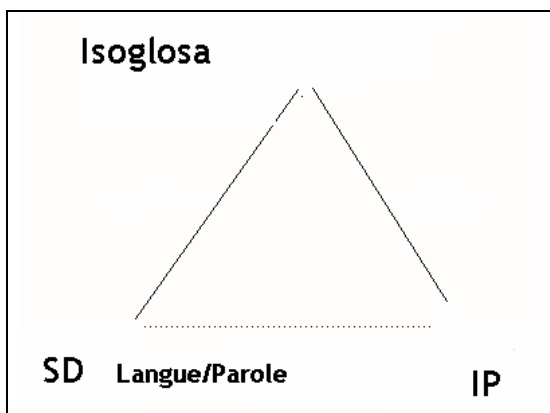

Ceea ce trebuie reținut însă este faptul că activitatea dumnealui, gândirea dumnealui, ține de componenta etnică în bună parte, și anume, atunci vorbim de atmosferă care traversează totul. Deci ați văzut, cu ajutorul sferelor, o hartă a deplasărilor domnului profesor.

Acum îi putem pune portretul și într-un pătrat în care avem ETNIA și IDIOMUL pe o latură, CORPORALITATEA, apoi CORPORATISMUL, apartenența implicită, istorică și așa mai departe, și INTERACȚIUNEA.

Și, în sfârșit, ultimul potret, ar fi acesta în triunghi, binecunoscut celor de la Litere.

Dacă-l adaptăm, avem în partea de jos, la stânga, pe SD (adică pe domnul profesor Stelian Dumistrăcel) și în dreapta IP (adică Informatorul Principal).

Sus se află ISOGLOSA, trăsătură de delimitare folosită în cadrul studiului dialectelor. Pentru a ajunge la ea, domnul trebuie să recurgă la limbă, dar limba este discontinuă și poate să cunoască fluctuația relațiilor dintre cei doi, astfel încât căutarea are efectul unui balans, cel dintre Langue și Parole.

Sperând că nu v-ați plictisit prea mult urmărind desenele, vă mulțumesc și îl felicit pe domnul profesor care a reușit să parcurgă un drum atât de complicat, încât mi-a trebuit ceva timp ca să-l desenez împreună cu a mea colegă, asistent doctor Florinela Floria.

Post-transcriptum

Expunerea era sub formă de glumă. Ea funcționa cu un index (degetul care arată) menit să evidențieze complexitatea muncii Anchetatorului-Lingvist. Dar, ca în cazul oricărei prezentări de acest gen, vorbitorul trebuie să-și asume un risc, rezumat de un proverb:

„Quand le sage désigne la lune, l'idiot⁸ regarde le doigt”.

Optimist din fire, oratorul crede că în sală nu se afla nici un spectator interesat de mișcarea degetului.

⁸ Traducere: persoană cu dizabilități de percepere a discursului public.

Petronela Savin
Universitatea „Vasile Alecsandri” din Bacău

Până-n pânzele albe ale expresiei...

De multe ori, ca discipol al Dlui Profesor Stelian Dumistrăcel, m-am întrebat cum-l-aș putea descrie. E un profesor generos, un cercetător erudit și un om pasionat. Și, totuși, cred că cea mai lămuritoare expresie a firii sale sunt cărțile D-sale. Din considerente personale, legate de rolul acestei cărți în destinul meu științific, am ales să-l prezint pe Dl Profesor prin lucrarea sa *Până-n pânzele albe. Expresii românești*.

Organizată sub forma unui dicționar, cu articole ordonate alfabetic, volumul cuprinde un material complex, consacrat alcătuirii *istoriei* unor expresii românești. Îndrăznesc să spun *istorie*, chiar dacă Profesorul nu rostește niciodată acest cuvânt în prefețele celor două ediții ale dicționarului¹, în condițiile în care el însuși își așază demersul sub însemnul diacroniei.

În prefața de la prima ediție, D-sa mărturisește că, spre deosebire de lexicoanele repertorii de locuțiuni și expresii figurate ale limbii române ce tind spre exhaustiv și care au ca puncte de plecare dicționarele explicative, dicționarul de față pornește de la intenția de a prezenta circumstanțele în care anumite îmbinări de cuvinte, având mai ales statutul de simple formule „tehnice” (din diferite medii, preocupări și profesii), au ajuns să capete accepțiuni figurate². Precizează, de asemenea, faptul că dicționarul urmărește ilustrarea „drumului spre imagine al unor variate asociații de cuvinte ale limbii române”, „recuperarea jaloanelor unui tablou evolutiv al mijloacelor de a formula un nume, de a sensibiliza o reprezentare sau o apreciere”³, având intenția de „a oferi «biografiile», cadrul semantic și motivațiile stilistice ale constituirii unor imagini, în exprimarea figurată”⁴.

În variatele formulări prin care Profesorul precizează tipul de demers asumat, se observă interesul pentru, spunem noi, *istorie*. Fie că vorbește despre „circumstanțele” în care anumite îmbinări de cuvinte au ajuns să capete accepțiuni figurate, despre „drumul spre imagine” al expresiilor, despre „jaloanele unui tablou evolutiv” sau despre „biografiile” unor imagini, de fiecare dată se observă perspectiva diacronică.

Prefața ediției a doua a dicționarului aduce câteva noutăți terminologice în ceea ce privește tipul de investigație propus. Autorul, pentru prima dată, „subliniază stăruința în direcția *etimologiei*, un termen pe care îl [folosește] aici (în relație cu *biografie* și *motivație*) cu accepțiunea cea mai largă, cea atribuită cândva de Hasdeu, pentru care în această preocupare a lingvisticii se încadrează demersurile consacrate evoluției tuturor faptelor de limbă (denumită de savant *derivare*) și *reconstituirii*

¹Stelian Dumistrăcel, *Expresii românești. Biografii – motivații*, Iași, Editura Institutul European, 1997 (ediția I) și Stelian Dumistrăcel, *Până-n pânzele albe. Dicționar de expresii românești*, Biografii – motivații, Editura Institutul European, Iași, 2001.

²Stelian Dumistrăcel, *Până-n pânzele albe...*, op. cit., p. 6.

³*Ibidem*, p. 5.

⁴*Ibidem*, p. 6.

acestora, din perspectiva raporturilor dintre cauză și efect, de la sunete la structuri sintactice, ținând cont și de datele ce depășesc însăși sfera propriu-zisă a lingvisticii”⁵.

Am insistat asupra dimensiunii istorice a demersului investigativ al acestui dicționar pentru a-i face transparentă metodologia pe care o considerăm unică în lingvistica românească.

Profesorul însuși recunoaște că tratarea în articole dispuse alfabetic a unui corpus reprezentativ de enunțuri ce constituie expresia lingvistică figurată a mentalităților (românești) nu este decât o concesie redacțională. Lectura integrală a dicționarului, primul de acest gen la noi, îi va permite cititorului „identificarea unor nuclee, a unor clase tematice, ce revelă cazuri de sinonimie diacronică, diatopică și diastratică în familie frazeologică, concurând nu numai la descoperirea punctului de plecare, ci și la conturarea unui microunivers de reprezentări figurate”⁶.

Pentru construirea acestui microunivers, D-sa recurge la o metodologie pe care am putea-o numi transdisciplinară. E fascinant cum în slujba descoperirii istoriei unui expresii, Profesorul valorifică elemente ale tuturor disciplinelor socioumane. Alături de explicațiile istorice, social-economice și cultural religioase, D-sa a preluat și rezultate ale propriilor contribuții de profil sociolingvistic și etnolingvistic publicate ca urmare a unei preocupări de aproape trei decenii în acest domeniu. Aduce argumente ale diferitelor stadii de evoluție a frazeologismelor apelând la texte populare („literare” sau etnotexte, tipărite sau înregistrate în anchete etnolingvistice proprii, de teren), la cronicari și scriitori clasici, la scriitori moderni și contemporani, ilustrând zonele de contact dintre vorbire și scrisul cultivat (I. Creangă, Anton Pann, Nicolae Filimon, C. Negruzzi, V. Alecsandri, Eminescu, I.L. Caragiale, Mateiu Caragiale, Marin Preda, Marin Sorescu).

Mai mult, aduce în sprijinul demonstrației elemente din sfera științelor comunicării. Elemente de pragmatica discursului stau la baza explicitării proceselor de re-modelare semantică și stilistică, ce pot fi constatate în utilizarea unuia dintre „clișeele” cele mai relevante pentru analiza contextuală, proverbul, de la parafrizare și sugerare până la reconsiderarea imaginii, structuri ce îndreptățesc optimismul autorului (chiar dacă prudent) privind păstrarea capacității acestui mijloc de sensibilizare a ideii tocmai pentru că enunțul nu se dovedește fix⁷.

Profesorul Stelian Dumistrăcel pune demersul său sub semnul tentației de a ilustra, într-un astfel de dicționar, marile șanse pe care le oferă studiul limbajului din perspectiva universalității culturii și a exigențelor multiple ale cercetării lingvistice, căreia, prin comparație cu alte discipline umaniste, Eugeniu Coșeriu îi recunoștea „cele mai multe legături cu modul de a fi al omului, cu toate activitățile umane în general”⁸.

Și pentru că autorul însuși își leagă cercetarea de perspectiva coșeriană asupra limbajului, îndrăznim ca în finalul acestui text să apropiem încă o dată concepțiile celor doi Magiștri, pentru a pune în lumină demersul metodologic al lucrării invocate.

⁵ Stelian Dumistrăcel, *Până-n pânzele albe...*, op. cit., p. 20.

⁶ *Ibidem*, p. 18.

⁷ *Ibidem*, pp. 9-10.

⁸ *Ibidem*, p.13, autorul citează din Eugeniu Coșeriu, *Lingvistica integrală*, interviu realizat de Nicolae Saramandu, Editura Fundației Culturale Române, 1996, p. 164.

Marele lingvist basarabean afirma: „La soluționarea unei probleme istorice va contribui, după caz, lingvistica funcțională și dialectologia, sociolingvistica și etnolingvistica, stilistica limbii și sociologia limbajului etc., fiecare din punctul său de vedere; dar cel mai adesea vor contribui, de fapt, mai multe din aceste discipline împreună, fiindcă un fapt lingvistic rareori prezintă numai una dintre dimensiunile ce-i corespund. Și aceasta nu din cauză că istoria lingvistică ar fi o știință «hibridă» sau eterogenă, ci pentru că este știința lingvistică integrală, întrucât toate aspectele faptelor lingvistice și toate relațiile în care acestea se întâlnesc și pe care le determină se varsă în istorie”⁹.

Așadar, suntem de părere că Profesorul Stelian Dumistrăcel *a mers până în pânzele albe... ale expresiei*, convocând, din perspectiva *istoriei*, știința lingvistică integrală, valorificând datele tuturor disciplinelor socioumane într-un model frazeografic unic în lingvistica românească.

⁹ Eugeniu Coșeriu, *Socio- și etnolingvistica. Bazele și sarcinile lor*, în *Lingvistica din perspectivă spațială și antropologică. Trei studii*, editor Stelian Dumistrăcel, Chișinău, Editura Știința, pp. 148-149.

Spectacolul vorbei

Ariile de interes științific și lucrările Profesorului Stelian Dumitrăcel pun în evidență o preocupare constantă pentru *problematica interacțiunii* și mărcile/formele ei lingvistice; pentru Celălalt ca interlocutor/destinatar/partener într-un „contract de comunicare”; pentru felul în care se construiește în practică relați(onare)a umană, sub aspectul ei sociolingvistic și pentru modul în care poate fi ea analizată cu instrumentele unor paradigme teoretice.

Drept dovadă, analiza aprofundată – de-a lungul mai multor ani, articole și volume – a unor fenomene situate la interferența planului social cu cel lingvistic, precum *comunicarea/ funcția fatică* și *discursul repetat* (o convocare a alterității, ca formă de expresie, într-un discurs care nu-i aparține, dar a cărui constituire o influențează vădit).

Discursul repetat este, desigur, un aspect al intertextualității, așa cum, pe urmele lui Bahtin, o teoretizează Kristeva, Rifatterre și Genette. Dar în accepția lui Stelian Dumitrăcel, afiliată la aceea a lui Eugen Coșeriu, discursul repetat iese din perimetrul specializat al literaturii și se situează în comunicarea curentă și în discursul publicistic.

Care sunt procedeele de constituire polifonică a discursului repetat și care sunt consecințele de ordin pragmasemantic ale acestei strategii discursive? Stelian Dumitrăcel circumscrie această întrebare unui corpus de discurs jurnalistic și-i dă un răspuns convingător, în lucrări precum *Discursul repetat în textul jurnalistic. Tentația instituirii comuniunii fatice prin mass-media sau Limbajul publicistic românesc din perspectiva stilurilor funcționale*.

Simptomatică pentru orientarea Domniei sale către aspectul discursiv al limbajului – actualizat ca vorbire (*parole* saussuriană) în situații concrete de comunicare – este ipoteza pe care i se întemeiază analiza discursului publicistic: specificul acestuia – consideră Domnia sa, continuând o idee a Paulei Diaconescu – „este dat de modalitatea în care se manifestă «funcția [sa] fatică»”¹, adică aceea care permite inițierea, menținerea și întreruperea comunicării. În activarea funcției fatice, un rol decisiv îl are, de pildă, în articolele de presă, titlul construit „din perspectiva unui «contract de comunicare» pe fond de empatie”².

În ce măsură se delimitează Stelian Dumitrăcel de accepții anterioare ale faticului, mai ales cele privind discursul publicistic/jurnalistic? În accepție jakobsoniană, orice mesaj necesită, cum se știe, un „canal fizic (de transmitere)” și o „legătură psihologică” între emițător și destinatar. Mai mult, „experiența vorbirii” comportă „instituirea unor legături sociale și afective” – după cum reamintesc

¹ *Discursul repetat în textul jurnalistic. Tentația instituirii comuniunii fatice prin mass-media*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2006, p. 7.

² *Ibidem*, p.8.

Ducrot și Schaeffer, în *Nouveau Dictionnaire Encyclopédique des Sciences du Langage*. Dacă Paula Diaconescu se referă la funcția fatică în sens jakobsonian, așa cum este ea înțeleasă în lingvistică și în teoria comunicării, Stelian Dumistrăcel reclamă „revenirea la fondatori” și recuperarea accepției primare, antropologice, malinowskiene a faticului înțeles mai degrabă ca o „comuniune” în plan social-relațional decât ca o „funcție” lingvistică. De altfel, comuniunea fatică este, în opinia lui Stelian Dumistrăcel, nu altceva decât un „sentiment al comunității, al solidarității”³. Această accepție este adecvată – demonstrează Domnia sa – atât pentru analiza discursului publicistic, cât și pentru descrierea anchetei dialectale ca „formă de comunicare”. Mai exact, în lucrări diferite, dar dintr-o perspectivă unitară, Domnia sa analizează: în limbajul publicistic, legătura fatică asociată unui „contract de comunicare”, iar în ancheta dialectală, „relația psihologică” dintre anchetator și subiecții săi, asociată unei „convenții de lucru”. „Relația psihologică” e aici, evident, tot o „legătură fatică”. E de remarcat că pe Domnia sa îl interesează ancheta dialectală nu atât din perspectiva finalității ei („prelevarea” unui corpus lingvistic), cât din aceea a modalității în care se realizează ea, cu activarea necesară a faticului/psihologicului/empatiei ca o condiție de reușită.

În ce măsură este relevantă – și se manifestă – funcția fatică prin titlurile textelor publicistice? Răspunsul se poate da prin comparație. Titlurile textelor științifice au un caracter marcat *referențial* (să-i spunem), orientat spre surprinderea rezumativă a conținutului aceluși text; în timp ce titlurile textelor publicistice au mai degrabă unul *persuasiv*, sunt menite să acroșeze cititorul, să-i atragă și să-i mențină atenția, să-i inducă o anumită dispoziție sau atitudine față de un anumit aspect pe care îl semnalează articolul. În această situație se află și structurile de tipul discursului repetat (fie în titluri, fie în cuprinsul articolelor): „Cu un *summit* nu se face primăvară”, „Splendoarea și decăderea persoanei publice X”, „Obrazul subțire cu zinc se ține”, „Zbor deasupra unui cuib de voci” etc. De fapt, în acest caz, faticul se împletește cu conativul corespunzând „funcției de apel” bühleriene.

În concluzie, o evidentă coerență definește opera și activitatea Profesorului Stelian Dumistrăcel. Dacă îmi amintesc bine, Marin Preda e unul dintre autorii cei mai îndrăgiți de Domnia sa. Cred, dacă-mi este permis să fac astfel de supoziții, că îl apropie de Marin Preda aceeași fascinație pentru spectacolul vorbei (și al *vorbirii* saussuriene), pe care și-o mărturisește prozatorul undeva, în *Viața ca o pradă*.

³ *Ibidem*, p. 321

STELIAN DUMISTRĂCEL
Spații discursive

Stelian Dumistrăcel
Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”, Iași

Spații pragmatico-discursive ale generării idiotismelor: o înscenare caragialescă

Résumé

Dans un article publié en 1893, sous la forme d'un reportage présentant un imaginaire « Congrès coopératif roumain », I.L. Caragiale découvre, de façon empirique, la marque qu'ont les différents milieux socioprofessionnels sur l'évolution sémantique (figurée) d'un nombre de mots du vocabulaire de la langue commune. Parallèlement, l'écrivain esquisse certaines micro-anthologies thématiques d'idiotismes du roumain, résultats, par métaphorisation, à partir d'énoncés techniques des professions variées du milieu urbain de Roumanie (marchands de diverses catégories, couturier, boulanger, cocher, tapissier, etc.).

L'étude se propose d'investiguer les techniques sous-tendant la mise en scène utilisée par le dramaturge pour inclure les faits/phénomènes sémantiques et stylistiques respectifs dans les interventions de type oratoire des soi-disants congressistes. Avec une intuition linguistique spéciale, I.L. Caragiale illustre, à son propre compte, un principe de sociolinguistique formulé par Fernão de Oliveira dans les termes suivants: « *Cada um fala como quem é* » et « *Os homens falam do que fazem* » (*Grammatica da Lingoagem Portuguesa*, 1536).

Mots-clés: espace pragmatique-discursif; espace et registre de la communication; compétence linguistique, ~ idiomatique, ~ expressive; variation linguistique, ~ diatopique, ~ diastratique, ~ diaphasique; évolution sémantique socio-professionnelle; phraséologie socio-professionnelle.

0.1. Vă rog să-mi îngăduiți să încep prin a-mi exprima întreaga recunoștință față de prietenii de la Bacău, ca organizatori ai acestui simpozion, ce mă onorează, dar și ca mai vechi colegi, din anii cursurilor mele de la Universitatea „Vasile Alecsandri” și, totodată, din anii, tot atât de frumoși, care au urmat, când am legat cele mai bune relații cu foștii mei doctoranzi băcăuani, astăzi cadre didactice și cercetători de prestigiu. Le sunt recunoscător, de asemenea, foștilor mei studenți și doctoranzi din alte centre universitare, de asemenea profesori și cercetători afirmați, și ceea ce este tot atât de important pentru mine, prieteni, veniți aici cu gânduri bune și sentimente alese.

Aș vrea însă, în special după cele spuse (mai mult decât măgulitoare!) până acum despre mine, să deviez puțin atenția de la persoana mea, pentru a ne regăsi, cu toții, sub semnul meritei cinstiri, una de studiu, a unei personalități și a unui spirit critic ce trec peste timpuri, cele ale lui I.L. Caragiale, la centenarul morții sale.

0.2. Așadar, după o introducere preponderent de terminologie, vom prezenta și discuta un text jurnalistic din 1893 al lui Caragiale, *Congresul cooperativ român* (în continuare: *Congresul*) apărut în „Moftul român”, text în care cel mai... parafrizat dintre scriitorii noștri și-a pus și a rezolvat, empiric, problema provenienței și a funcționalității câtorva categorii de frazeologisme ale limbii române.

Ca într-atâtea alte situații similare, în cazul de față, Caragiale a intuit unul din preceptele de bază ale sociolingvisticii, formulat, poate pentru prima dată în exegeza europeană, de renescentistul portughez Fernão de Oliveira (1507 – cca. 1581), care, în tratatul său intitulat *Grammatica da Lingoagem Portuguesa* (1536), scria: „*Cada um fala como quem é*” și „*Os homens falam do que fazem*”. Primul dintre aceste enunțuri a fost reluat (ca motto) și completat cu o explicare, chiar a gramerianului portughez, de Eugeniu Coșeriu, în studiul său *Socio- și etnolingvistica. Bazele și sarcinile lor*, după cum urmează: „Oamenii vorbesc despre ceea ce fac și, prin urmare, țărani nu cunosc vorbirea celor de la Curte, cizmarii nu sînt înțeleși de marinari, și nici lucrătorii din Entre Douro e Minho nu vor înțelege cuvintele noi care vor pătrunde în anul acesta din Tunis cu «bonetele» lor” (Coșeriu 1994: 138), un tip de *necunoaștere* pe care Magistrul de la Tübingen o pune sub semnul relațiilor dintre «comunitatea» vorbirii și «comunitatea» altor activități. Prin extrapolare, în analiza noastră obiectul de studiu îl reprezintă valențe ale comunicării între vorbitorii aparținând unei anumite profesii și translarea „nomenclaturilor” inițial specializate în comunicarea acestora cu alți profesioniști și cu vorbitorii limbii comune.

0.3. Față de sistemul de trimiteri (simplificat) pe care îl folosim în continuare, am socotit necesar să punem la dispoziția cititorilor, în *Anexă*, [1], în format PDF, textul integral al *Congresului cooperativ român*, după ediția Zarifopol a *Operele* lui I.L. Caragiale (vezi *Bibliografia*), și pentru a atrage atenția asupra faptului că autorul a oferit el însuși, prin evidențierea cu litere cursive, o „cheie de lectură”, pentru semnalarea materialului lingvistic reflectând elementele particulare de cod din fragmente de text (discurs) în legătură cu profesia vorbitorului, indicată după numele acestuia (asupra unei excepții, cf. § 4.3.3). Tot aici, după textul propriu-zis, am reprodus, [2], pagina din *Note și variante* la volumul respectiv, marcând grafic alineatul ce cuprinde însemnările editorului privitoare la diferențele dintre varianta publicată în „Moftul român” și cea tipărită în *Schițe ușoare* (1896).

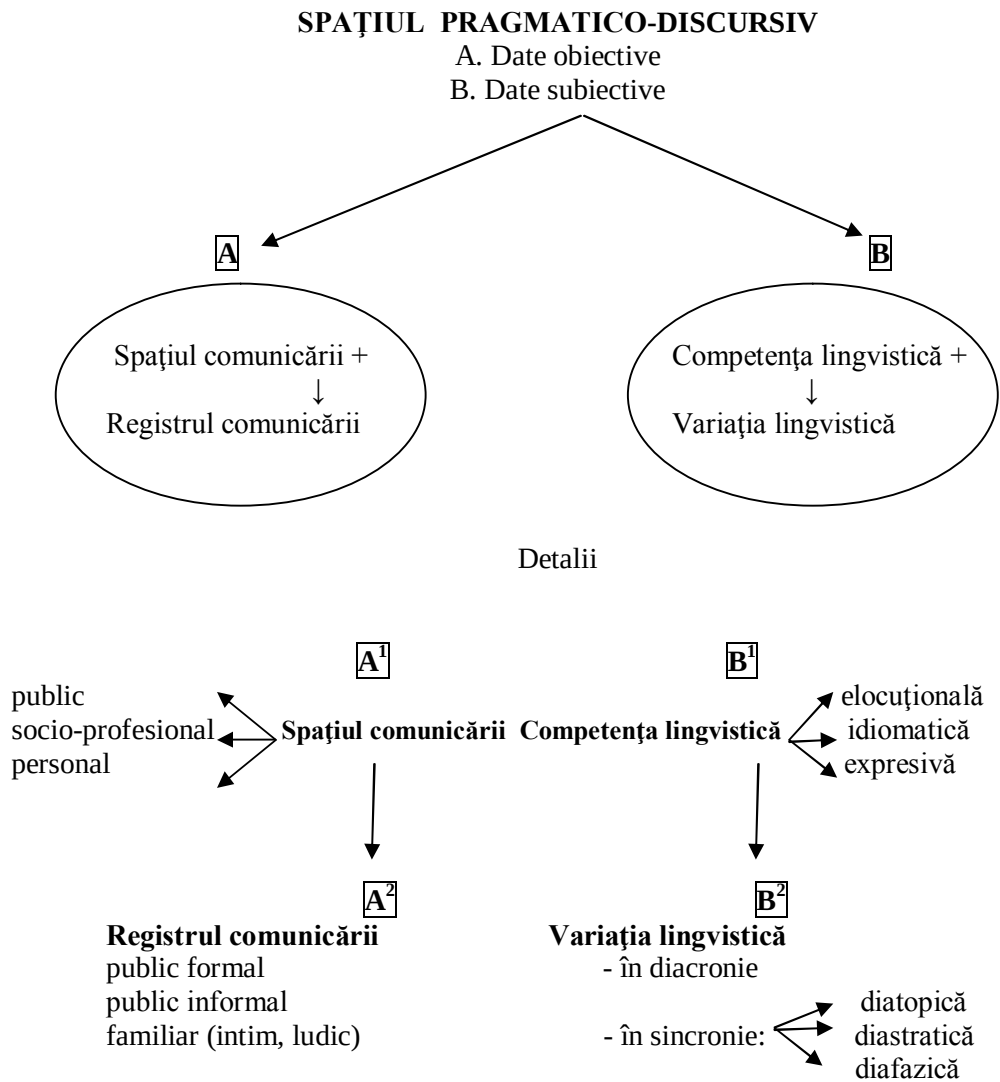
1. Preliminarii de nivelul terminologiei și conceptelor

1.1. Pornim de la titlu, pentru a face cunoscut, mai întâi, sensul folosirii sintagmei «spațiu pragmatico-discursiv» (în continuare, SPD), pe care o folosim ținând seama de concepte lansate de Dominique Maingueneau, care distinge un *spațiu discursiv* (ca membru al triadei din care mai fac parte *câmpul discursiv* și *universul discursiv*), reprezentând poziționarea (identitatea) ideologică a enunțiatorului; autorul citat recunoaște relația conceptelor respective cu cel de «*champ scientifique*», al lui Pierre Bourdieu, dezvoltat de acesta în studiul cu același titlu (Bourdieu 1976). În general, reproiectarea noastră este determinată de faptul că punctul de plecare invocat se referă, preponderent, la domenii ale ideologicului, de exemplu, cu privire la școli filozofice sau la curente politice (cf. Charaudeau – Maingueneau 2002: 97; 453-454); pe de altă parte, conceptul de SPD, unul aparținând intenției de *cooperare* din partea enunțiatorului, urmărește delimitarea față de conceptul general de «*câmp (discursiv)*», orientat, în diferite zone ale spiritualității și socialului, spre ideea de *confruntare*.

Alte opere ale lui Pierre Bourdieu care reflectă aria preocupărilor sale se intitulază *Le champ politique* sau *Le champ religieux dans le champ de manipulation symbolique*; vezi și *Le champ journalistique et la télévision* [titlu al unei serii de emisiuni TV, 1996]. Pornind de la Bourdieu, conceptul – simbolic – de «*champ littéraire*» este argumentat de Joseph Jurt, într-un studiu referitor la teoria câmpului literar și „internaționalizarea” literaturii (cf. Jurt 2001: *passim*).

În conturarea conceptului de SPD, insistăm, ca notă generală, după cum se va constata în cele ce urmează, asupra aspectelor pragmaticei, respectiv asupra adecvării discursului, prin evaluarea caracteristicilor specifice mediului comunicării și a datelor personale ale interlocutorilor. Am dezvoltat conceptul nostru pe baza celor referitoare la spații și registre ale comunicării (cf. Dumistrăcel 2006^b: 326-328) și a conceptelor definite de Eugeniu Coșeriu, privind «competența lingvistică» și «variația lingvistică» (cf. Dumistrăcel et alii: 2012: § 0.2).

Figura 1

Pentru o analiză sumară a Fig. 1, precizăm următoarele coordonate și componente prezentate aici. Avem, mai întâi, două coordonate ale comunicării: cea a datelor obiective (A) și cea a datelor subiective (B). Reprezintă *date obiective* situarea comunicării într-un anumit spațiu dat, spațiul public, cel socioprofesional și cel personal, cărora le corespund, în principiu, în ceea ce privește verbalul, paraverbalul și

nonverbalul, registre corespunzătoare (adecvate): registrul public formal, registrul public informal (social sau profesional) și registrul familiar (ultimul cunoscând și evoluția spre intim sau chiar ludic). În ceea ce privește *datele subiective* ale comunicării, care țin, așadar, de dotările personale ale interlocutorilor, referirea se face, în primul rând, la *competența lingvistică* a acestora, în speță la competența idiomatică (gradul de cunoaștere a unei limbi) și la cea expresivă, reprezentând prestația „în situații determinate și cu privire la anumite lucruri, cu anumiți interlocutori” (Coșeriu 1992-1993: 36), așadar adecvarea la situația de comunicare, la tema discursului și la interlocutor; din perspectiva pragmaticii, aceasta înseamnă capacitatea/permanența emițătorului de a se plasa la același nivel al competenței idiomatice și expresive cu receptorul.

1.2. Pentru tratarea temei abordate, revenim, pe scurt, și asupra conceptului de «discurs repetat» (DR), preluat, de asemenea, *de la și în* viziunea Coșeriu, definit, ca notă generală, drept „tot ceea ce în vorbirea unei comunități se repetă într-o formă mai mult sau mai puțin identică de discurs deja făcut sau combinare mai mult sau mai puțin fixă, ca fragment, lung sau scurt, a «ceea ce s-a spus deja»” (Coșeriu 2000: 258-259).

Printre speciile menționate de autor se află citatele („ca repetare a unor fragmente de texte – literare sau altele – cunoscute ca atare”), proverbele, locuțiunile fixe, formulele de comparație și diferite alte expresii (Coșeriu, *loc. cit.*; pentru explicarea conceptului și precizarea speciilor de DR, vezi Dumitrăcel 2006^a: 129-131 și Dumitrăcel 2006^b: 114-122).

1.3. Avem în vedere, de asemenea, folosirea conceptului de «contract de comunicare», pornind de la Elíseo Véron (*Entre l'épistémologie et la communication*), asupra căruia ne-am oprit plasându-l într-o sferă mai largă de interpretări, ca o interacțiune de împreună-construire a sensului. Din această perspectivă, noțiunea are o filiație impresionantă, revendicată din ipostaze diverse: „intersubiectivitate” (Benveniste), „dialogism” (Bahtin), „intenție colectivă” (Searle), „intenționalitate reunită” (F. Jacques), „negociere” (Kerbrat-Orecchioni), ipostaze ce converg spre o definire contractuală a actului vorbirii, care implică existența a doi subiecți în relație de intersubiectivitate, existența de convenții, de norme și acorduri ce reglează schimburile „lingajiere”, existența cunoașterilor comune ce permit să se stabilească o cooperare, totul într-o anumită situație de comunicare (cf. Dumitrăcel 2006^a: 36, ap. Charaudeau – Maingueneau 2002: 138-141). Evident, în cazul *Congresului*, interacțiunea în discuție cunoaște ipostaza unui „contract de lectură”, caracteristic atât presei, ca spațiu al tipăririi inițiale a textului, cât și publicării, ulterioare, a acestuia într-un volum (prima apariție editorială, în vol. *Schițe ușoare*, București, Müller, 1896).

2. Dacă ne referim la Caragiale, îi putem recunoaște, fără nicio tresărire, statutul acelui scriitor român din a cărui operă au fost preluate, în discursul public, cele mai multe sintagme și fraze devenite «enunțuri aparținând discursului repetat» (EDR); una din cele mai expresive recunoașteri din această perspectivă i-o datorăm lui G. Călinescu, acesta remarcând calitatea a numeroase secvențe-text din opera lui Caragiale de a fi devenit „replici sentințe”, care „trăiesc singure cu o puternică viață verbală”. Istoricul și criticul literar numit, pe lângă această formulă plastică, simula chiar contrarierea privind șansele de ilustrare în demersul exegetic: „[...] ce se poate cita din Caragiale se știe dinainte pe dinafară” (Călinescu 1982: 506).

Ceea ce ne-a atras atenția este faptul că nu numai la Călinescu (surprinzător, adesea, în analize de acest fel), dar mai ales în lucrări de profil a doi iluștri stilisticieni români care s-au ocupat de Caragiale și, mai precis, de enunțuri din opera sa devenite

EDR, Iorgu Iordan și Tudor Vianu, nu se face vreo trimitere la textul pe care îl analizăm, deși acesta ilustrează, exemplar, descoperirea, empirică, a lui Caragiale privind SPD care au generat anumite frazeologisme din categoria «côpii ale realității» și modalitatea în care acestea servesc în comunicare în afara spațiilor respective de comunicare.

2.1. Pătrunderea, în discursuri din comunicarea la diferite niveluri, a numeroase „citate” din opera lui Caragiale a fost semnalată și comentată și de Iorgu Iordan, într-o secțiune din *Stilistica* sa, în discuția privind „inovațiile individuale” și „inovațiile colective”, sub semnul asemănării dintre enunțurile expresive „populare” și creațiile (de același tip) ale scriitorilor (Iordan 1975: 266). Dar, de fapt, Iordan, care nu este preocupat, la modul metodic, de sorgintea „izolărilor”, prezentate, analizate și explicate într-un bogat capitol din lucrarea citată (p. 268-304), se mulțumește, pe lângă extracția unora din opera a diferiți scriitori, să invoce apariția frazeologismelor în anumite împrejurări istorice sau din mediul familial (*op.cit.*, p. 265-267), deși, punctual, se fac referiri precise la mediul socioprofesional care a produs o anumită expresie. În ceea ce privește specificul materialului stilistic din opera lui Caragiale, la a cărei operă se trimite frecvent în ansamblul *Stilisticii*, opinia lingvistului citat este următoarea: scrisul acestuia (ca și al lui Creangă și Brătescu-Voinești) „conține particularități stilistice venite din vorbirea curentă”, reprezentând un „stil «vorbit»”, dar nota specifică lui Caragiale este familiaritatea având, „de cele mai multe ori, aspect periferic” (Iordan 1975: 15; pentru un bogat inventar de enunțuri și replici expresive din opera lui Caragiale devenite stereotipuri în vorbire, cf. și Iordan 1957: 45).

2.2. Similitudinea între enunțurile expresive populare și citatele din scriitori care apar în vorbire ca EDR este discutată și de Tudor Vianu, afirmația respectivă fiind susținută, în mod aparent paradoxal, chiar cu unele dintre exemplele din Caragiale și din alți scriitori date de Iordan, la care nu se referă (prima ediție a *Stilisticii* acestuia a apărut în 1944), predecesor pe care nu l-a putut ignora, de vreme ce, chiar în studiul la care trimitem, Vianu are rezerve îndreptățite față de opțiunea de principiu Iordan privind conceptele de «stilistică lingvistică» și «stilistică literară» (cf. Vianu 1955: 207; firește, nu excludem posibilitatea ca, la Vianu, să ne aflăm în prezența unui caz de simplă falsă memorie).

Tudor Vianu consemnează faptul că, în opera lui Caragiale, sunt reflectate „toate varietățile stilului popular și ale diferitelor «stiluri ale vorbirii», ale țăranilor și târgoveților, ale gazetarilor, funcționarilor și politicienilor, ale profesorilor și avocaților, al argoului mahalalei, al cârciumilor și cafenelilor, al jargoanelor de salon etc.” (Vianu 1955: 205; pentru referirea la mediul personajelor lui Caragiale, cf. și Vianu 1965^a: 348-349).

Constatarea este valoroasă prin faptul că, pentru Vianu, care face generalizarea că „există [...] o calitate specială a fiecărei limbi, forme și construcții expresive proprii ei, locuțiuni, metafore și comparații extrase din domeniul de viață în care s-a exercitat cu precădere activitatea sa”, specificul expresivității limbii române prin frazeologisme este dat de imaginile rezultate din ocupațiile mediului rural: „[...] poporul român, cu vechile lui tradiții de viață rurală și agricolă, a creat o mulțime de locuțiuni cu o incontestabilă valoare stilistică precum: *a bate câmpii*, *a înțărca bălaia*, *a nu pricepe boabă*, *a nu-i fi [cui] boii acasă*, *a se ține scai* (de cineva), *a strânge funia de par*, *a se culca odată cu găinile*, *a strica orzul pe găște*, *a lua în căruță*, *a pune de mămăligă*, *a-și lăsa potcoavele* etc., etc.” (Vianu 1955: 206-207).

2.3. Desigur, restrângerea tematică a lui Vianu, citată aici, se justifică oarecum proporțional, dar diferitele medii profesionale și domestice reflectate de evoluții

semantice ale lexicului, de la latină la română, și de frazeologisme românești au fost trecute în revistă de Pușcariu în secțiunea [V.] *Elementul social*, din partea a II-a a sintezei *Limba română, I. Privire generală*. Este vorba, în special, de paragraful 138, intitulat *Aportul adus de diferite păături sociale la graiul comun*, în care referirile, preponderent de ordin semantic, sunt la cultul religios, viața militară primară, la albinărit, vânătoare, pescuit, domeniul juridic, un mediu profesional mai nou reprezentându-l „bărbieria” (care, de exemplu, a dat metaforele *a trage un perdaf*, *a da o săpuneală*, *a rade fără brici*, *a da rasol*); dar, după Pușcariu, „reflexul cel mai puternic l-a avut în limba română păstoritul”, zonă din care autorul comentează un mare număr de exemple, cum sunt și următoarele: „[numai un neam de păstori poate zice, chiar în limba literară,] *se încheagă un gând*, *încheagă o frază* sau *cheagul unei societăți* (francezul ar zice «le ciment d'une société»)” (Pușcariu 1940: 356-359; vezi, anterior, referirea la „graiul femeilor”, p. 345-346; expresia *a se încheaga un gând* este discutată și de Vianu 1955: 208).

Am dezvoltat această idee în lucrarea noastră *Lexic românesc. Cuvinte, metafore, expresii*, în secțiunea consacrată categoriei de frazeologisme numite „expresii idiomatice copii ale realității”, categorie prin care, spre deosebire de cele care au luat naștere ca figuri de stil propriu-zise, numite „imaginare” (de tipul „a-și lua inima în dinți”), înțelegem izolările „care pornesc de la un fapt real din domeniul vieții materiale, sociale, politice sau care constată relații dintre obiecte sau viețuitoare, având inițial o funcție obiectivă de comunicare și a căror funcție stilistică este mijlocită de o serie de factori ce rezumă situația în care se află, pentru colectivitate, pentru un grup sau pentru un individ oarecare, realitățile pe care îmbinările de cuvinte sudate numite *expresii* le descriu (uitate, numai intuite sau cunoscute, prețuite sau depreciate etc.)”, izolări pentru care, pentru o formulare mai scurtă, am propus denumirea „copii ale realității” (Dumistrăcel 2011: 106; evidențieri actuale *ad-hoc* prin italice).

Dintre „metaforele și expresiile izvorâte din diferite terminologii profesionale evocând mediul rural” am consacrat micromonografiile unor semantisme și izolări din domeniul agriculturii, creșterii animalelor, păstoritului, pescuitului, industriei casnice, apiculturii, iar din domeniul, special, al meseriilor, am analizat izolări reflectând morăritul, fierăria, dogăria, croitoria, negoțul și, chiar, lumea bălciului (*op.cit.*, p. 139-165). În dicționarul intitulat *Pînă-n pinzele albe. Expresii românești. Biografii – motivații* (Iași, 2001), prezentăm comentarii asupra originii și dezvoltării metaforelor a unor expresii „copii ale realității”, dar și asupra utilizării unor expresii „imaginare”.

3. Aprecieri ale exegeților literari

3.0. Dacă lingviștii au neglijat texte caragialești din publicistică, *Congresul* s-a bucurat de atenția exegeților literari, din motive ușor de înțeles: în discuție a fost și rămâne constatarea diversității operei lui Caragiale, interes care a determinat investigarea, în totalitatea scrierilor, a mijloacelor stilistice (și lingvistice) adaptate exprimării.

3.1. Atenția acordată clasificării textului și caracterizarea (destul de sumară) a acelor mijloace stilistice folosite de autor ce ar putea fi invocate, eventual, pentru clasificare ne întâmpină în paragraful consacrat *Congresului* din secțiunea intitulată *Textul impur* a monografiei *Despre Caragiale*, semnată de Maria Vodă Căpușan. Autoarea consideră că textul este doar aparent dramatic, prin numirea personajelor, care schimbă replici, amintind scene din *O scrisoare pierdută*; pe de altă parte, este pusă în discuție și apariția unor „scurte relatări ale discursurilor” („bazate tot pe calambururi”), dar „cel care vorbește aici”, Caragiale, își depășește „rolul prescris de genul dramatic pentru didascalii”.

Maria Vodă Căpușan insistă asupra faptului că „prezența indicațiilor parantetice de regie” nu conferă textului calitatea de a fi „teatral”, după cum relațiile din text „mimează» dialogul prin jocul de cuvinte”. În plus față de această caracterizare a exprimării, autoarea observă (mai aproape de profilul textului, dar fără a surprinde și a numi esențialul, ca proiecție a textualizării) că „profesiunea vorbitorului determină câmpul semantic al dialogului dar și al comentariilor marginale” (Vodă Căpușan 1982: 84).

În sprijinul delimitării de teatrul propriu-zis, trebuie să ținem seama și de un alt fapt: dacă, după cum s-a observat, comediile lui Caragiale reprezintă spații în care se transferă, curent, *intimul* în *public* (cf. Pârvulescu 2011: 94), *Congresul* este o structură în care, în spațiul discursului public, se realizează, în fond, metodic, o galerie de portrete-intimități.

3.2. Pe baza bibliografiei consultate până acum, putem constata că, la rândul lor, Stancu Ilin, Nicolae Bârna și Constantin Hârlav, îngrijitorii ediției Caragiale, *Opere*, I. *Proză literară*, pun acest text tot numai sub semnul calamburului, considerând „slăbiciunea” scriitorului pentru jocurile de cuvinte, și propun lectura textului „în cheie ironică și parodică”, intenția parodică fiind dublă: pe de o parte, parodia „stenogramelor parlamentare și a «minutelor» altor întruniri”, iar, pe de altă parte, cea a „glumelor bazate pe calambur”. Pentru acești exegeți, Caragiale opune constrângerii retorice, dată fiind tema (de fapt, spațiul pragmatico-discursiv ales) și identitatea profesională a vorbitorilor, o „constrângere cu fundamentare arbitrar-ludică și cu manifestare marcat lingvistică”, exprimată prin semantică „potențată aluziv prin exploatarea omofoniilor și polisemiilor etc.”, procedeele fiind, la rândul lor, „ironizate prin supralicitare” (Ilin et alii 2000: 1552-1553).

3.3. Atât considerațiile privind „ne-teatralitatea” textului la care se referă Maria Vodă Căpușan, cât și observațiile (de „stil”) ale exegeților citați imediat anterior au pierdut din vedere aspecte esențiale privitoare la specificul *Congresului*, la dimensiunea sa textual-discursivă. Este vorba, de apariția, ca *personaje*, a unor *persoane* reale din viața publică a epocii (Dem. Butculescu, în calitate de președinte, într-adevăr o personalitate a organizării cooperatiste din România acelor ani, scriitorul, traducătorul și ziaristul Bonifaciu Florescu, „doctorul Babeș”, eventual și alții). Pe de altă parte, refuzând, de principiu, taxarea, grăbită, a mijloacelor expresivității discursurilor drept simple calambururi și jocuri de cuvinte (care, însă, nu lipsesc!), vom porni chiar de la analiza de tip „lingvistica textului” pentru a-l înțelege pe Caragiale din *Congresul* într-o viziune de *modus operandi* al scriitorului. Abordarea pare să fie cea mai potrivită: vom constata că scriitorul este preocupat, empiric, de *stilistica vorbirii*; or, aceasta este, după Eugeniu Coșeriu, „tocmai o lingvistică a textului” (Coșeriu 2004: 294).

4. Considerarea frazeologiei și a lexicului

4.0. Confruntarea datelor trecute în revistă cu afirmația lui Tudor Vianu privitoare la specificul expresivității românești (cf. § 2.2), măcar aparent restrictivă, pune problema nivelului și a mijloacelor prin care sunt reflectate, în opera lui Caragiale, „stilurile vorbirii” a diferite categorii socioculturale. Putem afirma, acum, că explicația o reprezintă prezența, în comunicarea curentă, a semantismelor și frazeologismelor caracteristice tocmai mediilor socioprofesionale, diverse, ale vorbitorilor limbii române, unele pe care nu le-au avut în vedere, ca atare, niciunul dintre exegeții citați. De exemplu, la Caragiale, în *Congresul*, vom găsi o viziune care, depășind sfera ruralității și, în general, pe aceea referitoare la ocupațiile tradiționale (care nu au fost nici ele

neglijate!), sunt luate în considerare felurite profesii ale epocii, din mediul orășenesc, al meseriilor și al industriilor, și chiar al științelor. Este vorba de convocarea unui bogat inventar de semantisme, locuțiuni expresive, expresii idiomatice, zicători și proverbe, aduse în scenă într-un text jurnalistic de tip reportaj, în care, firește, abundă și simplele jocuri de cuvinte.

4.1. *Congresul cooperativ român* este un text care oferă cadrul și materialul pentru o analiză semnificativă a frazeologismelor din perspectiva SPD. Referindu-ne la schema propusă anterior (Fig. 1), remarcăm, mai întâi, că o temă caracteristică spațiului public (un congres, probabil imaginar), căruia i-ar corespunde registrul public formal al comunicării (de tip oratorie), este abordată de personajele convocate într-un reportaj *sui-generis*, din intenția ludică a scenaristului, prin mijloace lingvistice și stilistice reflectând particularități ale registrului de tip profesional. În ceea ce privește competența lingvistică (idiomatică) a emițătorului-scenarist, este evident turul de forță al stăpânirii celor mai diverse elemente ale lexicului limbii române cu privire la felurite ocupații și statute profesionale, dar autorul nu-și refuză nici apelul la enunțuri în franceză, ca citate și pentru jocuri de cuvinte. Competența pur idiomatică este translată în analiza *sui-generis* a conotațiilor cuvintelor și expresiilor inițial copii ale realității, devenite metafore (competența expresivă), receptate convenabil de participanții la... dezbateri, sau refuzate acestora (cazuri ce vor forma obiectul unor observații ulterioare).

Contractul de comunicare/lectură cu cititorul funcționează sub semnul creditării implicite a acestuia, imaginat ca aflându-se la același nivel cu autorul în privința competenței expresive (mai ales autorul, dar și „Moftul român” își aveau ceea ce astăzi sunt numiți „fani”), prin apelul la mijloace care reflectă variația lingvistică diastatică și diafazică.

4.2. După un examen al conotațiilor elementelor ce aparțin lexicului comun, încercăm, ca obiectiv principal, o clasificare sumară a tipurilor de EDR ce apar în text, în raport cu statutul vorbitorilor – personaje reale, din viața publică a momentului, sau imagine (probabil nu fără corespondente în realitate, aspect asupra căruia nu putem stăruia), alcătuind o structură care-i permite autorului să „umple” inventarul de mijloace expresive ale unui discurs public reprezentativ. Vom insista, firește, asupra izolațiilor.

4.2.1. Lexic. Stratul lexicului comun folosit expresiv prin conotație este reprezentat de elemente ale exprimării curente, plasate, totuși, în discursuri măcar tangente unor ocupații. Pentru sensurile figurate ale cuvintelor din fondul comun al limbii, unele chiar neologisme, din discursuri citate sau din comentarii pe marginea acestora (ce sunt prezente, curent, în înscenarea pe care o analizăm, într-adevăr cu aparența unor didascalii), selectăm exemple în cele ce urmează:

„(Discurs) *sărat* și foarte *gustat*” (un reprezentant pentru „delicatese și comestibile”); a *turna* (legi) pe un anumit *tipar*, a *ciocăni* (guvernul; în vorbirea unui industriaș metalurgist, „om cu multă greutate”); a *potcovi* ‘a înșela’; a *drege* (glasul; cu referire la „prezidentul «Spumei de drojdii»”, dar în context aluzia este la „dregerea” băuturilor); a se *frige* ‘a o păți, a se înșela’; „(a culege aplauze) de deosebite *caractere*” (despre un tipograf); „*stofă* (de orator)”, „de *talie* (unei țări agricole)”, „a *croi* (o soartă prea grea)” (ultimele trei exemple, din caracterizarea unui croitor); „a *biciui* (liber-schimbismul”; starostele birjarilor); a se *lumina*, a *înflăcăra* (resentimente; un „lampist”); (om) *copt* (franzelarul); a *încălța* ‘a înșela’ (reprezentantul fabricii de cizme Filaret); „a *căptuși*” („ne-ar căptuși străinii din cele două emisfere”); „a *îndulci*” (lucrurile; intervenția unui cofetar) etc.

Firește, în unele cazuri, atribuirea sensurilor figurate ale cuvintelor reprezentantului unei anumite profesii este pur conjuncturală (a se *frige*, a se *lumina*, a se *înlăcăra*) și constituie dezvoltări discursive *ad-hoc*.

În ceea ce privește limitele competenței idiomatice a cititorilor, un singur cuvânt pune o problemă aparte; ne referim la *cumaș*, împrumut de origine turcească, glosat, de altfel, în secțiuni de *Note* la ediții școlare, prin ‘stofă’; de fapt, intenția ironică a lui Caragiale, în a cărui operă „numărul împrumuturilor din limba turcă [...] este neașteptat de mare” (cf. Arvinte 2007: 271; vezi inventarul, de câteva sute de cuvinte, între p. 272 și 294), poate avea la bază statutul împrumutului în limba română în epocă; după Lazăr Șăineanu, sensul original al tc. *kumaş* este ‘stofă de mătase’, dar autorul *Dicționarului universal al limbii române*, care a studiat *Influența orientală asupra limbii și culturii române* (trei volume, București, 1900), notează utilizarea figurată a cuvântului: ‘om de valoare’, cu următoarea precizare: [utilizat] „mai adesea ironic” (Șăineanu 1929: s.v). Acesta este registrul atribuit termenului în discursul lipscanului: „Îi știu pe toți ce *cumaș* sunt; *materia* asta o cunosc, slavă Domnului”.

4.2.2. Frazeeologie. Dintre enunțurile-metafore având inițial statutul de desemnare în inventarul tehnic al unor vechi terminologii profesionale, pot fi selectate cel puțin două tipuri de EDR inserate în text.

4.2.2.1. Enunțuri reprezentând descrieri tehnice, intrate în uzul comun, având la acest nivel, adesea, statutul de clișee; referirea este la acțiuni sau la realități specifice profesiilor (elocința conjuncturală asociază enunțurilor tehnice și alte formule); printre acestea cităm:

„vorbele-i merg ca *untul* și *bine cântărite* și *socoteala fără cusur*” (reprezentantul „delicatese și comestibile”); „fără să treacă cu un milimetru *măsura*” (croitorul); „n-o să-mi *măsor* eu la bătrânețe vorbele cu *santimetru*”; „nu mai încap *tocmeală*”; „nu sunt din acei oratori *de modă nouă*..., ca să scot *panglici* pe nas” (lipscanul); „[X] pune chestia pe *tapet*”; „cu protecționismul am merge ca pe *rotile*” (tapițerul); „d-sa trage un *praf* adversarilor”; „să ne pomenim *hap!* Că ne înghite străinul” (farmacistul); „vrea să *verse apă rece* peste entuziasmul adunării”; „să dau un *duș* peste focul protecționiștilor extremi” (directorul băilor; observăm interferarea dintre exprimarea la persoana a treia, în comentariul autorului, și persoana întâi, a vorbitorului); „să-i strângem în *chingi* pe adversari” (șelarul); „nu sunt un intrigant să viu aici să bag *fitiluri*” („lampistul”); „aici nu e cu *lopata!*...Ce am venită să facem aici? *Gogoși?*” (franzelarul, „om *copt*”); „începutul acesta nu miroase bine” („directorul fabricii «Stella»” – producătoarea vestitelor săpunuri «Cheia»).

4.2.2.2. Parimii. Uneori apariția zicătorilor și/sau proverbelor este mai mult sau mai puțin incidentală; exemple (cităm formulările din text):

„[Directorul fabricii Lemaître] crede că *fierul trebuie bătut până-i cald*”; „[D. Iulian Oprescu], în tot timpul scandalului *conservă* o atitudine demnă și o tăcere de aur”. Observăm că în primul caz formula învățaturii provine, oarecum, din discursul meseriei (practicată la nicovală), pe când în cel de al doilea enunțul are valoarea de generalizare socială („tăcerea este de aur”!).

Alteori, zicătoarea este plasată într-un context diluat de comentariu paremiologic, eventual asortat cu termeni profesionali, scenaristul antrenându-și personajele într-un soi de concupiscentă epistemologică de ocazie. Iată o secvență al cărei protagonist este „D. Sinie, căldărar român” (care mai și „vociferează grozav”; *căldărar*, de!); „Asta-i *spoială!* V-ați dat *metalul* pe față”, personaj apostrofat de public prin „Ți-ai arătat *arama!*”. Revenirea la substantivul din enunțul canonic,

după substituirea practică de căldărar, ar putea fi interpretată ca un protest la intervenția acestuia, pe care însă profesionalismul l-a împins spre generalizare (pentru spoit se folosește și cositorul!), dar figura retorică de construcție acreditează nu doar recunoașterea, din partea publicului, a expresiei folosite de un meseriaș (chiar cu distorsionarea respectivă), ci marchează și postura acestuia de moralist conjunctural prin clișee. Același joc al scenaristului Caragiale, în același fragment, este ilustrat prin referirea la cel împotriva căruia D. Sinie nu numai că a vociferat, dar s-a manifestat și gestual: „Se repede la tribună, apucă pe orloger în brațe și-l *întoarce pe sus*”; or, *întorsul* pe sus al „D. Georges Ionescu, orloger român de Geneva” trimite la modul specific de „remontare” a orologiului, care se „întoarce”, dar cu o cheie

Există însă mostre de discurs de virtuositate paremiologică, antrenând ambele surse numite anterior (profesională și socială); un exemplu tipic este intervenția starostelui birjarilor, în cuprinsul căreia registrul general pilduitor determină, alături de utilizarea de ziceri tipic profesionale, apariția unor asociații simpatetice, amintind, *mutatis mutandis*, caracterizarea, de către G. Călinescu, a *Scrisorii a XII-a* a lui C. Negruzzi (*Păcală și Tândală*), drept o proză de „gnomism pur” (Călinescu 1982: 216).

Iată textul în discuție:

„[...] *biciuind liber-schimbismul*, [acesta] compară Congresul cu a cincea *roată la căruță*. La imputarea ce i s-a făcut că e liber-schimbist, amintește proverbul cu *capra* și oaia; la imputarea că n-a luat *bărbătește* [atenție: birjarul, „pravoslavnic”, este, probabil, un lipovan scapete; însăși trăsura se numea *muscal*] inițiativa unei *mișcări mari* a corporațiunii sale, zice: *bate șeaua să priceapă iapa!* Ei, domnilor, adaogă oratorul, pisica cu *clopoței* [să ne amintim „clopoței” care l-au terorizat pe onorabilul Dandanache] nu prinde șoarecele! Nu trebuia să *tragem când la dreapta, când la stânga*; trebuie să *mănăm chestia tot înainte*; căci, dacă mergem tot așa *hâța-hâța*, o *vârâm cu oiștea-n gard!*”.

Ansamblul textului creează impresia că unii vorbitori folosesc enunțuri de acest tip cu sensurile proprii din procesul actului predicăției, că formulele ambientale întrebuințate le „vin pe limbă” în mod spontan, iar scenaristul-reporter, mulându-se pe tiparele respective, îl incită pe cititor (mai ales prin evidențierea proprie, prin folosirea literelor cursive), să ducă mai departe sugestia de identificare a vorbirii mediului profesional în care s-a produs metaforizarea.

Dar comentariul lui Caragiale, în calitate de scenarist, influențează abil registrul receptării, încercând, peste capetele actanților, stabilirea, cu cititorii-spectatori, a unei relații *sui-generis* de subminare a clișeului, mai ales când este vorba de proverbe, contestate, în fond, ca mijloace de punere sub autoritatea înțelepciunii de împrumut; este vorba, în special, de caracterizarea intervenției „D. Prager Iulius, blănar” (un personaj real și acesta, austriac de origine), care

„ține un discurs cu totul *hors de saison*; d-sa **se-ncurcă în citate de proverbe uzate**: *lupul* părul își schimbă, dar năravul ba; asta-i altă *căciulă!* de ce n-are *ursul* coadă și lupul d-abia o poartă; umblați cu *vulpea*-n sac! și altele în fine, un discurs *să nu-l mănânce nici moliile*” (evidențierea noastră prin aldine).

O atitudine asemănătoare a comentatorului, vizând în special registrul comunicării, notăm în caracterizarea intervenției reprezentantului fabricii de cizme, care

„cu tactul său obișnuit, zice puține cuvinte și, deși urmând după *calapoadele* vechi oratorice, reușește totuși să-i *încalțe* pe toți!”.

4.3. Variație diastratică; manifestări speciale. Am înregistrat, anterior, în paragrafele cu privire la lexic și la parimii, conotații ale unor termeni care reprezintă expresia variației diastratice reflectând direct limbajul profesional al vorbitorilor, ca și preluarea, ca idiotisme ambientale, a unor extensii figurate similare în vorbirea comună (marca profesională). Dar, și pe terenul variației diastratice, există înscenări de virtuozitate, nu numai în ceea ce privește markerii lingvistici ai profesiei, ci și cei ai culturii, existând situații când scenaristul amalgamează mijloacele de caracterizare ale celor două categorii.

4.3.1. De exemplu, suspectându-i pe unii dintre participanți de incapacitatea de a distinge rigori *sine qua non* ale spațiului și registrului public al comunicării (cele ale unui congres) și de a se conforma acestora, scenaristul imaginează derapaje... miticești. Victima este lipscanul, ale cărui mijloace lingvistice glisează spre limbajul tranzacției de tețghea; adresându-se congresiștilor, pentru a-i ralia la punctul său de vedere, el își schițează prin următoarele cuvinte interpelarea pe care ar face-o *guvernului*: „*Coniță!* adică pardon! domnule! *cu prețul ăsta nu ne dă mâna...*”; același registru persistă, firește, în explicitarea atitudinii sale pentru cei de față: „... văzând la o adică refuz din partea *mușterii*, ăstaa ... a guvernului vreau să zic, putem zice: *târgul n-are supărare, noi am cerut; d-v. ce dați?*” (postură agreată de public prin aplauze!).

4.3.2. Pe de altă parte, adecvarea discursului la spațiul și registrul comunicării publice este atribuită vorbitorilor care își azonează intervențiile prin markeri lingvistici culturali.

4.3.2.1. Printre aceștia se află franțuzismele, apărute incidental ca formule de apostrofare, respectiv ca dicton. Nemulțumirea „D. Tassain, directorul Companiei Gazului” față de pretențiile de a „lumina” situația ale „D. Littman, lampist”, care declară însă și că nu vrea „să bage fitiluri”, provoacă ieșirea elitistă a primului prin apostrofarea argotică „Tais ton bec, espèce de fumiste!”. Confruntarea poate fi interpretată ca una izvorâtă din statutul personajelor: *lampistul* era (după DLR 2008: s.v.) și persoana care supraveghea sistemul de iluminare al unei săli de spectacole, al unei instituții, la rigoare al orașului, sistem asigurat cândva prin felinare, iar D. Tassain reprezintă... progresul în materie. De aici, disprețul acestuia, exprimat pentru cei care îl pot înțelege, căci fr. *lampiste*, figurat, înseamnă „farceur, personnage qui manque de sérieux et sur lequel on ne peut compter”; sinonime: *mystificateur, plaisantin* (TLFi: s.v.), dar punctul de plecare îl constituie sensul „ouvrier spécialisé dans la construction et l'entretien des cheminées” (*ibidem*), astfel că dl Littman poate fi disprețuit în ipostaza de ‘coșar, hornar’; oricum, respectivul pare a fi asociat măcar cu traducerea simplificatoare a termenului *fumiste*, de vreme ce „se retrage într-un colț și *fumează*”.

Din această perspectivă socioculturală, un personaj („D. Iulian Oprescu”) singularizat, pe un fond cel puțin zgomotos al întâlnirii, ca păstrând „o atitudine demnă”, nici nu-și mai pune public în valoare posibilitățile lingvistice; punctul său de vedere, „laissez faire, laissez passer!”, deviză notorie a liberalismului, este făcut cunoscut doar „unui prieten”. Ca aluzie la profesia vorbitorului, directorului „fabricii de bazalt artificial” i se pune în sarcină folosirea, adaptată, a unui enunț pilduitor evanghelic: „Acel ce se știe a nu avea nici un păcat să ne arunce *piatra!*” (originalul: „Cel fără de păcat dintre voi să arunce cel dintâi piatra asupra ei”).

4.3.2.2. De variația diastratică ține și caracterizarea prin limbaj a „doctorului Babeș”, când lucrurile se prezintă ceva mai complicat; personajul devine ținta unei susținute șarje (prietenești?), prin mixtura opțiunilor lingvistice.

Oricum, dintre toate persoanele și personajele înscenării, Victor Babeș este figura cea mai importantă. După o carieră strălucită ca cercetător în domeniul anatomiei patologice și bacteriologiei, între 1874 și 1886, la Budapesta, Paris (colaborator al lui Louis Pasteur) și Berlin (colaborator al celebrilor Virchow și Koch) și ca profesor la Universitatea din Budapesta, Babeș fusese chemat, din 1886, ca profesor la Universitatea din București, din 1893 chiar fiind și membru al Academiei Române. Așadar, o carieră ieșită din comun și un prestigiu pe măsură, convocarea lui printre „cooperatorii” lui Butculescu reprezentând un malițios afront. De altfel, în prima variantă a textului era prezent un „Doctor Asaki” (cf. *Anexa*, [2]).

Poate chiar statutul profesional și prestigiul social, amintite aici sumar, să constituie, pe de o parte, pretextul pentru punerea în lucrare a mijloacelor comicului de situație, subiacent, iar, pe de altă parte, să explice, conjunctural, prin contagiune la mediu, manifestările violente de limbaj atribuite „cooperatorului” Babeș, care se îndoiește de starea mintală a celor de față: „Domnilor!... Sunteți *turbați*?”. Folosirea termenului evidențiat grafic, chiar de scenarist, reprezintă trimiterea la una din preocupările medicului-savant, studiul rabiei și introducerea, în România, a tratamentului antirabic. De altfel, termenul respectiv este reluat în indicația de tip didascalie de la sfârșitul discursului („Aplauze turbate”), iar aluziile la specializarea respectivă revin cu insistență, mai întâi, prin calambururi atribuite vorbitorului: „[...] fără protecționism, România, pe calea economică, nu va putea fi decât un *mic rob* al mării Europe industriale!”, sau „Eu, domnilor, până acum nu m-am *baccilit*”, contaminare între *bacil* și verbul /a/ *baceli* „a deveni *baccea*” (sensul substantivului: „bătrân nevoiaș, ramolit, babalâc, căzătură”; cf. DA 1913: s.v.). În al doilea rând, intervenția atribuită personajului cuprinde și o expresie cultă, cu o substituie (*immutatio* după celebra „quadripartita ratio” a lui Quintilian) din același spațiu discursiv profesional: „mie-mi place să pun *virgulele* pe i” (ca aluzie la forma, de bastonaș, a bacililor).

4.3.2.3. Față de situațiile descrise mai sus, putem remarca faptul că franțuzismele scenaristului trebuie plasate pe alt plan; acesta, de exemplu, consideră discursul blănarului „cu totul *hors de saison*”, ca o aluzie la *oful* breslei cu privire la etapa, păgubitor de restrânsă, în care se poartă haine de blană, după cum îi atribuie, indirect, croitorului o confuzie, cu substrat etimologic: acesta, furat de profesie, s-ar fi referit la „*pardessus* [‘pardesiu’] *le marché*” pentru ceea ce înseamnă „*par-dessus* [‘în plus, pe deasupra’] *le marché*”. Or, fr. *pardessus* reprezintă rezultatul aglutinării totale a componentelor locuțiunii adverbiale *par-dessus*, iar sensul primordial al substantivului este acela de „vêtement [...] porté par dessus les autres vêtements pour protéger des intempéries” (TLFi: s.v.).

4.3.3. Acest nivel, în general scăzut, al comicului de limbaj, ținând de variația diafazică, constituie, de fapt, fundalul lingvistic al textului, adecvat spațiului pragmatico-discursiv al cititorilor, dornici de distracție, ai „Moftului român”; în afară de cazurile, ușor detectabile, cuprinse în citatele prezentate anterior (cf., de exemplu, § 4.2.1 și 4.3.2); în cele ce urmează mai amintim câteva.

În intervenții ale președintelui: „[...] cooperațiunea trebuie să fie pentru toți românii *cu minte o idee fixă*”; (citind depeșa primită de la Direcția Generală a C.F.R.):

„Onor. Congres cooperativ român, loco, motivele pentru cari lipsește d. director general...”, joc de cuvinte explicitat apoi: „Noi, regretând locomotivele, reîntrăm în ordinea zilei”; tapițerul: „nimic n-ar putea să ne console” (pentru consoleze; forma verbală devine pluralul substantivului *consolă* ‘tip de mobilă’); tot acesta „pune chestia pe tapet” și, filozofic, apreciază că „situațiile economice sunt totdeauna mobile”; farmacistul „blamează într-un mod drastic pe acei ce n-au în combinațiile lor acea *curățenie* caracteristică românului” (primele două cuvinte aparțin, conjunctural, limbajului profesional al vorbitorului, ca și cel de al treilea, dublu evidențiat, care, în epocă, în limbajul medico-farmaceutic, era utilizat cu sensul de ‘purgativ’; Bonifaciu Florescu este „profesor de franciujește”; lampistul „strălucește prin câteva cuvinte”.

Mai multe cuvinte ale directorului „Companiei barometrice” (serviciu public ce avea și îndatoriri referitoare la vidanjare; cf. Ilin et alii 2000: 1554) pot fi interpretate ca aluzii coprologice (asupra cărora scenaristul atrage atenția grafic prin puncte de suspensie): „Onorabili preopinenți au vorbit cu multă... pompă, dar, pardon, superficial. Eu voi să... sondăm mai adânc!”, „A! care va să zică vreți să-mi... astupați gura? foarte bine... D-voastră vă... încuiați ca să zic așa, în ordinea dv. de zi, și apoi, de aci, nu mai vreți să... ieșiți!”, „Aceasta nu e... lucru curat! Vom protesta! Vom umple... toate gazetele” (de altfel, adunarea, vociferând, îl somează pe... vidanșor să-și rezerve activitatea... după obicei: „La noapte! La noapte!”).

Pentru interpretarea acestor turnuri stilistice, trebuie să ținem seama că SPD al periodicului în care a apărut *Congresul*, „Moftul român”, era ingenios reamintit publicului prin subtitlul, sarcastic, al primei serii: „*Revistă spiritistă națională, organ bi-hebdomadar pentru răspândirea științelor oculte în Dacia Traiană*”, o clauză virtuală a contractului de lectură respectată și în cazul de față. Dar, în pofida profilului umoristic, exegeții extrag o anumită viziune social-psihologică adecvată așteptărilor cititorului: publicația practica, în fond, „o cenzură a bunului simț, aplicată cu detașare «teatrului social al epocii» de cetățeanul simplu de pe stradă” (Zăstroiu 1979: 584).

4.3.4. Elementele lingvistice ținând de variația diatopică marchează trăsături ale graiurilor sudice al dacoromânei.

4.3.4.1. Acești markeri apar mai puțin frecvent în text prin comparație cu alte mijloace de individualizare a vorbirii personajelor și de acomodare de registru al limbii comentatorului, ingredientul fiind unul de sugestie. Într-un singur caz fonetismul muntenească este folosit pentru un joc de cuvinte: croitorul (Franke!) „o ia cu francheță [!] p-*alt ton*” (jocul de cuvinte rezultă, prin fonetică sintactică, din aglutinarea prepoziției cu adjectivul nehotărât, urmat de substantiv). În rest, dialectismele apar spontan; tipul de aglutinare la care ne-am referit deja este prezent și în cazul „(lupul) d-abia (o poartă)” (blănarul); forme iotacizate ale verbelor: „eu voi[u]” (directorul băilor; directorul Companiei Barometrice) și „să viu” (lampistul); forma reduplicată a perfectului compus: „am venitără” (franzelarul); forma de genitiv a substantivului zi: „(re)întrăm în ordinea zilei” (președintele; în comentariul scenaristului: „Se intră în ordinea zilei”); pronumele demonstrativ de depărtare: „B-*aia*-i (vorbă)” (profesorul de „franciujește”). Până la urmă, autorul... „compătimizește” cu personajele; adverbul *aci*, prezent în vorbirea croitorului sau franzelarului, apare și în comentariul acestuia: „[...] se schimbă o mulțime de replici destul de violente. Dăm aci pe scurt pe cele mai importante”.

O situație aparte trebuie să avem în vedere în cazul fonetismului *depeșe*, apărut tot în rezumatul comentatorului: (D. Președinte) „a primit o depeșe” (articulat, substantivul are forma *depeșă*); *depeșe* intră în seria pronunțiilor cu ș/j „muiat”, tipic muntenești: vezi (toate formele ce urmează sunt de singular) pentru ș, *câmașe*, *cenușe*, *fașe*, *nașe*, în cuvinte vechi, *branșe*, *cravașe*, în neologisme, respectiv, pentru j, *cârje*,

coașe, vraje; birje (cucoana Lucșița, *La Moși*, las' că vorbește cam peltic, dar respectă regula; ea pronunță *birze*). Dar, în epocă, neologismul în discuție este posibil să fi purtat și o amprentă ca împrumut din germană (*Depesche*; franțuzism prezent și astăzi în *Kabeldepesche* sau *telegraphische Depesche*); așadar, ne este permisă presupunerea că, în text, Caragiale să fi produs o evocare a etimologiei „multiple” a acestei achiziții lexicale (curent, în dicționarele limbii române, pentru *depeșă* se trimite la fr. *dépêche*).

Așadar, congresiștii sunt bucureșteni, de extracții socioculturale și competențe idiomatiche diferite, astfel că, la largul lor, vorbesc în registru familiar, pentru performanță, scenaristul transland elemente de competență pur idiomatică în turnuri ce ilustrează competența expresivă.

4.3.4.2. Evident, este vorba de selecție și dozaj, coloratura regională a vorbirii fiind, dintotdeauna, un obiect al atenției scriitorului (cf. § 5.4). În 1893, suntem destul de departe de apariția spontană a pronunțiilor muntenesti în idiolectul scriitorului, reflectat, de exemplu, de textul cunoscut sub numele *Din carnetul unui vechi sufleur* (publicat în 1880-1881, în „Convorbiri literare”, ca *Amintiri din teatru*). Aici, surprindem mai multe fonetisme, printre care, de exemplu, forme iotacizate ale verbelor (frecvent): „ca să *vază*”, [eu] *crez*, „nu știe ce să *crează*”, „să nu *cază*” (vezi și, parcă pentru compensație, „vrea /dă/ să se *repează*”), „să-i *trimiță*”; forme reduplicate ale verbelor (a) *sta* și (a) *da* la imperfect: *stetea*, (îi) *dedeseră*; alte cazuri: *strajnic* (cu sonorizare, de mai multe ori), unele izolate: *ligniți* (de foame; fonetism sudic, apropiat de etimonul, bulgăresc, al verbului /a/ *lihni*; cf. DLR 2008: s.v.), *pântre* (culise), *p-atunci*; în vorbirea personajelor: „ia să *văz*” (de două ori); „francezii vor să-și *râză*”; „*presimț* o mare nenorocire”; „mitocanii [...] *a-nceput și ei* să vie la teatru” (vezi I.L. Caragiale, *Opere*, I, *Din carnetul unui vechi sufleur*, passim; pentru analiza fonetismelor muntenesti, sesizate, la începutul secolului al XX-lea, inclusiv în neologisme, chiar de vorbitori ai graiurilor populare, cf. Dumistrăcel 1978: 232-244).

4.3.4.3. În legătură cu apariția acestor fonetisme, să reținem o precizare privind spontaneitatea exprimării, consemnată de editor: autorul mărturisea că amintirile din teatru le va „înșirui” după „cum mi-o veni în gând” (vol. cit., *Note și variante*, p. 327). Evident, ne aflăm la opusul prezenței fonetismului muntenesc șarjat din textul (manuscris) *Dă-mulț, mai dă-dămulț*, pasișă în care este parodiat stilul și limba din povestiri ale lui Delavrancea, după cum este șarjat idiolectul, de coloratură germano-maghiară, al lui Marius Chicoș Rostogan, ca mostră de grai al intelectualilor din Ardeal.

Notăm faptul că, în analiza de față, în care, oricum, nu am epuizat nici faptele și nici formele ce ar fi putut face obiectul evaluării în ceea ce privește SPD instituit în *Congresul*, am omis și formele reprezentând fluctuații ale grafiilor de epocă, de tipul formei *cari* a pronumelui relativ, din categoria cuvintelor din fondul de bază, respectiv pluralul *replce*, sau forma *circulațiune*, dar *situație*, cu privire la neologisme (să ne amintim titluri ale lui Caragiale cum sunt *Petițiune*, *Inspețiune* și chiar *Situațiunea*!).

5. Concluzii de etapă

5.1. Raportându-ne la alte scrieri ale lui Caragiale, din familia *momentelor* și comediilor, fără o detaliere *ad-hoc* a faptelor, de altfel inutilă, putem constata aceleași mijloace lingvistice care, în analiza „limbii și stilului” lui Caragiale, sunt apreciate ca devieri expresive. Diferența, în *Congresul*, constă în concentrarea lor ostentativ-demonstrativă: este vorba, ca prim nivel, de analiza denotației cuvintelor, prin extensie și restrângere, ca joc de cuvinte pentru a particulariza profesional spații discursive, ajungându-se, la performanța de antologare a potențelor paremiologice ale limbajelor

profesionale, ca lucrare comparabilă cu aceea de documentarist. Ceea ce ne apare ca demn de reamintit este faptul că acumularea nu este artă propriu-zisă, care înseamnă măcar sugestie, așa cum, de exemplu, este doar punctat fonetismul dialectal muntenesc, ca element de culoare (căci autorul, așa cum am văzut, nu mai este în faza *Carnetului unui vechi sufleur*).

5.1.1. Sub forma/pretextul unei înscenări realizate ca un tur de forță, *Congresul* poate fi socotit un fișier tematic pentru portretul colectiv, socio- și psiholingvistic, al celui mai important personaj al lui Caragiale, care, așa cum a afirmat cândva Ioana Pârvulescu, este însăși limba română; ne aflăm în prezența unui portret-fișier, în care autorul sondează și creionează diferite posibilități și virtuți de comunicare ale *acestui* personaj.

5.1.2. În ceea ce privește mijloacele de analiză, acestea sunt, uneori, de cea mai autentică factură lingvistică; de exemplu, după ce, în *Carnetul*, aflăm că supranumele *Caimac* era „diminutivul de mângâiere” al sufleurului Maican, primim o explicație: pasiunea acestuia pentru tutun și cafele turcești „potrivite din zahăr”; și, acum, intervine spiritul polemic-prevenitor al autorului: *Caimac* este un „nume pe care un filolog neprevenit l-ar putea lesne bănuși că provine dintr-o simplă metateză: Maican... Caimac” (vezi și admirația pentru jocurile de cuvinte, subtile lingvistic, dar dificile pentru o parte din public, ale actorilor francezi de comedie, pornind de la omofonia din pronunția unor sintagme, printre care și „port de Roumanie”, interpretată drept „porc de Roumanie”).

5.2. Rezumând, cu privire la frazeologie, reținem două aspecte importante.

5.2.1. În mod direct, textul este construit spre a ilustra, într-o situație de comunicare propice emulației, cu intenția ludică de conturare a unui corpus, *utilizarea* EDR provenind din diferite limbaje profesionale, plasate în discursuri ale unor actanți aduși în scenă *ad-hoc*. Dacă avem în vedere ponderea și plasarea parimiilor în spațiul pragmatico-discursiv al *Congresului*, ca aparținând unei înscenări-repertoriu, ne putem referi și la alte „inventare” din proza lui Caragiale. M – m

Cel mai cunoscut și discutat inventar, unul *pur lexical*, este cel din *Moșii* (1901), cuprins între „Turtă dulce – panorame – tricoloruri – bragă – baloane – soldați – mahalagioaice – lampioane – limonadă – fracuri – decorațiuni – decorați – donițe – menajerii...” și exclamațiile finale, „...lume, lume, lume – vreme frumoasă – dever slab... – Criză teribilă, monșeri!”. Reprezentativ pentru discuția de față este însă textul intitulat *Formule topografice*, în care I.L. Caragiale propune contexte personale pentru utilizarea enunțurilor „tufă de Veneția”, „a se duce la Țurloaia”, „a nimerit orbul Brăila”, „a-și găsi Bacăul”, „a auzi câinii din Giurgiu”, „azi aici, mâine la Focșani” etc., dar și cel intitulat *Proveniențe populare reputeate*, cuprinzând o mixtură înșelătoare de sintagme cum sunt „salamul și sfoara de Sibiu”, „ghiudemul de Botoșani” „pepenii de Brăila”, „pesmeții de Brașov”, „rahatul de Brăila”, „jamaica de Bragadiru” etc. (vezi *Opere*, 2000, p. 811-812, și comentariile de la p. 1704-1705).

Și poate nu este lipsită de interes nici referirea, pentru un nivel minim, la repertoriul de nume proprii al lui Caragiale, în care, pentru reprezentanții a diferite profesii, sunt ticluite nume fanteziste, derizorii, cum ar fi: *Hapurian*, *Riținescu*, *Chininescu*, *Sublimatin* (farmaciști), *Stafigescu*, *Sardelescu*, *Scorțșoreanu*, *Cuișoreanu*, *Mustărian*, *Măslinescu*, *Mezelicescu*, *Comestibilian* (băcani), *Siropescu*, *Dulcețeanu*, *Prăjiturescu*, *Bombonescu* (cofetari), *Clistirescu*, *Rețetescu*, *Vizitescu*, *Curățenescu* (vezi discuția despre *curățenie*, § 4.3.3), *Chininescu*, *Plasturescu* (medici „spîțeri”), *Guturăian*, *Căldurian*, *Frigurian*, *Febrilian* (numai medici) etc. (*Repertoriu...*, în *Opere*, II, p. 381).

Remarcăm faptul că la efecte comice de acest nivel autorul a renunțat la tipărirea *Congresului* în volum; de exemplu, în „Moftul român”, „Prezidentul «Spumei de drojdii»” era „D. Niță Marinescu, restaurant la «Purcelul Român»; vezi și supralicitarea din „toate gazetele începând cu «Monitorul Oficial» și sfârșind cu «Moftul Român»” („Directorul Companiei Barometrice”; cf. Anexa, [2]).

Prezența constantă în textul studiat a acestei preocupări de caracterizare a personajelor prin expresii aparținând astăzi limbii comune, apărute însă, inițial, ca metafore, în limbaje profesionale, dar mai ales prezența zicătorilor și a proverbelor de tip ambiental ne relevă un Caragiale observator avizat al inventarului general de expresivitate al limbii române, *Congresul cooperativ român* reprezentând, sub acest aspect, o înscenare de virtuozitate lingvistică. Arhitectura textului ilustrează, într-o situație de comunicare imaginată ca propice confruntării intratextuale, cu intenția ludică de conturare a unui tot, *utilizarea* enuțurilor aparținând „discursului repetat” ce provin din diferite limbaje profesionale, plasate în discursuri ale unor actanți convocați *ad-hoc*.

5.2.2. În mod i n d i r e c t, prin textualizare alternând între [a] expunerea de tip proces-verbal, care consemnează aparent obiectiv desfășurarea „ședinței”, și [b] reproducerea ca atare a discursurilor-intervenții, Caragiale instigă la identificarea mediilor care sunt responsabile de (cărora le datorăm) *generarea* EDR respective, printr-o convenție tacită aflată la baza contractului de comunicare dintre emițător și receptor. Instigarea fătîșă a cititorului se realizează, așa cum am precizat la început, prin folosirea literelor *cursive* (cele numite astăzi *italice*).

5.2.3. Datorită faptului că EDR și conotațiile de sorginte profesională ale unor cuvinte din fondul comun al limbii sunt prezente în caracterizări de tip proces-verbal ale scenaristului în ceea ce privește discursurile diferiților profesioniști, dar și în discursuri ale vorbitorilor, contractul de comunicare în situația dată îmbracă două aspecte, în funcție de aceste două ipostaze ale textualizării: [a¹] prin contractul de comunicare cu cititorul, scenaristul subliniază modul de a vorbi (în fond automatizat) al personajelor, ca unul potrivit statutului lor profesional; [b²] personajele nu numai că, folosind formule tehnice la origine, devenite EDR, își asumă, pragmalingvistic, statutul profesional, ci, în viziunea scenaristului, folosesc acest cod de legitimare ca pe un bun devenit al colectivității, așadar accesibil acesteia.

5.3. În sfârșit, să revenim la viziunea, sarcastică, a scriitorului, în legătură cu folosirea clișeelelor în discurs.

5.3.1. La rigoare, Caragiale destructurează și restructurează, ingenios, tot parcă aplicând regula „immutatio” a lui Quintilian, enunțul canonic într-o configurație expozitivă de virtuozitate. Așa se prezintă lucrurile, de exemplu, în cazul unui enunț ce apare în povestirea *O cronică de Crăciun*; o „formulă (ținând de tipul general) *de comparație*” (vezi Coșeriu 2000: 258-259; cf. și Dumistrăcel 2006^a: 130) suferă substituiri succesive, în două etape, marcând, gradat, trecerea de la glumă și ironie la sarcasm: de la „[ploaie, ninsoare, vifor,] *să nu scoți un câine afară din bordei*”, trecând prin varianta „[vifor orb; o vreme] *să nu scoți un reporter afară din redacție*”, se ajunge la „[o vreme prăpăd!] *să nu iasă un popă afară din casă*” (chiar în Ajunul Crăciunului!), ca frază de încheiere a textului (cf. Dumistrăcel 2006^b: 217). Și tot așa, iată și subminarea, prin „transmutatio”, a altui clișeu, solemn: „M-am transportat la localitate pentru ca să-ți repet că te iubesc *precum iubește sclavul lumina și orbul libertatea!*” (Rică Venturiano, emoționat, în scena a 2-a din actul II al comediei *O noapte furtunoasă*; tirada este însă debitată înainte ca Veta să fi făcut lampa „mai mare” (*ibidem*, p. 307; evidențierea prin *italice* ne aparține).

Este o „întorsătură” a cuvintelor, adevărată capcană pentru lectorul grăbit, cum găsim și la Creangă, în *Povestea lui Harap Alb*: „Setilă sorbea apa de prin bălți și iazuri, de se zbateau peștii pe uscat și țipa șarpele în gura broaștei de secetă mare ce era pe acolo”.

5.3.2. Față de acest gust Caragiale în ceea ce privește EDR, referindu-ne la opinii discutate la început (cf. § 3.1 și 3.2), dar mai ales ținând seama de problematica „inventarelor”, putem propune o interpretare mai nuanțată a textului, din altă perspectivă. Așadar, *nici* simplu teatru, dar *și* teatru, însă în niciun caz doar teren de aplicație de folosire a calamburului, *Congresul cooperativ român* este mai ales o *înscenare*, sub umbrela *reportajului*, de analiză a mediilor particulare de proveniență a expresiilor de tip „coppii ale realității”. În registru ludic, caricatural (să ne reamintim că, în italiană, după lat. *carrico*, -are, verbul *carricare* înseamnă „a încărca”), textul analizat este încă o ilustrare a unei identificări ce-i aparține lui Tudor Vianu, după care opera lui Caragiale este „cea mai uimitoare *anchetă lingvistică* pe care a întreprins-o vreodată un scriitor român” (Vianu 1965^b: 552-553; evidențierea prin italice ne aparține), iar rezultatele unei dotări și receptări acustice excepționale sunt reflectate de redarea caracteristicilor vorbirii personajelor:

„Oamenii lui Caragiale trăiesc într-o lume fără obiecte, vidă, cu foarte rare indicații asupra costumului lor, fără vreuna cu privire la decorul caselor în care locuiesc sau a lucrurilor pe care le manipulează. Caragiale nu este un descriptiv-vizual. Impresia atât de vie a mediului [...] provine din implicațiile vorbirii personajelor, surprinsă cu o mare acuitate a auzului și reprodusă cu o asemenea exactitate în notarea vocabularului, a intonațiilor, a particularităților sintactice și stilistice, încât ni se pare a vedea adeva oamenii și înconjurimea lor, numai pentru că sântem puși în situația de a-i auzi atât de bine [...]. Omul avea o înzestrare muzicală și lingvistică neobișnuită...; avea în același timp o ureche ascuțită pentru toate nuanțele și particularitățile graiului [...]. Dar aceeași înzestrare explică apoi jocul său lingvistic permanent, în schițele sale sau în corespondență, unde nu ostenește să imite când vorbirea ardelenilor, când pe cea a moldovenilor [dar și pe cea a „valahilor!], când chiar particularitățile individuale ale vorbirii vreunui cunoscut” (Vianu 1965^a: 350-351).

5.4. Considerăm îndreptățită extinderea aprecierilor privind trăsăturile fonetice și lexicale din vorbirea personajelor lui Caragiale, datorate lui Tudor Vianu, la acuitatea percepției frazeologiei, prin jocul lingvistic de colaj propus în *Congresul cooperativ*. Joc aparent, într-o *înscenare* complexă, care ilustrează, de fapt, *osteneala* creației, subliniată de același exeget: „Puțini sânt scriitorii literaturii românești, în afară de Caragiale, care să se fi comportat în actul creației cu o *atitudine mai lucidă și mai activă și la care execuția operei să se fi însoțit cu atâtea ostenele*. Caragiale este un meșter, cel mai de seamă al literaturii românești, împreună cu Eminescu, și acela care, chiar sub aparența ușurinței, ne lasă să întrevădem *legea severă a artei lui*” (Vianu 1965^a: 352; evidențierile prin italice ne aparțin).

5.5. Evaluarea *Congresului cooperativ român* drept un text-fișier adecvat pentru analiza din perspectiva lingvisticii textului, respectiv a pragmalingvisticii, ne favorizează pătrunderea, chiar fără adjective, sub semnul dialogului peste timp, în laboratorul ostenelei de creație a scriitorului.

Bibliografie

A. Surse

I.L. Caragiale, *Congresul cooperativ român*, în *Opere*, III. *Reminiscențe și notițe critice*, ediție îngrijită de Paul Zarifopol, București, Editura „Cultura Națională”, 1932, p. 31-35; extrasul din *Note și variante*, p. 331.

I.L. Caragiale, *Din carnetul unui vechiu sufleur*, în *Opere*, I. *Nuvele și schițe*, ediție îngrijită de Paul Zarifopol, București, Editura „Cultura Națională”, 1930, p. 1-21.

I.L. Caragiale, [Repertoriu de nume proprii], în *Opere*, II. *Nuvele și schițe*, ediție îngrijită de Paul Zarifopol, București, Editura „Cultura Națională”, 1931, p. 370-383 [după titlul atribuit de editor, se precizează: „Originalul e fără titlu”].

B. Exegeze

Arvinte 2007 = Vasile Arvinte, *Normele limbii literare în opera lui I.L. Caragiale*, Iași, Casa Editorială Demiurg.

Bourdieu 1976 = Pierre Bourdieu, *Le champ scientifique* în „Actes de la Recherche en Sciences Sociales”, vol. 2, p. 88-104.

Călinescu 1982 (1941) = G. Călinescu, *Istoria literaturii române. De la origini până în prezent*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, ediție și prefată de Al. Piru, București, Editura Minerva.

Charaudeau – Maingueneau 2002 = Patrick Charaudeau, Dominique Maingueneau, *Dictionnaire d'analyse du discours*, Éditions du Seuil, Paris .

Coșeriu 1992-1993 = Eugen Coșeriu, *Competența lingvistică*, în vol. *Prelegeri și conferințe*, extras din „Anuar de lingvistică și istorie literară”, XXXIII, p. 27-47.

Coșeriu 1994 (1981) = Eugeniu Coșeriu, *Socio- și etnolingvistica. Bazele și sarcinile lor*, în vol. *Lingvistică din perspectivă spațială și antropologică. Trei studii*, cu o prefată de Silviu Berejan și un punct de vedere editorial de Stelian Dumitrăcel, Chișinău, Editura «Știința», p. 129-154.

Coșeriu 2000 (1973) = Eugen Coșeriu, *Limba funcțională*, în vol. *Lecții de lingvistică generală*, traducere din spaniolă de Eugenia Bojoga, cuvânt-înainte de Mircea Borcilă, Chișinău, Editura ARC, p. 249-274.

Coșeriu 2004 (1955-1956) = Eugeniu Coșeriu, *Determinare și cadru. Două probleme a unei lingvistici a vorbirii*, în vol. *Teoria limbajului și lingvistica generală. Cinci studii*, ediție în limba română de Nicolae Saramandu, București, Editura Enciclopedică, p. 287-329.

Dumitrăcel 1978 = Stelian Dumitrăcel, *Influența limbii literare asupra graiurilor dacoromâne. Fonetica neologismului*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.

Dumitrăcel 2006^a: = Stelian Dumitrăcel, *Limbajul publicistic românesc din perspectiva stilurilor funcționale*, Iași, Institutul European.

Dumitrăcel 2006^b: = Stelian Dumitrăcel, *Discursul repetat în textul jurnalistic. Tentația instituirii comuniunii fatice prin mass-media*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.

Dumitrăcel 2011 (1980) = Stelian Dumitrăcel, *Lexic românesc. Cuvinte, metafore, expresii*, ediția a doua, cu un *Supliment de analiză din perspectivă pragmatică*, Iași, Casa Editorială Demiurg Plus.

Dumitrăcel et alii 2012 = Stelian Dumitrăcel, Doina Hreapcă, Luminița Botoșineanu, *Variație diastratică și variație diafazică în comunicarea specializată: paliere terminologice. Spațiul discursiv al publicațiilor românești de instruire și educație medico-sanitară (I)*, în volumul cuprinzând *Actele Conferinței*

Internaționale «Lexic comun / lexic specializat – frazeologie, stilistică, traductologie», ediția a IV-a (Galați, 15-16 septembrie 2011; sub tipar).

Ilin et alii 2000 = Stancu Ilin, Nicolae Bârna și Constantin Hârlav, *Note și comentarii* la vol. *Caragiale, Opere, I. Proză literară*, București, Univers Enciclopedic, p. 1552-1554.

Iordan 1957 = Iorgu Iordan, *Limba „eroilor” lui I.L. Caragiale*, București, Societatea de Științe Istorice și Filologice.

Iordan 1975 (1944) = Iorgu Iordan, *Stilistica limbii române. Ediție definitivă*, București, Editura Științifică.

Jurt 2001 = Joseph Jurt, *La théorie du champ littéraire et l'internationalisation de la littérature*; /www.freidok.uni-freiburg.de/.

Pârvulescu 2011 = Ioana Pârvulescu, *Lumea ca ziar. A patra putere: Caragiale*, București, Humanitas.

Pușcariu 1940 = Sextil Pușcariu, *Limba română, I. Privire generală*, București, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”.

Vianu 1955 = Tudor Vianu, *Cercetarea stilului*, în vol. *Probleme de stil și artă literară*; București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, p. 199-224.

Vianu 1965^a = Tudor Vianu, *I.L. Caragiale*, în vol. *Studii de literatură română*, București, Editura Didactică și Pedagogică, p. 335-352.

Vianu 1965^b = Tudor Vianu, *Asupra caracterelor specifice ale literaturii române*, în vol. *Studii de literatură română...*, p. 545-559.

Vodă Căpușan 1982 = Maria Vodă Căpușan, *Despre Caragiale*, Cluj-Napoca, Editura Dacia.

Zăstroiu 1979 = Remus Zăstroiu, *Moftul român*, în *Dicționarul literaturii române. De la origini până la 1900*, București, Editura Academiei, p. 583-584.

C. Dicționare

DA 1913 = [Academia Română] *Dicționarul limbii române*, tomul I, partea I: A–B, București, Librăriile Socec.

DLR 2008 = [Academia Română] *Dicționarul limbii române*, t. IV, litera L (*l – lherzolită*), București, Editura Academiei Române.

Șăineanu 1929 = Lazăr Șăineanu, *Dicționarul universal al limbii române*, revăzut și adăogit la ediția VI-a, [București], Editura „Scrișul Românesc” S.A., fost Samitca.

TLFi = *Le Trésor de la Langue Française informatisé* (publicat sub egida CNRS); /<http://atilf.atilf.fr/>.

ANEXA

[1]

CONGRESUL COOPERATIV ROMÂN

— ȘEDINȚA DE INAUGURARE —

Ședința solemnă de deschidere a Congresului se începe la orele 1 d. a. sub președința d-lui Dem. Butculescu, prezenți fiind 1000 de membri cooperatori.

Președintele, în termeni foarte frumoși salută și felicită pe membrii Congresului pentru patriotismul cu care s'au grăbit a veni să aducă luminile lor în această mare chestiune: protecționismul național. D-sa termină arătând foloasele cooperățiunii: cooperățiunea trebuie să fie pentru toți Românii *cu minte o idee fixă*.

Se intră în ordinea zilei.

D. Moceanu, delicatese și comestibile român, cu verva-i cunoscută, ține pentru protecționism un discurs *foarte sărat* și *foarte gustat*: vorbele-i merg ca *untul* și *bine cântărite* și *socoteala fără cusur*. (Aprobări în tot publicul).

Directorul fabricii Lemaître, un om *cu multă greutate*, e de aceeași părere. D-sa crede că *fierul trebuie bătut până-i cald*, că nu trebuie lăsat guvernul în pace: până nu va admite protecționismul și nu va *turna legi pe acest tipar*, trebuie *ciocănit* mereu. (Aplauze).

Un guvernamental liber-schimbist. — Luați seama: vrea să ne *potcovească!* (Râsete și sâsâituri).

D. Iordache Ionescu, din Șelari, prezidentul « Spumei de Drojdii », Societatea comercianților Români de băuturi. — *Vin, domnilor...!* (*Chef mare și tămbălău în toată adunarea*). Oratorul se așează la loc *mahmur* (Sgomotul se potolește).

D. Președinte. — Urmați, frate cooperatori...
O voce. — De geaba! acum *i s'a stricat gustul!*

Alta. — Să-l dreagă!

D. Iordache. — Nu mai! Dar cu principiile d-v. o să vă frigeți rău de tot!

D. Basilescu, tipograf, atacând chestia cu multă ardoare,
5 *culege aplauze de deosebite caractere, cari de ilaritate, cari de entuziasm; în fine face o frumoasă impresiune.*

D. Franke, croitor, o ia cu francheță p'alt ton. Se vede aci stofă de orator. Discursul se potrivește perfect. Liberschimbismul nu e de talia unei țări agricole: cu acest sistem ni s'ar croi o soartă prea grea, care ne-ar strânge rău
10 în spete; pardessus le marché, fără să prindem de veste, ne-ar căptuși străinii din cele două emisfere. Oratorul o încheie fără să treacă cu un milimetru măsura în privința celor două emisfere... Un elegant discurs! Se șoptea în congres că președintele îl comandase din vreme; e drept însă
15 că bravul orator l-a dat gata după promisie în 24 de ore. (Aplauze unanime).

D. Președinte, care a primit o depeșă. — Domnilor, am să vă fac o comunicare. Iată depeșa pe care o primesc
20 dela Direcția generală a C. F. R.: «Onor. Congres cooperativ Român, loco, motivele pentru cari lipsește d. Director general...».

Doctor Chiriac. — Desigur iar întrerupere de circulațiune.

D. Președinte. — Intocmai. *D. Director* s'a înțepenit la
25 Chitila. Noi, regretând locomotivele, reintrăm în ordinea zilei.

D. Stancu Becheanu, lipscan. — Domnilor, pe când vorbeau onor. preopinenți, amicul meu, nenea Ghiță Pencovici, îmi dedia cu cotul (Râsete). Puteți râde, domnilor! n'o
30 să-mi mășor eu la bătrânețe vorbele cu santimetru... Li știu pe toți ce cumaș sunt; materia asta o cunosc, slavă Domnului! nu mi-e rușine! Țara asta vrea profteționism — nu mai încape tocmeală! Eu sunt sincer, eu nu sunt din acei oratori de modă nouă, cum am văzut la jurnalele din
35 urmă, ca să scot panglici pe nas.

Doctor Toma Ionescu. — Panglică? cu operație!

Doctor Chiriac. — Cezariană!

D. Președinte. — Nu tăiați vorba oratorului, vă rog.

D. S. Becheanu (urmând). — Eu adică în sfârșit, eu

zic guvernului: *Coniță!* adică pardon! domnule! *cu prețul ăsta nu ne dă mâna:* este peste poate. Dar mai în sfârșit, văzând la o adică refuz din partea *mușterului*, ăstaa... a guvernului vreau să zic, putem zice: *târgul n'are supărare, noi am cerut; d-v. ce dați?* (Aplauze).

D. *Staroste al birjarilor*, un adevărat pravoslavnic în materie economică, *biciuind* liber-schimbismul, compară Congresul cu a cincea *roată la căruță*. La imputarea ce i s'a făcut că e liber-schimbist, amintește proverbul cu *capra* și oaia: la imputarea că n'a luat *bărbătește* inițiativa unei *mișcări mari* a corporațiunii sale, zice *bate șeaua să priceapă iapa!* Ei, domnilor, adăogă oratorul, pisica cu *clopoței*, nu prinde șoarecele! Nu trebuie să *tragem când la dreapta, când la stânga*; trebuie să *mănăm* chestia *tot înainte*; căci, dacă mergem tot așa *hâța hâța*, o vâram cu *oiștea'n gard!* — Oratorul se oprește aci.

D. *Bossel*, tapițer, spune că nu face ca colegul d-sale d. Olbricht, care se ascunde *după perdea: ținta noastră e fină*. D-sa pune chestia pe *tapet*. Cifrele statistice sunt *oglinnda* perfectă a situației. Cu protecționismul am merge ca pe *rotile*; de înlăturarea acestei sisteme, nimic n'ar putea să ne *console*. D-sa sfârșește spunând că situațiile economice sunt totdeauna *mobile*. (Aplauze zgomotoase).

D. *Alexandriu*, farmacist, ține un spiciu foarte *coroziv*; d-sa trage un *praf* adversarilor protecționismului. Blamează într'un mod *drastic* pe acei ce n'au în *combinațiile* lor acea *curățenie* caracteristică Românului, și cari vor să lase pe străini să stoarcă ultimele *picături* din forțele țării, până când într'o bună dimineață să ne pomenim *hap!* că ne înghite străinul! Ei! și pe urmă nu mai e *leac*. (Aplauze repetate).

D. *Prager Iulius*, blănar, ține un discurs cu totul *hors de saison*; d-sa se 'ncurcă în citate de proverbe uzate: *lupul* părul își schimbă, dar năravul ba; asta'i altă *căciulă!* de ce n'are *ursul* coadă și *lupul* d'abia o poartă; umblați cu *vulpea* 'n sac! și altele. În fine un discurs să *nu-l mănânce nici moliile*.

D. *Huhn*, directorul băilor Mitraschewsky, care a *asudat* tot timpul, vrea să *verse apă rece* peste entusiasmul adu-

nării. Voiu, zice d-sa, să dau *un duș* peste focul protecționiștilor extremi! (Sgomot).

D. Boniface Florescu, profesor de *franciujește*. — *B'aia'i* vorbă.

5 *Voci*. — *Curat* (Sgomot) *Sus! jos! jos! sus!* (Sgomot mare).
Urmează de aci o discuție foarte vie, în care se schimbă o mulțime de replici destul de violente. Dăm aci pe scurt pe cele mai importante.

10 *Un șelar*. — Trebuie să-i strângem în *chingi* pe adversari! (Sgomot asurzitor).

Un liber-schimbist. — Vreți să ne înșelați!

D. Georges Ionescu, orloger român de Geneva, înaintează în îmbulzeală la tribună cu *cilindru* pe cap. — Să ne remontăm caracterele, domnilor! trebuie să *precizăm!*

15 D. Sinie, căldărar român, vociferează grozav. — Asta-i *spoială!* V'ați dat *metalul* pe față. (Se repede la tribună, apucă pe orloger în brațe și'l *întoarce pe sus*. Sgomot la culme. Strigăte: *Ți-ai arătat arama!*).

20 D. Littmann, lampist, în mijlocul tumultului *strălucește* prin câteva cuvinte: Domnilor! Să ne *luminăm!* nu sunt un intrigant să viu aci să bag *fitiluri*, să *înflăcărez* resentimentele.

D. Tassain, directorul Companiei Gazului. — *Tais ton bec, espèce de fumiste!* (Sgomotul merge crescând. D. Littmann se retrage într'un colț și *fumează*. Sgomotul continuă).

25 D. Teodorescu, franzelar, un om *copt*, caută a potoli *focul* adunării. — Domnilor, stați! aci nu e *cu lopata*. Cine a luat cuvântul? Ce am venitără să facem aici? *gogoși?*

30 D. N. Mandrea, fabrica de cisme Filaret, cu tactul său obișnuit, zice puține cuvinte și, deși urmând după *calapodele* vechi oratorice, reușește totuși să-i *încalțe* pe toți! (Sgomotul începe a se stinge, cu atât mai mult cu cât d. Capșa, cofetarul, își dă toată osteneala să *îndulcească* lucrurile!).

35 D. Iulian Oprescu, în tot timpul scandalului *conservă* o atitudine demnă și o tăcere de aur. D-sa zice unui prieten: În chestia economică n'am decât o părere — *laissez faire, laissez passer!* Face fiecare cum poate, eu fac *cum pot*. (Sgomotul s'a potolit).

CONGRESUL COOPERATIV ROMÂN

35

Doctorul Babeș. — Domnilor! Susțineți cineva o opinie contrară aceleia ce susținem noi? Sunteți *turbați*? Eu, domnilor, până acum nu m'am *baccilit*; mie 'mi place să pun *virgulele* pe i! Susțin că fără protecționism, România, pe calea economică, nu va putea fi decât un *mic rob* al marei Europe industriale! (Aplauze turbate).

Directorul Fabriciei de bazalt artificial. — Acel ce se știe a nu avea niciun păcat, să ne arunce *piatra*! Toți fierbem într'o *oală*, și dumneata și dumnealui și noi ețetera.

O voce. — *Ețeteracota*! (Aplauze, ilaritate).

Directorul Companiei Barometrice. — Domnilor! Onorabili preopinenți au vorbit cu multă... pompă, dar, pardon, superficial. Eu voiu să... sondăm mai adânc! (Murmure, întreruperi și protestări!).

Directorul Fabriciei «Stella». — Inceputul acesta nu miroase bine. (Sgomot).

D. Președinte, către orator: Mă rog, compania d-v. nu este înscrisă la ordinea zilei. În ședința de noapte... La noapte!

Directorul Comp. Bar. — Dar, domnule președinte!...

Toată sala. — La noapte! la noapte! (Tumult).

Președintele. — Vă ridic cuvântul!

Directorul Comp. Bar., strigând puternic:

A! care va să zică vreți să-mi... astupați gura? foarte bine... d-voastră vă... încuiați, ca să zică așa, în ordinea d-voastră de zi, și apoi, de aci, nu mai vreți să... ieșiți! Rog să se ia act de aceasta. Aceasta nu e... lucru curat! Vom protesta! vom umple... toate gazetele! (Sgomot mare!).

Reprezentantul Societății Presei. — A! asta e o infamie! Afară! Să iasă... afară!

Directorul Comp. Bar., în mijlocul fluerăturilor și hui-duielilor, se încleștează la tribună strigând din toate puterile: Bravo! care va să zică tot eu să ies... afară! Eu! Nu, domnilor, d-voastră să ieșiți afară!

Un Măcelar român, repezindu-se la orator cu cuțitul: Ieși... că te taiu!

Directorul Comp. Bar., de frică, iese afară. (Aplauze frenetice).

Prima ședință solemnă a Congresului se ridică.

NOTE ȘI VARIANTE

Pag. 1 și următoarele: Cele două d'intâi notițe despre Eminescu, *IN NIRVANA, IRONIE*, au apărut, prima în *Constituționalul*, 20 iunie 1889, a doua în *Timpul*, 15 iulie 1890; ambele împreună cu a treia, *Două Note*, reproduse în
 5 *Note și Schițe* (București, Sfetea 1892, pag. 1 și urm.); pentru a treia bucată nu am găsit text anterior celui din *Note și Schițe*. Retipărirea, fără schimbări.

Pag. 16: *UN ARTIST*. În volumul citat mai sus: *Note și Schițe* pag. 47. O primă tratare a subiectului se găsește în *Calendarul Claponului* (1878), reproducă în acest volum, pag. 196—197.

10 Pag. 19: *NOROCUL CULEGĂTORULUI*. În *Note și Schițe* (vezi mai sus) pag. 53. Retipărit și în *Schițe*, ed. Șaraga, 1897, pag. 49.

Pag. 22: *TEMĂ ȘI VARIATIUNI*. În *Note și Schițe*, pag. 69. Neretipărit de Caragiale.

Pag. 27: *A ZECEA MUZĂ*; tot acolo, pag. 77. Neretipărit de Caragiale.

15 Pag. 31: *CONGRESUL COOPERATIV ROMÂN*; în *Moftul Român*, 7 februar 1893, pag. 1; retipărit în *Schițe Ușoare*, Biblioteca pentru toți, nr. 58, pag. 45. Deosebirile de text în *M. R.*:

Pag. 31, r. 14: foarte sărat și foarte mult gustat; r. 24: *D. Niță Marinescu, restaurant la « Purcelul Român »*, prezidentul « Spumei de drojdii »; pag. 32, r. 4: *D. Luis*, tipograf. . . ; r. 23: *Doctor Asaki*: Panglică. . . ; pag. 34, r. 16: *o'afi dat metalul pe față* lipsește în *M. R.*; r. 37: *D. Capșa*. . . își dă *toată* osteneala (își dă osteneala, ed. *Minerva* 1908, pag. 365); r. 38: *fac compot*; pag. 35, r. 28: toate gazetele începând cu « *Monitorul Oficial* » și sfîrșind cu « *Moftul Român* ».

25 Pag. 36: *STATISTICĂ*; în *Moftul Român*, 11 april 1893, pag. 2: retipărit în *Schițe ușoare* (Biblioteca pentru toți) pag. 34. În *M. R.*, titlul: *Statistica*; pag. 36, r. 7: *statistician*.

Pag. 38: *O INVENȚIE MARE*; în *Moftul Român*, 30 mai 1893, pag. 6, cu subtitlul *Poveste*, și dedicația: *Amicului meu Iosif Găbl*; retipărit în *Povestiri*, ed. « *Minerva* » 1908; deosebirile din *M. R.*:

30 Pag. 38, r. 14: *I-ai fi făcut*. . . ; pag. 39, r. 6: după *sunt grei de cap* urmează în *M. R.* replicile: — Vorbe de-ale tale! . . . *Verba volant*, fătu-meu, dac'ăi fi știind latinește. — Tocmai eu să nu știu? îmi pare rău! Eu toate limbile le știu. Cine le-a 'ncurcat limbile
 35 oamenilor, dacă nu eu? Cine i-a învățat limbistica? . . . *Aghiuță*, săracu! (Vorbele limbistică și *Aghiuță* sunt aluzii la Hășdeu; *M. R.* re-

Limba și creativitate

Cristinel Munteanu
Universitatea „Constantin Brâncoveanu” din Pitești

De la Demetrios la Stelian Dumistrăcel cu privire la tratarea stilului/limbajului epistolar

Abstract

In this paper I aim at presenting Professor Stelian Dumistrăcel's contribution to the framing and characterization of epistolary language, starting from what has already been said on this topic by famous forerunners. Since one of the pieces of advice given by the linguist aforementioned referred to resorting to predecessors, I have gone back to Antiquity, at Demetrios, the author of the treaty *On Style (Peri hermeneías)*, where the issue of epistolary style was dealt with. Some of the old rhetor's ideas are still modern and worth being mentioned in this context.

Key-words: Demetrios, Dumistrăcel, types of style, functional stylistics, epistolary style/language, principle of tradition

1. O astfel de temă rezultă dintr-o exigență a cercetării, care la Eugeniu Coșeriu corespunde principiului tradiției, iar la Stelian Dumistrăcel, îndemnului/necesității de a reveni/de a ne întoarce la fondatori¹. Dat fiind faptul că știm cât de mult a apreciat și apreciază Profesorul Dumistrăcel aportul înaintașilor (cu atât mai prețuiți, cu cât sunt mai îndepărtați în timp) și tocmai fiindcă una dintre numeroasele contribuții lingvistice ale Domniei Sale vizează limbajul epistolar, ne-am gândit că ar fi potrivit – într-un astfel de context aniversar – să aducem în atenție și ideile unui antic profesor de retorică, Demetrios, care, cu aproape două milenii în urmă², s-a ocupat și el de „stilul epistolar”³. Trebuie să remarcăm, dintru început, că atât la Demetrios, cât și la St. Dumistrăcel, stilul/limbajul epistolar este plasat și tratat în cadrul unui sistem, sistem care, desigur, „nu iese din goluri”, ci se sprijină pe concepțiile unor predecesori. Pentru a arăta în ce constă (până la un punct) actualitatea celor spuse de Demetrios, pentru a-i evidenția mai bine meritele, vom proceda invers decât o indică titlul, prezentând mai întâi rezultatele cercetărilor întreprinse de lingvistul ieșean.

¹ De altfel, sintagma „revenirea la fondatori” apare chiar în titlul unui studiu al Domniei Sale, „Revenirea la fondatori: «faticul» din perspectiva funcției «de apel» a limbajului și a delimitării stilurilor «funcționale»”, în Cristinel Munteanu (editor), *Discursul repetat între alteritate și creativitate. Volum omagial Stelian Dumistrăcel*, Iași, Editura Institutul European, 2008, pp. 33-62.

² După estimările specialiștilor, Demetrios a fost un critic/profesor de retorică peripatetic din vremea lui Plutarh; deci, de pe la sfârșitul sec. I d. Hr.

³ Nu putem să nu sesizăm și o fericită coincidență... onomastică în cazul celor două personalități: numele *Demetrios* și *Dumistrăcel* (< *Dumitrășcel*, cu metateză) provin, în ultimă instanță, de la același etimon (gr. *Demeter*).

2. Am afirmat în mai multe rânduri⁴, referindu-ne la taxonomia stilurilor funcționale, că – cel puțin în opinia noastră –, în această privință, clasificarea cea mai coerentă și mai bine justificată din punct de vedere teoretic este cea aparținându-i lui Stelian Dumitrăcel. Ne convinsese, printre altele, și faptul că, în delimitarea acestor stiluri funcționale, cercetătorul ieșean pornea de la distincțiile operate de trei iluștri înaintași: Aristotel, Ion Heliade Rădulescu și Karl Bühler. Astfel, în baza relației dintre „funcții” (după Bühler – denotarea, manifestarea și apelul⁵), „úzuri” (după Aristotel – uzul științific, cel poetic și cel practic), respectiv „limbi” (după Heliade Rădulescu – „limba științelor sau a duhului”, „limba inimei sau a simțimentului” și „limba politiciii”), rezultau doar **trei stiluri funcționale** (primare): *stilul tehnico-științific*, *stilul beletristic* și *stilul comunicării publice și private*⁶. Utilizând criterii suplimentare, Stelian Dumitrăcel încadrează riguros, în sfera celui din urmă stil funcțional, o serie de sub-stiluri funcționale (pe care le numește „limbaje”), precum limbajul conversației, limbajul epistolar, limbajul publicisticii, limbajul publicității, limbajul instrucției școlare, limbajul organizațiilor politice, limbajul juridico-administrativ și limbajul religios.

Relația „funcții” – „úzuri” – „stiluri”

0.	FUNCȚII (după Bühler)	UZURI (după Aristotel) ----- „limbi” (la Heliade Rădulescu)	STILURI „funcționale”
1.	Denotarea →	„uzul științific”; ----- „limba științelor sau a duhului” =	tehnico- științific
2.	Manifestarea →	„uzul poetic”; ----- „limba inimei sau a simțimentului” =	beletristic
3.	Apelul →	„uzul practic”; ----- „limba politiciii” =	(al) comunicării publice și private

Sursa: Dumitrăcel, *Limbajul publicistic...*, p. 44

2.1. Motivul principal pentru care considerăm că avem de-a face aici cu cea mai pertinentă clasificare a stilurilor funcționale (de până acum) îl constituie rațiunea fundamentală care conduce la această distincție tripartită, și anume FINALITATEA

⁴ Vezi, printre altele, Cristinel Munteanu, „O clasificare antică a «stilurilor funcționale» în opera lui Diogenes Laertios”, în *Limba română*, Chișinău, anul XXII, nr. 1-2, 2012, p. 65, și *idem*, „Eugeniu Coșeriu și problema «stilurilor funcționale»”, în *Limba română*, Chișinău, anul XXII, nr. 7-8, 2012, pp. 124-131.

⁵ Terminologia provine din prima formă a teoriei lui Bühler. *Denotarea* este, de fapt, *funcția de reprezentare* (sau *referențială*), *manifestării* îi corespunde *funcția expresivă*, iar *apelului*, evident, *funcția apelativă*.

⁶ Stelian Dumitrăcel, *Limbajul publicistic românesc din perspectiva stilurilor funcționale*, Iași, Editura Institutul European, 2006, pp. 37-51.

(care se vedește mai ales în conceptul de «funcție»⁷). Știm de la Coșeriu (care pornea de la cele patru cauze aristotelice: *eficientă, materială, formală și finală*) că discursurile, ca fapte omenești intenționale, nu se pot defini prin structura lor [expresivă] (ce constituie *cauza* lor *materială*), ci numai prin *cauza finală*, determinantă în activitățile umane. În cultură, structura trebuie să fie întotdeauna în acord cu finalitatea și nu invers⁸.

2.2. Sunt, într-adevăr, interesante intuițiile lui Heliade Rădulescu în această direcție (cu sesizarea celor trei „limbi”), deși sunt amestecate, inconsecvent, două criterii de delimitare: pe de o parte, *obiectul* (corespunzător „științelor” sau „politicii”), pe de altă parte, *dimensiunea conștiinței* (fie că-i vorba de „duh”, fie că-i vorba de „inimă/simțiment”). Însă, pe linia celor spuse la 2.1. (à propos de FINALITATE), mult mai importantă, în economia și pentru justificarea clasificării de mai sus, este atragerea în discuție a funcțiilor identificate de K. Bühler și a „úzurilor”/„modurilor de actualizare”/„modalităților de utilizare” a limbii, așa cum le-a înțeles Coșeriu în impresionantul său efort hermeneutic dedicat operei aristotelice⁹. Reamintesc că, la Aristotel, *limbajul semantic* (*lógos semantikós*) este limbajul în esență sa (adică limba), fără alte determinări ulterioare, în timp ce *limbajul apofantic* (*lógos apophantikós* – enunț, judecată; poate fi „adevărat” sau „fals”), *limbajul poetic* (*lógos poietikós* – uzul limbii ca expresie a imaginației) și *limbajul pragmatic* (*lógos pragmatikós* – uzul limbii ca formă de acțiune) sunt, de fapt, tipuri de *discurs*, adică „limbaj determinat ulterior”.

3. În demersul său – referitor la tema care ne interesează aici –, St. Dumistrăcel ia în considerație, pentru început, „contribuțiile de bază” aparținând lui Dumitru Irimia și Rodică Zafiu¹⁰. În ceea ce privește determinarea specificului genului (discursiv) epistolar, se observă că definițiile celor doi lingviști menționați sunt asemănătoare: (α) pentru Irimia, scrisorile sunt „în esență, o formă scrisă de *dialog* la distanță”¹¹, în vreme ce (β) pentru Zafiu, ele reprezintă un „dialog purtat în scris, artificializat prin distanța în spațiu între interlocutori și distanța în timp dintre «replici»”¹². St. Dumistrăcel mai remarcă faptul că „din perspectiva *limbii literare*, analiza lui Dumitru Irimia încadrează «stilul epistolar» (într-o opoziție cu «stilurile funcționale») printre «stilurile limbajului scris» cu statutul de corespondent, în varianta scrisă, al stilului *conversației* din varianta orală”¹³.

3.1. Evident, de o corespondență perfectă între stilul epistolar și cel al conversației nu poate fi vorba, și lucrul acesta se vedește în modul în care Irimia clasifică

⁷ Vezi Cristinel Munteanu, „Reflecții privind «funcția criptică» a limbajului medical”, în *Limba română*, Chișinău, anul XX, nr. 1-2, 2010, pp. 121-122.

⁸ Vezi, bunăoară, Eugeniu Coșeriu, *Sincronie, diacronie și istorie. Problema schimbării lingvistice*, Versiune în limba română de Nicolae Saramandu, București, Editura Enciclopedică, 1997, pp. 176-177.

⁹ Vezi, recent, Eugeniu Coșeriu, *Istoria filozofiei limbajului. De la începuturi până la Rousseau*, Versiune românească și indice de Eugen Munteanu și Mădălina Ungureanu, București, Editura Humanitas, 2011, pp. 125.

¹⁰ Vezi St. Dumistrăcel, *Limbajul publicistic...*, pp. 70-88.

¹¹ Dumitru Irimia, *Introducere în stilistică*, Iași, Editura Polirom, 1999, p. 159.

¹² Rodica Zafiu, *Diversitatea stilistică în româna actuală*, București, Editura Universității din București, 2001, p. 179.

¹³ St. Dumistrăcel, *Limbajul publicistic...*, p. 71.

variantele acestora. Dacă – împreună cu Stelian Dumitrăcel¹⁴ – considerăm că limbajul conversației și cel epistolar formează discursul privat, care, la rândul său, laolaltă cu discursul public, se subordonează stilului comunicării publice și private (pe care îl echivalăm *grosso modo* cu logosul pragmatic), atunci se poate admite că Dumitru Irimia a procedat într-o manieră similară retoricii clasice când a identificat trei variante stilistice, atât pentru stilul conversației, cât și pentru stilul epistolar, variante stilistice care amintesc de cele trei stiluri determinate de către antici (fără a se suprapune în întregime cu acestea)¹⁵. Astfel, în viziunea lui Irimia, *stilul conversației* se divide în: (i) stilul conversației familiare (*stilul familiar*); (ii) stilul conversației curente (*stilul neutru*) și (iii) stilul conversației oficiale (*stilul solemn*), în timp ce *stilul epistolar* este împărțit după criterii asemănătoare, rezultând o clasificare aproape identică: (i) *familiar*; (ii) *oficial (neutru)* și (iii) *solemn*¹⁶. Am putea susține că – până în acest punct, cu referire la definirea și caracterizarea genului/stilului epistolar – contribuțiile românești invocate nu reprezintă un pas înainte prea mare față de cele consemnate deja de Demetrios (vezi *infra*, 4.2.2.).

3.2. Reflexe ale clasificării stilurilor din perspectiva retoricii clasice se pot găsi și în excelenta analiză pe care Stelian Dumitrăcel o face, în diacronie, limbajului epistolar românesc, pe baza unor scrisori ce ilustrează diversele „registre” ale comunicării. Cercetând modul în care au evoluat strategiile de „textualizare” ale acestei forme de exprimare, Stelian Dumitrăcel¹⁷ se referă – în comentarea textelor epistolare – la „stilul mediu” și la „stilul umil”. Însă aportul profesorului ieșean se vedește mai cu seamă în relevarea respectivelor strategii de „textualizare”, de aceea vom insista, în prezentarea noastră, în această direcție.

3.2.1. După trecerea în revistă a preocupărilor anterioare, Stelian Dumitrăcel constată absența (din literatura de specialitate românească) a interesului pentru *evoluția* limbajului epistolar, aspect important, întrucât „scrisorile au o valoare deosebită prin calitatea de a reflecta, în funcție de tipul mesajelor, caracteristicile «limbajului conversației», diferitele registre sau *tonalități* ale acestei forme primare a comunicării”¹⁸. În consecință, tocmai pentru a înfățișa într-o manieră clară și adecvată o scurtă istorie (pe teren românesc) a limbajului în cauză, Stelian

¹⁴ *Ibidem*, p. 47.

¹⁵ Pentru complexa problematică a stilurilor determinate de antici, vezi și lucrarea noastră (aflată acum sub tipar) *Despre concepția stilistică a lui G. Ivănescu (sau despre justetea unei recomandări privind cercetarea stilurilor)* prezentată la Colocviul Internațional «G. Ivănescu – 100 de ani de la naștere» (Academia Română – Filiala Iași, Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, Facultatea de Litere, 1-2 noiembrie 2012).

¹⁶ Vezi D. Irimia, *op. cit.*, pp. 126-127 și 159-160. Și Rodica Zafiu (*op. cit.*, p. 179) are în vedere *variante* sau *forme epistolare oficiale și familiare*. Desigur, aici semnez numai maniera asemănătoare de tratare a problemei, fără a mai intra în amănunte teoretice. Precizez doar că, la o primă vedere, judecând contemporan lucrurile, relația dintre *stil funcțional* (ori *limbaj*) și *text/discurs specializat* este ca aceea dintre *limbă* și *vorbire (discurs)*, respectând opoziția *in abstracto* vs *in concreto*. Cu toate acestea, sfera conceptului de «discurs specializat» a ajuns astăzi să interfereze cu cea a «stilului funcțional» sau chiar să se suprapună acesteia: trăsături ale discursului specializat sunt preluate de unii cercetători în caracterizarea stilului funcțional (când, de fapt, unele particularități discursive nu au cum să figureze în limbă și, prin urmare, nici într-un stil funcțional).

¹⁷ Vezi St. Dumitrăcel, *Limbajul publicistic...*, pp. 73 și 76.

¹⁸ *Ibidem*, p. 72.

Dumistrăcel face și propuneri terminologice, preluând din muzicologie termenii *registru* și *tonalitate*. Motivația este formulată astfel:

„Aceștia [= termenii respectivi] prezintă avantajul de a evita distorsiunile rezultate din folosirea, succesivă, a termenului *stil* cu oricare dintre nuanțele semantice prezente în literatura de specialitate și în uzul comun; de exemplu, *stil(uri) epistolar(e)* ca: variantă a limbii literare utilizată având statutul de mod specific de exprimare prin scrisori; variante de exprimare în acest domeniu, dar și ca forme sau chiar ca tehnici (epistolare)”¹⁹.

3.2.2. Întrucât cuvintele (în original) ale lui Stelian Dumistrăcel sunt, desigur, mult mai grăitoare decât ar fi eventualele noastre reformulări ale ideilor sale, preferăm să alegem, în cele ce urmează, soluția citatelor relevante.

3.2.2.1. Pornind de la originile (atestare) ale genului în cultura noastră, lingvistul ieșean reproduce „trei scrisori în limba română din secolele al XVI-lea și al XVII-lea, reprezentând transmiterea unor informații, respectiv o implorare și o poruncă pe ton amenințător”. Este vorba de scrisoarea lui Neacșu din Câmpulung (din 1521), de scrisoarea lui Cocrișel (din 1600) și de o scrisoare „violentă” (ca limbaj) a lui Matei Basarab (din 1642). Pe baza acestora, deja „putem observa că «scrisoarea» constituie doar un suport de factură tehnică, un «vehicul» convențional de transmitere a unui conținut oarecare, expus în registre variate (din care am selectat trei, pe care le socotim semnificative).”²⁰.

3.2.2.2. Extinzând cercetările și „ipoteza” și la secolele ulterioare, când producția genului devine considerabil mai bogată, Stelian Dumistrăcel constată următoarele:

„Așadar, câștigul pe care, în general, l-a reprezentat pentru comunicarea epistolară desprinderea de tiparul (rigid) al documentului de cancelarie nu se regăsește la nivelul interacțiunii comunicative populare, care reface pe cont propriu drumul speciei, textualizând după modele noi...”²¹.

3.2.2.3. Concluzia întregului demers este formulată în termeni foarte clari, care nu necesită din partea noastră alte comentarii:

„Cunoașterea registrelor și strategiilor discursive ale limbajului epistolar ne oferă posibilitatea identificării aceluiași aspecte și a nominalizării lor la nivelul primordial al comunicării, adică în limbajul conversației orale, pe care enunțul scrisorilor eliberate de canoanele diplomatiei îl reflectă cu mai multă fidelitate decât oricare alt tip de scriere. Pe această bază, pot fi cunoscute și caracteristici ale registrelor din «textele» orale ale limbajelor aparținând discursului public al autorității instituționalizate (așadar, dincolo de limba textelor scrise: discuțiile cadrelor didactice cu elevii, controversele și dezbaterile oamenilor politici, cele ale reprezentanților justiției sau ai administrației în relațiile cu publicul, convorbirile clericilor cu enoriașii).”²².

4. În continuare, ne vom ocupa de contribuția lui Demetrios, dar, pentru o mai bună receptare a acesteia, se cuvine să (re)amintim (cf. și *supra*, 3.1.) că anticii promovaseră, la un moment dat, „teoria celor trei stiluri”. Prezentarea acestor stiluri

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Ibidem*, pp. 76-77.

²¹ *Ibidem*, pp. 83-84.

²² *Ibidem*, p. 88.

se găsește la mai mulți autori vechi, precum Cicero, Quintilian *et alii*. Aici însă vom reda (pentru concizia ei) doar sinteza aparținându-i lui Aulus Gellius:

„Și în poezie și în proză trei sunt modurile de expunere admise, pe care grecii le numesc χαρακτήρες (forme, trăsături, caractere) dintre care unul e numit de ei ὀδρὸς (plin, abundent), al doilea ἰσχνός (delicat, simplu), iar al treilea μέσος (intermediar). Noi spunem celui dintâi *uber* (bogat), celui de-al doilea *gracilis* (simplu) și celui de al treilea *mediocris* (mijlociu). Stilul bogat se caracterizează prin demnitate și amplitudine, cel simplu prin farmec și subtilitate, cel mijlociu este intermediar între ele și cată a avea din însușirile amândurora.” (Aulus Gellius, *Noptile atice*, VI, 12, 2 – 14, 1-3).

4.1. Încercând să găsească, în sistemul său stilistic, un loc mai potrivit stilului predominant al lui Demostene (și al lui Demade), Demetrios a adăugat la cele trei stiluri (*characterés*) existente (simplu, măreț, elegant – *ischnós*, *megalorepés*, *glaphyrós*)²³ pe cel de-al patrulea, cel energic (*deinós*), chiar dacă nu a folosit criterii prea convingătoare. El pornea de la concepția lui Teofrast²⁴, care identificase o serie de virtuți ale stilului (*hellenismós* ‘corectitudinea’, *saphéneia* ‘claritatea’, *prépon* ‘adecvarea’, *kataskéyē* ‘=lat. *ornatus*’) și, asemenea lui Dionis din Halicarnas, discută stilurile din trei puncte de vedere: 1. după gândire sau cuprins (*diánoia* sau *prágmata*), 2. după structura frazei (*sýnthesis*) și 3. după expresie (*léxis*). În ultimă instanță, distincția tripartită a lui Demetrios se reduce la deosebirea pe care Teofrast o făcuse între *pragmatikòs tópos* și *lektikòs tópos*²⁵.

4.2. În prezentarea noastră, am utilizat o raritate bibliografică: *Tratatul despre stil* al lui Demetrios, publicat la Iași, în 1943, în traducerea lui C. Balmuș. Ediția românească este foarte valoroasă și prin uriașul aparat critic (introducere, note și comentarii, ocupând cam jumătate din cartea propriu-zisă) realizat de reputatul filolog clasicist român, căruia îi datorăm multe dintre cele ce urmează a fi înfățișate.

4.2.1. După o introducere tehnică, menită să lămurească unele „concepțe operaționale” (cum le-am zice astăzi), Demetrios începe tratarea celor patru stiluri, referindu-se, totodată, și la deformările acestora (un fel de forme „degenerate”). Astfel, *stilului măreț* îi contrapune *stilul rece*; *stilului elegant* – *stilul afectat*, *stilului simplu* – *stilul arid*; la fel procedează și în cazul ultimului tip, cel *energic*, care are, ca variante nerecomandabile, *vorbirea prefăcută* și *stilul neplăcut*. În cadrul discuției despre *stilul simplu*, Demetrios se ocupă și de *stilul dramatic*, și de

²³ Terminologia prin care erau desemnate cele trei stiluri diferă, pe alocuri, de la un autor la altul și, uneori, chiar în cadrul operei unuia singur (de pildă, la Cicero).

²⁴ Demetrios a fost influențat, fără îndoială, de ideile retorice ale lui Aristotel și ale lui Teofrast, la care se pare că a avut acces, totuși, indirect, prin intermediul peripateticilor și al stoicilor.

²⁵ Vezi C. Balmuș, în *Introducere la Demetrios, Tratatul despre stil*, Traducere, introducere, comentariu de C. Balmuș, Iași, Tipografia Alexandru A. Țerek, 1943, pp. 10-11. În orice caz, clasificarea lui Demetrios s-a bucurat de autoritate veacuri de-a rândul, iar traducătorul român socotește nimerit să facă următoarea precizare: „...doi engleji [sic!], E.A. Abbot și I.R. Seeley, în manualul lor practic de engleză, *English Lessons for English People* (1871), confirmă valoarea permanentă a preceptelor lui Demetrios, când întrebuințează termenii «simplu», «sublim», «grațios» și «vehement» pentru a caracteriza rând pe rând stilul lui Wordsworth, Milton, Tennyson și Shakespeare” (C. Balmuș, în Demetrios, *op. cit.*, p. 14).

expunerea vie, și de cea convingătoare, și, în fine, vorbește despre *stilul epistolar* (*hō epistolikós charaktér*). În acest sens, el face atât constatări, cât și recomandări.

4.2.2. Se bănuiește că sursa principală pe care Demetrios o va fi utilizat pentru excursul său despre stilul epistolar (în *Tratatul despre stil*, IV, 223-235) a reprezentat-o Artemon din Kassandreia (începutul sec. I d.Hr., probabil), editorul corespondenței lui Aristotel. Constantin Balmuș²⁶ precizează că o „teorie a scrisorii” se găsește apoi și la progimnasmaticul Theon, la exercițiul intitulat *ethopoía*, și – într-o formă mai dezvoltată – la Sf. Grigore din Nazianz (sec. al IV-lea d.Hr.), în *Scrisoarea a LI-a*, adresată lui Nikobulos, în care sunt propuse pentru *epistolé* aceleași calități stilistice valabile pentru *diégesis*: concizia (*syntomía*), claritatea (*saphéneia*), grația (*cháris*), proprietatea (*prépon*) și puritatea (*attikismós*). Într-adevăr, ideea de bază, potrivit căreia „stilul unei scrisori trebuie să fie simplu ca acela dintr-o conversație”²⁷, se întâlnește și la Quintilian (*Inst. orat.*, IX, 4, 19)²⁸, și la Seneca (*Ep. LXXV*)²⁹. De altfel, Demetrios însuși îl invocă pe înaintașul respectiv: „Artemon, editorul *Scrisorilor* lui Aristotel, zice că dialogul și scrisorile trebuie compuse în același stil, scrisoarea fiind după părerea lui una din cele două părți ale dialogului.” (Demetrios, *Tratatul despre stil*, IV, 223). Însă, deși îi dă dreptate, constată că acesta nu a surprins toate aspectele problemei: „Scrisoarea trebuie compusă cu ceva mai multă grijă decât dialogul, căci dialogul imită o conversație improvizată, iar scrisoarea se compune și se trimite oarecum ca un dar.” (*ibid.*, IV, 224)³⁰.

4.2.2.1. Încă de la început, Demetrios se situează pe o poziție „normativă” ori deontică. El știe *cum trebuie să fie* stilul epistolar și, în consecință, prezintă atât exemple adecvate concepției sale, cât și contra-exemple (abateri). De pildă, citând un fragment dintr-o scrisoare (creditată ca) aparținându-i lui Aristotel, îi reproșează Stagiritului că „nu face impresia că stă prietenește de vorbă cu cineva, ci mai degrabă că vrea să-și arate talentul oratoric.” (*ibid.*, IV, 225). La fel, „frază fărâmițată produce în scris obscuritate, iar darul de a imita o conversație e mai puțin potrivit cu o scriere decât cu o discuție” (*ibid.*, IV, 226); în acest sens, pentru a

²⁶ În Demetrios, *op. cit.*, p. 161, notă de subsol.

²⁷ C. Balmuș, în Demetrios, *op. cit.*, p. 160, notă de subsol.

²⁸ În original: „*Est igitur ante omnia oratio alia vincta atque contexta, soluta alia, qualis in sermone et epistolis...*” (Quintilian, *apud* C. Balmuș, *ibidem*, notă de subsol). De altminteri, nu este lipsit de interes să cităm, în traducerea românească a Mariei Hetco, întregul paragraf: „Așadar, pentru a intra în subiect, există o proză bine încheată și bine orânduită, alta mai liberă, cum este proza conversației sau din scrisori, exceptând cazul în care se dezbate subiecte superioare nivelului lor obișnuit, de pildă filozofie, politică sau altele de genul acesta. Nu însemnează, însă, că stilul liber nu are combinații metrice proprii, poate chiar mai grele, nici că stilul conversației sau cel epistolar cere întotdeauna hiatul și absența ritmului. Însă stilul acesta nu caută anume un curs lin, nici fraza periodică; un cuvânt nu reclamă cu necesitate un altul, astfel că armătura frazei este mai curând mai laxă decât inexistentă.” (Quintilian, *Arta oratorică*, IX, 4, 19-20).

²⁹ În original: „...*qualis sermo meus esset, si una sederemus aut ambularemus, inlaboratus et facilis, talles esse epistulas meas volo.*” (Seneca, *apud* C. Balmuș, în Demetrios, *op. cit.*, p. 160, notă de subsol).

³⁰ În același capitol (IV, 193), Demetrios făcuse referire și la stilul „scris” (*he graphikè léxis*), pe care îl deosebise de cel „vorbit” (*agonistikè léxis*). Distanța în cauză fusese operată, în aceeași termeni, chiar de Aristotel (în *Retorica*, III, 12), care pornea de la deosebirea fundamentală dintre vorbire și scriere (vezi C. Balmuș, *ibidem*, pp. 144-145, notă de subsol).

sublinia diferența, Demetrios redă un fragment (un schimb de replici) din dialogul *Euthydemos* al lui Platon.

4.2.2.2. Pe de altă parte, stilul întrebuițat într-o scrisoare trebuie să reflecte personalitatea autorului, așa cum se deduce și dintr-o conversație: „Scrisoarea, întocmai ca dialogul, trebuie să cuprindă cât mai multe trăsături de caracter. Fiecare își face oarecum propriul său portret moral în scrisoarea pe care o compune. Din orice formă de compoziție se poate vedea caracterul scriitorului, dar din niciuna așa de bine ca dintr-o scrisoare.” (*ibid.*, IV, 227)³¹.

4.2.2.3. Mai departe, Demetrios se referă și la dimensiunile „standard” ale unei scrisori, care nu trebuie să depășească o anumită măsură: „Scrisorile prea lungi și pe deasupra cu expresia plină de emfază nu-s cu adevărat scrisori, ci tratate care au la început cuvântul «Salutare», ca multe din scrisorile lui Platon și ca aceea a lui Tucidide.” (*ibid.*, IV, 228). Faptul că autorul *Tratatului despre stil* menționează mai ales exemplele contraindicate este foarte important pentru a afla care era, în realitate, situația genului epistolar în antichitate. După cum vom vedea, nici mai târziu, recomandările nu vor fi respectate cu strictețe (cf. cele descoperite de St. Dumistrăcel, în cazul culturii noastre).

4.2.2.4. În continuare, Demetrios consideră necesar ca „în structura frazelor unei scrisori [...] să fie mai multă libertate”, fiindcă „ar fi ridicol ca cineva să construiască aici perioade, ca și cum n-ar compune o scrisoare, ci o pledoarie”³². În plus, scrisorile n-ar trebui să aibă nici „o formă literară prea îngrijită”, deoarece aceasta „n-ar fi numai un lucru ridicol, dar și un semn că lipsește prietenia, care cere, cum zice proverbul, «să numim smochina smochină».” (*ibid.*, IV, 229).

4.2.2.5. Mai mult decât atât, Demetrios observă că nu orice subiect este potrivit să fie redat sub forma unei scrisori: „trebuie să știm de asemenea că nu există numai stil epistolar, ci și anumite subiecte epistolare [*prágmata tina epistoliká*]”. În sprijinul acestei idei, este invocată autoritatea lui Aristotel, „care se pare că a avut un foarte mare succes în stilul epistolar”³³ și care ar fi spus undeva: „Despre aceasta nu-ți scriu, căci nu-i un subiect potrivit cu o scrisoare.” (*ibid.*, IV, 230). Desigur, cineva poate trata într-o scrisoare „chestiuni de logică sau de fizică”³⁴, dar ceea ce rezultă nu mai este o scrisoare în adevăratul sens al cuvântului, fiindcă „rostul unei scrisori e să fie o scurtă dovadă de prietenie, expunerea unui fapt simplu în cuvinte simple” (*ibid.*, IV, 231).

4.2.2.6. Frumusețea unei scrisori constă și în utilizarea proverbelor, acțiune care se deosebește de exprimarea prin maxime și îndemnuri (ce dă impresia de lecție de la catedră): „Aceasta e singura filozofie ce poate fi admisă într-o scrisoare, deoarece proverbul e înțelepciune populară, înțelepciune pe înțelesul tuturor.” (*ibid.*, IV, 232). Unele raționamente (silogisme sau, mai degrabă, entimeme) pot fi acceptate și într-o scrisoare și, în acest sens, se apelează iarăși la un exemplu din Aristotel în care „și lucrul demonstrat, și demonstrația însăși se potrivesc cu o scrisoare” (*ibid.*, IV, 233).

³¹ Traducătorul tratatului, C. Balmuș, notează aici că „grecii știau că vorbirea variază după caractere și că, prin urmare, stilul e ceva personal” (*ibidem*, p. 163). Ca argumente suplimentare, sunt oferite apoi citate din Menandru și din Dionis din Halicarnas.

³² Se pare că cel vizat era, în acest caz, Isocrate.

³³ Într-adevăr, și Wilamowitz – reputatul filolog clasic, mare cunoscător al vechilor autori greci – îl socotește pe Aristotel drept „der erste künstler des achten briefstils” (*apud* C. Balmuș, *ibidem*, p. 165, notă de subsol).

³⁴ C. Balmuș presupune că Demetrios face aluzie, în acest punct, la scrisorile lui Epicur.

4.2.2.7. Demetrios nu uită să se ocupe și de scrisorile oficiale („către state și regi”), care ar trebui să fie compuse „într-un stil ceva mai înalt”, fiindcă „e bine să se țină seama de persoana căreia îi este adresată scrisoarea”. Dar, nici în astfel de cazuri, „îngrijirea stilului nu trebuie dusă până acolo, încât să avem un tratat în loc de o scrisoare, cum se întâmplă cu acelea ale lui Aristotel către Alexandru și cu acea [sic!] a lui Platon către prietenii lui Dion [= *Scrisoarea a VII-a*]” (*ibid.*, IV, 234).

4.2.2.8. În încheierea tratării sale referitoare la stilul epistolar, Demetrios afirmă că „în general, în ce privește expresia, scrisoarea trebuie să fie un amestec din aceste două stiluri, din cel grațios și cel simplu” (*ibid.*, IV, 235).

4.2.3. Rezumând, vom spune că Demetrios:

- a stabilit că stilul epistolar prezintă cele mai multe afinități cu stilul simplu³⁵ (dovadă că este tratat în cadrul capitolului rezervat acestuia);
- a evidențiat asemănările (dar și deosebirile) dintre stilul conversației și cel epistolar;
- a subliniat faptul că stilul unei scrisori reflectă (sau ar trebui să reflecte) personalitatea celui care o compune;
- a emis norme privind *forma*, adică (1) dimensiunile unei scrisori, (2) felul în care trebuie structurate frazele acesteia, (3) caracterul literar (moderat) pe care îl presupune alcătuirea ei;
- a formulat reguli privind *conținutul*, adică (1) subiectele potrivite unui atare gen, (2) apelul la paremiologie și la unele tipuri de raționamente;
- a încercat să determine stilul adecvat [al] scrisorilor oficiale.

4.3. Excursul lui Demetrios este important și pentru că atestă faptul că anticii scriau epistole într-o varietate de forme, ce îmbrăcau diverse conținuturi, ilustrând, practic, diferite registre ale comunicării. E adevărat însă că Demetrios se raportează, în permanență, la autorități provenind din vremuri în care nu exista, probabil, o „teorie” a stilului/genului epistolar. Pe de altă parte, în ceea ce privește concepția sa, trebuie să presupunem că autorul *Tratatului despre stil* nu a inventat regulile de mai sus, ci le-a abstras (prin generalizare inductivă/empirică) din realitatea contemporană lui: așa se scria (în cele mai multe cazuri) pe atunci, pesemne, și, ca atare, așa se făceau și recomandările.

5. În definitiv, pentru cei vechi toată problema stilurilor se reducea la chestiunea adecvării/potrivirii (*tò prépon*): „Stilurile expunerii iau naștere din necesitatea supunerii la obiect a autorului – orator sau scriitor –, cerință care se traduce prin subordonarea mijloacelor de exprimare conținutului particular al comunicării.”³⁶ Doar că – simțim nevoia să adăugăm – oamenii moderni, spre deosebire de cei vechi, nu mai au aceeași credință cu privire la așa-zisa „legătură intimă și necesară” dintre limbaj și lucruri, legătură pe care anticii încercau să o conserve și prin intermediul discursurilor³⁷.

³⁵ Sau, altfel spus, că scrisorile trebuie redactate preponderent în stilul simplu.

³⁶ Ștefan Munteanu, *Stil și expresivitate poetică*, București, Editura Științifică, 1972, p. 26.

³⁷ Chiar dacă – de-a lungul timpului – limbajul omenesc nu s-a modificat în trăsăturile sale esențiale, există perioade în care, pentru anumite tipuri de discurs, se produc modificări/deplasări de accent datorate unor factori diverși. De exemplu (ca să amintim o altă contribuție a lui St. Dumistrăcel), s-a observat că, actualmente, funcția relevantă a limbajului (= discursului) jurnalistic nu mai este funcția referențială (sau informativă), cum era cândva, la originile gazetăriei (și chiar o vreme îndelungată după aceea), ci funcția fatică.

5.1. Altminteri, deși erau preocupați de promovarea câtorva modele stilistice, instituind uneori scheme cam rigide, străvechii retori erau foarte conștienți de diversitatea fenomenului stilistic existent încă de pe atunci. Pentru a exprima acest lucru, Quintilian apelează la o sugestivă comparație: „Astfel se descoperă nenumărate specii care se deosebesc între ele prin anumite nuanțe. La fel, se știe, în general, că din cele patru puncte cardinale ale lumii bat patru vânturi. Totuși, există foarte multe vânturi intermediare denumite fiecare altfel și unele proprii unor regiuni sau fluvii.” (Quintilian, *Arta oratorică*, XII, 10, 67-68).

5.2. Limitele sistemului stilistic dezvoltat de Demetrios sunt evidente, însă nu ne-am propus să analizăm aici insuficiențele acestei concepții (care, de altfel, era foarte potrivită contextului istoric particular și viziunii dominante despre lume din acea perioadă³⁸). Dimpotrivă, ceea ce ne-a interesat a fost recuperarea – în manieră simpatetică – a intuițiilor bune pe care le-a avut anticul retor grec, mai cu seamă în legătură cu definirea și descrierea stilului epistolar. În plus, tocmai prin „contra-exemplele” consemnate, Demetrios confirmă (la nivel universal) rezultatele investigațiilor întreprinse de Stelian Dumistrăcel pentru limba română. Fără îndoială, concepția lingvistului ieșean este cea adecvată exigențelor științifice ale prezentului. Fiind descriptiv, și nu normativ, propunându-și „să spună lucrurile așa cum sunt” (cf. Platon, *Sofistul*), Profesorul Stelian Dumistrăcel a dezvoltat un sistem stilistic coerent și unitar ce aspiră să fie în conformitate cu realitatea limbajului. În cadrul acestui sistem, limbajul epistolar este plasat și caracterizat în mod corespunzător atât din punct de vedere sincron (funcțional), cât și din punct de vedere diacronic (evolutiv). Judecați în contextul lor istoric (și particular), ambii savanți merită toată admirația noastră.

Bibliografie selectivă

Coșeriu, Eugeniu, *Sincronie, diacronie și istorie. Problema schimbării lingvistice*, Versiune în limba română de Nicolae Saramandu, București, Editura Enciclopedică, 1997.

Coșeriu, Eugeniu, *Lecții de lingvistică generală*, Traducere din spaniolă de Eugenia Bojoga, Cuvânt înainte de Mircea Borcilă, Chișinău, Editura Arc, 2000.

Coșeriu, Eugeniu, *Istoria filozofiei limbajului. De la începuturi până la Rousseau*, Versiune românească și indice de Eugen Munteanu și Mădălina Ungureanu, București, Editura Humanitas, 2011.

Demetrios, *Tratatul despre stil*, Traducere, introducere, comentariu de C. Balmuș, Iași, Tipografia Alexandru A. Țerek, 1943.

Dumistrăcel, Stelian, *Limbajul publicistic românesc din perspectiva stilurilor funcționale*, Iași, Editura Institutul European, 2006.

Gellius, Aulus, *Noaptea atice*, Traducere: David Popescu, Introducere și note: I. Fischer, București, Editura Academiei R.S.R., 1965.

Irimia, Dumitru, *Introducere în stilistică*, Iași, Editura Polirom, 1999.

Munteanu, Ștefan, *Stil și expresivitate poetică*, București, Editura Științifică, 1972.

³⁸ Vezi, pentru comparație, modul plin de înțelegere în care John Dewey (în opera sa capitală, *Logic. The Theory of Inquiry*, din 1938) caracterizează logica lui Aristotel (pentru sintetizarea respectivului punct de vedere, vezi Cristinel Munteanu, *Lingvistica integrală coșeriană. Teorie, aplicații și interviuri*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2012, pp. 23-24).

Munteanu, Cristinel, *Lingvistica integrală coșeriană. Teorie, aplicații și interviuri*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2012.

Quintilianus, M. Fabius, *Arta oratorică* (traducere de Maria Hetco), vol. I-III, București, Editura Minerva, 1974.

Ana-Maria Minuț, Luminița Botoșineanu
Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași,
Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”, Iași

Un altfel de paratext: jurnalul de anchetă dialectală

Résumé

Si la plupart des ouvrages consacrés au paratexte touchent au paratexte littéraire et surtout à son aspect péritextuel, cet article tente à appliquer les catégories énumérées par G. Genette à un journal d'enquête dialectale. En tant que paratexte – plus précisément, dans la terminologie de Genette, en tant qu'épitéxte d'un atlas linguistique (notamment, *NALR. Moldova și Bucovina*) – le journal facilite la compréhension du processus de communication et du modèle d'interaction supposés par l'enquête dialectale. L'analyse envisage la « vision linguistique » des informateurs et leurs « instinct expressif », la variation (diatopique, diachronique, diaphasique et diastratique) et les manifestations de la force illocutoire.

Mots-clés: enquête dialectale, variation, atlas linguistique, journal de anchetă, paratexte, épitéxte.

1. Momentul zero, paratextul literar

De la studiul fundamental din 1987 al lui Gérard Genette¹ și până în prezent, importanța fenomenologiei paratextuale a fost convingător demonstrată, din multiple perspective: hermeneutică, stilistică, semiotică, pragmatică. Studiile consacrate paratextului privilegiază constant arta literară, fără a ignora, însă, total, alte forme ale manifestării artistice, precum muzica și pictura².

Recunoscându-i implicarea decisivă în condiția estetică a operei literare, lucrările de specialitate pun accentul pe rolul paratextului în configurarea relației autor – cititor și în orientarea receptării. Indiferent de direcția din care este analizată relația text (literar) – paratext (literar), aceeași observație s-a desprins cu evidentă: plasând în centrul atenției textul, s-a observat că „fiecare lume ficțională reclamă funcții specifice pentru propria aură paratextuală”, că „ficțiunea își păstrează modul de articulare internă și prin faptul că elementele de paratext o proiectează dincolo de ea însăși”³; privind relația din cealaltă direcție, s-a afirmat frecvent că paratextul literar („autentică” și) „susține” caracterul ficțional al textului, „continuă” universul ficțiunii, participă la instituirea unei poetici particulare, atribuind trăsături specifice lumii imaginate⁴.

¹ Gérard Genette, *Seuils*, Paris, Editions du Seuil, 1987.

² Extinderea perspectivei a dus inclusiv la o reconsiderare a termenului de *paratext*, care în cazul altor arte ar putea fi considerat impropriu din moment ce face referire și la elemente care nu sunt neapărat de ordin textual (scriptural) (a se vedea Valeriu Stancu, *Paratextul. Poetica discursului liminar în comunicarea artistică*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2006, p. 255).

³ *Ibidem*, pp. 42, 184.

⁴ Cf. *ibidem*, pp. 61, 253.

2. De la paratext la epitext

Adăugând, la toate acestea, faptul că analiza paratextului vizează, curent, elemente „obligatorii” precum pagina de titlu, coperta și supracoperta, numele autorului, subtilurile, mottoul, dedicația, prefața și postfața, eventual chiar interviurile acordate de autor (încadrate de Genette⁵ fie la paratextul editorial, exterior, fie la cel intern, constituit din elemente subordonate instanței auctoriale), atragerea în sfera procedurilor paratextuale a unui jurnal de anchetă dialectală ar putea părea hazardată. Fără a intra în detaliile concepției lui G. Genette, reamintim trei aspecte care constituie tot atâtea argumente relevante în abordarea pe care o propunem. Un prim aspect se referă la faptul că, în opinia lui Genette, paratextul „conferă textului un cadru (variabil) și uneori un comentariu, oficial sau oficios, de care cititorul cel mai purist și cel mai puțin influențat de erudiția externă nu poate să dispună oricând atât de ușor pe cât ar vrea sau pe cât o pretinde”. În al doilea rând, specificul paratextului este dat, conform lui Genette, de trei trăsături considerate esențiale: eterogenitatea practicilor lingvistice și discursive, comanda asupra lecturii și asemănarea de statut cu textul propriu-zis⁶. În fine, al treilea aspect și cel mai important în discuția de față se referă la distincția operată de Genette, după un criteriu „spațial” (mai exact, al situării în spațiul operei), între *peritext*, aflat în același volum cu textul (titluri, mottouri, prefețe, intertitluri, note etc., adică principalele elemente considerate propriu-zis paratext) și *epitext*, definit ca „orice element paratextual care nu este materialmente anexat textului în același volum”⁷. Epitextul este reprezentat, așadar, de scrierile „exterioare” textului, dar complementare acestuia din punct de vedere funcțional; interviurile, convorbirile, dezbaterile constituie *epitextul public*, în timp ce scrisorile, confidențele orale și jurnalele se încadrează în așa-numitul *epitext privat*⁸.

3. Jurnalul de anchetă ca paratext

Abordarea jurnalului de anchetă dialectală ca paratext⁹ al unui atlas lingvistic devine, prin prisma acestor clarificări, justificată. În plus, ideea că elementele paratextuale sunt „indiciile pentru statutul de act de comunicare al unui text, indiferent de caracteristicile sale funcționale, tematice sau compoziționale”¹⁰, se potrivește extrem de exact unui jurnal de anchetă, știut fiind că investigația dialectală este ea însăși, mai presus de orice, o „formă de comunicare”; s-a subliniat adesea că valoarea unei astfel de investigații depinde în mod esențial de capacitatea obiectivă și subiectivă a participanților implicați de a apropia cât mai mult ancheta

⁵ Gérard Genette, *Seuils*, op. cit.

⁶ Gérard Genette, *Palimpsestes. La littérature au second degré*, Paris, Editions du Seuil, 1982, p. 9.

⁷ Gérard Genette, *Seuils*, op. cit., p. 316.

⁸ *Ibidem*, p. 317.

⁹ Mai exact, în terminologia lui Gerard Genette, op. cit., ca epitext.

¹⁰ Maria Cvasnî Cătănescu, „Paratextualitate medievală. Dedicția în textele românești în secolul al XVII-lea – începutul secolului al XVIII-lea”, în volumul *Studii de limba română. Omagiu profesorului Grigore Brâncuș*, editori: Gh. Chivu, Oana Uță Bărbulescu, Editura Universității din București, 2010, p. 45.

dialectală de o formă de comunicare propriu-zisă¹¹. Apoi, ca punere în scenă a unui chestionar, ancheta poate fi socotită ea însăși un paratext al acestuia, formele peritextuale de diverse tipuri (indicații, clarificări, completări, reformulări) transformându-se, în paginile jurnalului, în epitext. Prin urmare, având în vedere repertoriul variat al formelor paratextuale specifice jurnalului de anchetă, evaluarea impactului acestora asupra textului propriu-zis, cu care paratextul nu intră într-o relație de tip concurențial, ci într-o evidentă complementaritate, se impune ca firească.

Jurnalul de anchetă pe care-l avem în vedere este inclus în volumul *Ancheta dialectală ca formă de comunicare*; calificat cu ponderație, în Cuvânt-înainte, drept „complement documentar”, jurnalul le facilitează cititorilor (inclusiv lingviștilor din afara cercului restrâns al dialectologilor) înțelegerea procesului de comunicare și a modelului de interacțiune pe care le implică ancheta dialectală. Jurnalul are, din acest motiv, nu doar un rol descriptiv, ci și unul funcțional, fiind o modalitate de acces la conținutul propriu-zis al anchetelor dialectale efectuate pentru *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova și Bucovina*¹²: confruntând constant problemele teoretice cu realitatea „obiectului” supus cercetării, jurnalul devine spațiul unor dezbateri lingvistice și metodologice sui-generis și al unor reflecții metatextuale, dar și ideologice, chiar autobiografice, care conferă o doză suplimentară de autenticitate și motivează reacții, interpretări, atitudini.

Ideea nu este nouă: „Am considerat utilă publicarea acestui complement documentar ținând seama de aprecierea pe care a făcut-o un maestru al domeniului, Sever Pop, cu privire la preocuparea dialectologului francez Antonin Duraffour de a transmite experiența practică dobândită în urma unei asemenea activități: «Duraffour a pleinement raison lorsqu'il affirme que ces confidences, non seulement s'excusent, mais encore s'imposent»”¹³, iar anchetatorii *Atlasului lingvistic român*¹⁴, Sever Pop și Emil Petrovici, s-au conformat acestui imperativ, consemnând, la rândul lor, circumstanțele anchetei, precum și reacțiile și comentariile subiecților¹⁵.

¹¹ Cf. Stelian Dumistrăcel, *Introducere: necesitatea abordării critice a metodologiei anchetei dialectale*, în Stelian Dumistrăcel, în colaborare cu Doina Hreapcă și Ion-Horia Bîrleanu, *Ancheta dialectală ca formă de comunicare*, Iași, Editura Academiei Române, 1997, p. 32.

¹² Din care au apărut până în prezent trei volume: *Noul Atlas lingvistic al României. Moldova și Bucovina*, vol. I (hărți și material necartografiat), de Vasile Arvinte, Stelian Dumistrăcel, Ion A. Florea, Ion Nuță, Adrian Turculeț, București, Editura Academiei, 1987; *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova și Bucovina*, vol. II, de Vasile Arvinte, Stelian Dumistrăcel, Ion A. Florea, Ion Nuță, Adrian Turculeț, Iași, Editura Academiei Române, 1997; *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova și Bucovina*, vol. III, de Vasile Arvinte, Stelian Dumistrăcel, Ion A. Florea, Ion Nuță, Adrian Turculeț și Luminița Botoșineanu, Doina Hreapcă, Florin-Teodor Olariu, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2007.

¹³ Stelian Dumistrăcel, Doina Hreapcă, Ion-Horia Bîrleanu, *Ancheta dialectală...*, op. cit., p. 9.

¹⁴ *Atlasul lingvistic român*, partea I, de Sever Pop, vol. I. *Părțile corpului omenesc și boalele lui*, Cluj, 1938, vol. II. *Familia*, Sibiu-Leipzig, 1942; *Atlasul lingvistic român*, partea a II-a, de Emil Petrovici, vol. I, Sibiu-Leipzig, 1940.

¹⁵ Cf. Stelian Dumistrăcel, „Cercetarea lingvistică îi poate favoriza cititorului lecturi de conștientizare, pe diferite planuri, a însăși condiției umane” (interviu cu..., realizat de Cristinel Munteanu), în *Limba română* (Chișinău), anul XVII, nr. 7-9, 2007.

3.1. De ce *paratext*? Pentru că, în toate studiile care i-au fost consacrate, paratextul este considerat un spațiu discursiv având ca trăsătură specifică deschiderea¹⁶, iar jurnalul dialectal este, în chip evident, o „poartă”, mai exact una care permite accesul la specificul și convențiile anchetei. De ce *un altfel de paratext*? Pentru că, dacă paratextul literar este un spațiu al tranzacției/ medierii între ficțiune și realitate, în cazul jurnalului de anchetă, lucrurile stau diferit. Jurnalul însuși, ca text, este unul „referențial”, trimite la o realitate a cărei imagine fidelă o redă: nu e un text de ficțiune și nici nu se raportează la un text de ficțiune. În plus, și în cazul jurnalului de anchetă se verifică faptul că elementele paratextuale sunt implicate în „pactul de lectură” dintre autor și cititor, numai că, în acest caz, „pactul de lectură” conține trei „clauze”¹⁷: una de natură strict științifică, care asigură corectitudinea informațiilor de specialitate transmise; una referențială, care garantează sinceritatea „mesajului” și, în sfârșit, una de natură autobiografică subiacentă, care, legitimând emițătorul, garantează autenticitatea mesajului acestuia și îi consolidează veridicitatea.

De asemenea, în timp ce prefețele și postfețele (ca peritext literar) sau interviurile și convorbirile (ca epitext literar) sunt adesea false/nesincere, ambigue, ludice, programatice ori publicitare, jurnalul de anchetă pune „la dispoziția cititorului interesat de cunoașterea înfățișării *reale* [subl.n.] a lucrurilor observații din jurnalul de anchetă al unui cercetător de teren, cuprinzând, de fapt, paralel cu însemnările inițiale, rezultatul confruntărilor în cadrul unei echipe de lucru”¹⁸; astfel, jurnalul le permite receptorilor să înțeleagă „funcționarea” anchetei dialectale, fiind, totodată, un spațiu în care se pot face cunoscute o serie de decizii luate de anchetatori sau date amănunțite cu privire la informatori sau la alte „instance” implicate în anchetă.

În partea secundă a jurnalului de anchetă, (după *Cadrul general al anchetei*), respectiv *Relațiile cu subiecții și caracterizarea acestora*, „care semnaleză, în formularea primei receptări, o problemă de studiu privind mecanismul și rezultatele generale ale investigației (perceperea «diferențelor» fonetice și reacția la acestea, la aspectele morfologice și lexicale – semantică, sinonimie, frazeologie)”, autorul precizează că a adăugat „și numeroase note din caietele în care am înregistrat răspunsurile la întrebările din *Chestionar*, pe baza cărora am redactat, în 1976-1977, «caracterizări» mai cuprinzătoare ale subiecților, după modelul Jaberg-Jud, proiectate inițial pentru volumul introductiv la *NALR – Mold. Bucov., Date despre localități și informatori* (tipărit în 1987)”¹⁹, unde, însă, pentru o «echilibrare» [...] a părților ansamblului, am publicat variante abreviate” (*Jurnal*, p. 257). Dar, avertizează el în continuare, „tabloul general al prezentării anchetei și al caracterizării subiecților poate fi realizat numai prin lectura informațiilor din volumul *Date...*, paralel cu observațiile de față” (*ibidem*), afirmație în care identificăm o caracteristică esențială a paratextului: raportul de interdependență cu textul propriu-zis.

¹⁶ Valeriu Stancu, *Paratextul...*, op. cit., p. 253.

¹⁷ A se vedea, pentru paratextul literar, Marie-Anne Mollaret, „Texte, paratexte et contrats de lecture dans *Il quinto stato* de Ferdinando Camon”, în *Chroniques italiennes*, no. 33/34, 1993, p. 165.

¹⁸ Stelian Dumistrăcel, Doina Hreapcă, Ion-Horia Bîrleanu, *Ancheta dialectală...*, op. cit., p. 9.

¹⁹ *Noul Atlas lingvistic al României. Moldova și Bucovina* (volumul introductiv), *Date despre localități și informatori*, de Vasile Arvinte, Stelian Dumistrăcel, Ion A. Florea, Ion Nuță, Adrian Turculeț, București, Editura Academiei Române, 1987.

3.2. Pornind de la „schema” cunoscută, constând în consemnarea (relatarea în scris) evenimentelor în succesiunea lor, jurnalul face posibilă instituirea unei variante „în acțiune” (în sincronie) a anchetei dialectale, actualizând practic ancheta și, în același timp, completând-o, detaliind-o.

Astfel, privilegiind succesiunea cronologică, autorul își structurează însemnările în funcție de prima vizită (având în vedere faptul că majoritatea localităților au fost investigate în mai multe rânduri), urmând ca notele ulterioare, de diferite tipuri (rememorări, scrisori) asupra unui punct de anchetă să fie grupate după același criteriu; în ce privește comentariile din momentul primei redactări (1993-1994), acestea au fost marcate prin prezentarea textului între paranteze (cf. *Jurnal*, p. 257).

3.3. Corelarea secvențelor textuale este realizată de cititor în conformitate cu anumite exigențe de ordin semantic, iar lectura este dirijată de nucleeele semantice indicate chiar în subtitlurile celor două părți: contactul cu localnicii, condițiile desfășurării investigațiilor, relațiile cu subiecții și caracterizarea acestora din punctul de vedere al personalității și al prestației. Aspectul sintactic al textului aduce în atenție „distribuția textuală”, care permite operarea unor distincții între secvențele propriu-zise care „construiesc” jurnalul și secvențele reprezentând diverse forme de deschidere paratextuală (paratext cu propriile elemente de paratext!).

4. Posibile căi de valorificare a dimensiunii paratextuale a *Jurnalului*

4.1. Despre gramaticalizare și logicizare

Ca negociere între un emițător și un receptor, cu schimbarea rolurilor acestora după modelul general al comunicării (deși într-o manieră disproporționată la extrem), ancheta dialectală nu este o simplă prelevare mecanică de material, ci o formă de comunicare pusă în act prin valorificarea uneia dintre funcțiile secundare și derivate ale limbajului: subiecților atribuindu-li-se „posibilitatea și capacitatea de a «înțelege», se realizează forma numită de Eugen Coșeriu «a comunica ceva despre ceva» [...] după o «convenție»”²⁰. Dacă, în cazul limbajelor tehnice, profesionale, faptele de limbă, „provocate”, iar nu „recoltate” din comunicarea uzuală, ilustrează competența idiomatică a subiecților, alta este situația în cazul în care obiectul chestionării îl constituie faptele morfologice, când ancheta înregistrează reflexe ale competenței expresive. Pus în situația de „a comenta felul cum vorbește” (în virtutea principiului formulat de Coșeriu, conform căruia „opiniile vorbitorilor asupra limbajului aparțin și ele obiectului «limbajului» și nu pot să nu fie luate în seamă”²¹), informatorul „este constrâns spre *epistemologie*”²².

Întrucât, parafrazându-l pe Wittgenstein, „limitele lumii impun limitele limbii”, *Jurnalul* consemnează interesante cazuri de blocaj produse în cursul anchetei atunci când informatorii sunt puși în situația de a opera generalizări și abstractizări pentru a ajunge la forme gramaticale nesuținute de logica exterioară limbii, în fapt de exemplele prelevate de vorbitor din sfera familiarului. Astfel, de pildă, flexiunea nominală ridică probleme în cazul substantivelor care, deși prezintă un tablou flexionar complet, au ca referent fie un obiect unic (situație în care subiectul poate refuza forma de plural), fie unul format în mod logic din mai multe

²⁰ *Ibidem*, p. 31.

²¹ Apud *ibidem*, p. 32.

²² *Ibidem*, p. 31.

elemente (substantive desemnând obiecte-perechi sau substantive colective, situație în care subiectul poate refuza singularul): „IS de la *Oierit* este foarte bun din punct de vedere etnolingvistic, dar aproape «intratabil» în ceea ce privește aspectul gramatical: «nu există mai multe *cășării* la o stână!»” (638. Odaia Manolache, Vânători, jud. Galați, p. 314²³); „IS de la *Agricultură* este derutat de întrebările pentru plural; de la «policioară» (de la jug), răspunde prin «bulfeie»; la întrebarea pentru pl. subst. *cotigă* răspunde «cu două roate» etc. [...] Greutăți insurmontabile în conjugarea verbului” (643. Cudalbi, jud. Galați, p. 339); „IP s-a adaptat foarte ușor la cerințele anchetei: din prima zi, formulează singur pl., dar, desigur, are și unele ezitări... logice: de la pl. *fructe*, sg. este... «un măr»” (649. Matca, jud. Galați, p. 323); „Soția IP, utilizată ca IS pentru *Cânepă*, analizează stăruitor situația din planul lucrurilor: chiar dacă acceptă să formuleze [sg.] pentru obiecte care la războiul de țesut sunt perechi, precizează mereu: «două punem, unul la vătale, unul la ițe» (pentru *bețe*, *băț*); «sunt două: cu unul nu poți țese» (*brațe*; *braț* / la vătale). La fel, IS de la *Meserii*: forma de pl. este însoțită totdeauna de precizarea «dacă ai două, zici...»” (637. Frumușița, jud. Galați, p. 312-313); „Față de colectivul «zarzavaturi», sg. ar fi «o ceapă», «un morcov». De la «roată», pl. e simplu: «patru roate»” (628. Epurenii, jud. Vaslui, p. 358); „Operațiile de «logicizare» au diferite manifestări: pl. pentru «mănunchi» este «două părți de mănunchi», iar altele sunt «justificate»: «sunt și ouă cu două gălbenușuri», «ies și câte două curcubăie»” (650. Liești, jud. Galați, p. 324); „Manifestări de «logicizare» față de optica (formală) a Q (după pl. *zarzavaturi*, pentru sg. dă *pătrunjel*, *țelină*, *ridiche*; după vase, sg. «normal» este «o farfurie»” (657. Borșani, Coțofănești, jud. Bacău, p. 332).

Tentația logicizării prin raportarea la universul familiar împiedică informatorii să formeze pluralul de la (oaie) *stearpă*, considerat „nesemnificativ, întrucât «cele MAI MULTE au miei»” (638. Odaia Manolache, Vânători, jud. Galați, p. 313) sau să ofere „diferite persoane la prez. indicativ al verbului (a) *jânțui*: «nu poate oricine ~!»” (*ibidem*).

La polul opus, informatorii „cu viziune lingvistică”, așa cum îi numește autorul, decodează logica structurării chestionarului și anticipă unele întrebări: „Nu întâmpin nici o dificultate în ceea ce privește aspectele morfologice ale anchetei; IP are o minte logică, organizată. În ultima zi, conjugă, pur și simplu, fiecare «timp» verbal (chiar m.m.c.p.), după prima întrebare, de precizare a momentului acțiunii. O reacție tipică pentru un astfel de subiect: întrucât răspunsurile sale (sau cea mai mare parte a acestora) nu mă iau prin surprindere, mă întrebă dacă n-aș putea nota și singur răspunsurile!” (645. Adam, Drăgușeni, jud. Galați, p. 348); „[Informatoarea] are un deosebit simț al limbii [...]. Excelentă în ceea ce privește aspectele morfologice; la verbe, face observația: «și la trecut și la prezent și la viitor!»; la (a) *fugi*, după primul răspuns pentru acest timp, obținut prin sugestie mai mult decât prin întrebare, se interesează: «la viitor?»” 643. Cudalbi, jud. Galați, p. 339); „Subiectul ales pentru ancheta cu QG este deosebit de dotat. [...] Remarcabil pentru aspectele morfologice; nu numai că formulează singur pl. substantivelor și adjectivelor, ci oferă, spontan, și verbele corespunzătoare: de la *logodnă*, *logodesc*” (658. Păunești, jud. Vrancea, p. 319-320).

²³ Trimiterea de față și următoarele se fac la paginile *Jurnalului*.

4.2. Despre „instinctul expresiv”

Relația de contiguitate text – paratekst poate fi urmărită și cu privire la componenta „afectivă” a răspunsurilor subiecților: notele de pe marginea hârtiilor incluse în atlas, suplimentele informaționale din textele de tip material necartografiat sau din subsolul volumelor de etno- și sociotexte, la care se adaugă diferite simboluri, care indică intenții și reacții comportamentale (ale anchetatorului sau ale subiectului), toate pot fi substanțial îmbogățite și eficient evaluate cu ajutorul observațiilor puse la dispoziție în *Jurnal*. Constatându-se că „în special AD pentru înregistrarea de texte” reprezintă, pentru subiecții „mai dotați ca sensibilitate de tip «artistic»”, „un teren propice de manifestare”, anchetatorii au urmărit, în comportamentul lingvistic al informatorilor, exprimarea, concomitentă, a denotației și a conotației, amintind în context și existența, în produsele vorbirii populare, a unei dihotomii identificate, printre alții, de Manlio Cortelazzo, între „volontă comunicativa” și „istinto espressivo”²⁴.

Jurnalul consemnează, de pildă, comentarii diverse exprimate în formule paremiologice, precum cele despre avantajele „răritului” în prașila a doua la porumb: „«dăcă-i rar^u/ ^umpli căru/ dăcă-i des^u/ ^umpli fésu»” (669. Soveja, jud. Vrancea, p. 311), despre anumite tipuri umane: „«ca curca-n lemne» – despre o fată prostuță, stângace; «ca piatra-n baltă» – despre un om prost; «stă ca molia în fundul ghemului» – despre un om tăcut” (615. Muncelu, Glăvănești, jud. Bacău, p. 364) sau despre importanța și valoarea, pentru apicultor, a primului roi: „primul roi valorează cât un car cu boi, al doilea cât o găină grasă, al treilea – nici cât un fulg de găină” (642. Costache Negri, jud. Galați, p. 341).

Răspunsurile informatorilor beneficiază adesea în paginile *Jurnalului* de „etichetări” concise, precum:

– *expresivitate*: „pentru «mă îmbăt», dă răspunsurile «m-am făcut praf, ~ pământ»; pentru «cherchelit» – «ai lins coada cepului»” (627. Fălciu, jud. Vaslui, p. 360);

– *umor*: „pentru «a pune ochelarii» – «pun în patru» (ca la jug, două perechi de boi), «a îngropa (mortul)» – «îl bagă sub sol!» (ironizând treminologia agricolă actuală)” (634. Vârlezi, jud. Galați, p. 320), „despre femeia beată – «bolnavă de oală»” (649. Matca, jud. Galați, p. 323);

– *exprimare colorată*: „pentru «bețiv» – «îi de meserie»; în legătură cu «cherchelit» – «în doi peri, s-o udat la picioare»” (658. Păunești, jud. Vrancea, p. 320);

– *ironic*: „după «se revarsă zorile» (cam suspectă această formulă!) – «se crăcănează de ziuă!»” (667. Nistorești, jud. Vrancea, p. 336); „«mânzat» (este la fel) ca «flăcăușul», iar bou «ca flăcăul»” (629. Frunțișeni, Grivița, jud. Vaslui, p. 337);

– *înclinată spre glumă*: „«cu coada ochiului, ca hulpea!»; (femeie) *starpă* «ca vaca» [!]; chelbos «pe de-a rândul» (= complet)” (643. Cudalbi, jud. Galați, p. 339), caracterizând reacții ale subiectului sau sintetizând unele trăsături de personalitate ale acestuia.

Tot în sfera aprecierii „stilului” se situează reflecții cu privire la : „(copil) *făcut din flori*: «a mers și s-a jucat prin flori»” (653. Mircești Vechi, Vânători, jud. Vrancea, p. 335), „*moare* «zeamă de varză»: dar cine *moare*?” (535. Fârțânești, jud. Galați, p. 325), secvențe în măsură să illustreze performanța expresivă a subiecților.

²⁴ *Ibidem*, p. 188.

4.3. Despre variația diatopică

4.3.1. Din perspectiva informatorului

Jurnalul suprinde perspectiva informatorilor asupra configurației diatopice, prin consemnarea unor puncte de vedere, subiective, referitoare la diferențele regionale, mai cu seamă la nivel *intradialectal* (a), dar și *interdialectal* (b). Formulările își au originea în

(a) perspectiva contrastivă asupra vorbirii din sate învecinate, care este creatoare de:

(a1) proiecții empirice ale variabilității lingvistice teritoriale („Pentru IP, «limba *deviază* [= variază] de la sat la sat»; de ex., limba celor din Popeni este «cam țigănească» [fără să poată preciza ceva]” – 629. Frunțișeni, Grivița, jud. Vaslui, p. 337);

(a2) constatări cu privire la variația lexicală („la Zorleni, pentru «floarea-soarelui» se zice *sorícă*; la Odaia Bursucani se zice *húța*, *húța!* pentru «cea!» și *huhís!* pentru «hăis!»” – 629. Frunțișeni, Grivița, jud. Vaslui, p. 337) sau fonetică („Cei din Glăvănești vorbesc cu «*ce*» pentru *ke*, *mocănește*” – 615. Muncelu, Glăvănești, jud. Bacău, p. 363);

(b) contactul, mediat sau direct, cu unități diatopice care nu se află în continuitate cu propriul idiom:

(b1) încercări de tipologizare: „... [informatorul] este foarte atent la problema folosirii diferitelor registre ale limbii: fiicei sale, care învață la un liceu din Bistrița-Năsăud, i-a pus în vedere să nu vie cu «vorba schimbată» din Transilvania!” (667. Nistorești, jud. Vrancea, p. 336);

(b2) precizarea ariei de răspândire (și a isoglozelor corespunzătoare) a anumitor fapte de limbă, de natură preponderent lexicală: „în Teleorman, pentru «clacă» se zice «șezătoare» sau «blană»; «crumpli» pentru «cartofi» se spune în Transilvania; «pilotă» a văzut în Ungaria; «chimir» la mocani și la «găzari»” (636. Cuca, jud. Galați, p. 344); „... în Transilvania s-ar zice *fečór* pentru 'mire', 'ginere'” (634. Vârlezi, jud. Galați, p. 320); „...*bulz* se folosește «în Ardeal, [spunea] tata!»” (641. Pechea, jud. Galați, p. 333); „...*muire* se zice în Oltenia” (629. Frunțișeni, Grivița, jud. Vaslui, p. 337); „Cuvinte și lucruri în viziunea IS pentru Agricultură, Viticultură: «prepeleac» a văzut în Bucovina, «îmblăciu» în zona Botoșanilor, iar «codârlă» în Argeș” (639. Braniștea, jud. Galați, p. 342); „... pentru «din buruiene» ('bastard'), în Basarabia se zice *baistrúc*; tot aici, pentru «furcă» se zice «iabá», iar pentru «pepene» – «harbuz»” (633. Oancea, jud. Galați, p. 351-352); „[IP] Respinge termenul *puț*: «puțu-i oltenesc!»” (627. Fălciu, jud. Vaslui, p. 305).

4.3.2. Din perspectiva anchetatorului

La polul opus, anchetatorul, dotat cu instrumentele investigației științifice și cu un acut spirit de observație, consemnează, într-un raport de complementaritate cu informația furnizată în notele *Atlasului* (hărți, MN, texte) sau în volumul de *Date* și în mod cert cu beneficii evidente în ce privește interpretarea răspunsurilor de bază din atlasul lingvistic:

(a) delimitări, după criteriile fonetice, morfosintactice și lexicale, operate în peisajul lingvistic complex al sudului Moldovei. Cercetătorul disociază cu acribie fonetismul muntenesc de influența literară: „În sat se vorbește un grai de tip «muntenesc», fapt semnalat de către Sever Pop din 1934 [...]. Caracteristici: *č/g*; *e* și *i* după *s*, *z*, *ș*, *j*, *ț*; diftongul *ea*; finalele *ă* și *e* [...]; prepozițiile *dă*, *pă*; pron. și adj,

demonstrative *ăla, aia, ăia, alea*; lexic caracteristic” (670. Hârja, Oituz, jud. Bacău, p. 321); „Graiul local este unul de tip muntenesc, păstrat cu destul de slabe imixțiuni «moldovenești» (de fapt, unele forma reprezintă fonetisme «regionale» sau «populare». Câteva trăsături: s, z, ț, ș «muiți» (în *frasin, secară, urzesc, să grebleze, țes*, finala *șⁱ* în *țăpușⁱ*, ca și *țⁱ, zⁱ*, în *cuțⁱ, livezⁱ, solzⁱ*; vezi, apoi, diftongul *ea*, în *coseam, seacă, mințeam*” (657. Borșani, Coțofănești, jud. Bacău, p. 331);

(b) interferențe ale graiurilor moldovenești indigene cu idiomurile enclavizate de tip muntenesc, care coexistă în aria sud-moldovenească: „La diverși vorbitori (și în proporții diferite) se observă efectele interferențelor cu graiul de tip moldovenesc din zona Mărășești, unde locuitorii au pământ [...]; astfel, apar oscilații în ceea ce privește pronunțarea africatelor *č/g* și «palatalizarea» labialelor” (669. Soveja, jud. Vrancea, p. 311), „Graiul local este unul de tip muntenesc, păstrat cu destul de slabe imixțiuni «moldovenești» (de fapt, unele forme reprezintă fonetisme «regionale» sau «populare»)” (657. Borșani, Coțofănești, jud. Bacău, p. 331); „Pentru texte, am găsit, până la urmă, subiecți buni, păstrători ai graiului de tip muntenesc al enclavei, deși se pot observa și «contaminații» datorate graiurilor moldovenești (cel mai frecvent, vocale finale închise). Impresionează, însă, pronunția netă, «energică», atât de deosebită de a graiurilor dominante ale zonei” (664. Cașin, jud. Bacău, p. 315).

4.4. Despre variația diacronică

Ancheta dialectală preconizează și înregistrează observații diverse asupra variației diacronice, consemnând, în manieră de obicei opozitivă, formele recente și pe cele vechi; simbolurilor [B] (explicitat prin „așa zic bătrânii”) și [T] („așa zic tinerii”), respectiv [R] („formă recentă”) și [V] („formă veche”), puțin frecvente în *Jurnal* (am găsit, izolat, următorul context: „... de la colectivul *veselă*, [B] *blide*, sg. este... *farfurie!*” – 626. Vetrișoiaia, jud. Vaslui, p. 369), le corespund formule perifrastice, care plasează faptele de limbă în diacronie: „[subiectul] vorbește «pe vechi», nu fără tentația modernizării, când, după cum i se pare chiar lui, «își dă în petic»” (641. Pechea, jud. Galați, p. 333); „... *scuip* se spune «pe limbă mai tânără»” (629. Frunțișeni, Grivița, jud. Vaslui, p. 337); „... «saltea, mindir, păier» – zic bătrânii” (633. Oancea, jud. Galați, p. 351-352). Reperul la care se face raportarea este vorbirea generației anterioare, specificul procesului constând în circumscrierea sa curentă în sfera familiarului, în speță vorbirea părinților subiectului (de altfel, despre IP din pct. 633. Oancea, jud. Galați, se consemnează chiar, într-o paranteză, că, „sub notația [B], pentru diferite răspunsuri, reproduce vorbirea mamei sale”, p. 352): „«Polonicului» cu care se bea apă la stână părinții lui îi spuneau *găvan*; acum i se zice «lingură»” (667. Nistorești, jud. Vrancea, p. 337); „... tatăl său spunea *carman'ulâlă* pentru «joagăr»” (633. Oancea, jud. Galați, p. 351-352). Alteori, inactualitatea unui fapt de limbă este sugerată doar de timpul verbului predicat (care apare la imperfect: *se zicea, se scria* etc.): „... «putineiiului», vasul «de-o vacă», în care se alege untul, la stână i se zicea *ștean*” (667. Nistorești, jud. Vrancea, p. 337); „... *grif* 'condeiul cu care se scria pe tăblița de ardezie” (633. Oancea, jud. Galați, p. 351).

Jurnalul face cunoscute, în fine, mecanismele subtile ale catalogării unui termen drept vechi, procesul de așezare pe axa cronologică putând fi, izolat, irelevant și apărând doar ca reacție psihologică, cu intenție eufemizantă, perfect explicabilă (și decodabilă) pentru anchetatorul informat în legătură cu povestea de viață a subiectului: despre IP din pct. 615. Muncelu, Glăvănești, jud. Bacău, care

avea un copil din flori, aflăm că, „după ce (la î. 519 [chiar î. despre *copil legitim*, n.n.]), a răspuns «copilu... făcut în văduvie», am revenit, obținând «buruienar», caracterizat drept «vechi». Primul răspuns pare să fie eufemismul pe care-l utilizează cu referire la ea” (p. 365).

4.5. Despre variația diafazică și diastratică

Deși, în esență, dialectologul urmărește variația diatopică și diacronică, în cursul anchetei erup uneori și fapte diafazice, eventual de factură diastratică; setul de trăsături diafazice și diastractice, semnalate în atlas și în paratextul acestuia în mod sintetic, prin semne și simboluri²⁵, sau în manieră analitică, prin descrieri condensate ale multiplelor manifestări ale comunicării, aduc informații prețioase, pe de o parte, cu privire la reacțiile subiectului, relevante sub aspectul variației de stil/registru, iar, pe de altă parte, în mod explicit, referitoare la constatările acestuia care induc disocieri între sociolecte (caracteristice diferitelor grupuri sociale).

Delimitările de tip diafazic sunt operate în funcție de trăsături (de regulă lexicale, dar și fonetice) care, deși necuantificabile, au o relevanță specială prin suprinderea perspectivei empirice a subiecților asupra variabilității lingvistice: astfel, „limba lată”/„lat”, „urât”, funcționează în contrast cu „elegant”, „vorbă frumoasă”, „(mai) ajustat”, „subțire”, „(pe limbaj mai) delicat”: „... *fă!* (pentru vocativ) «nu este o vorbă frumoasă!»” (641. Pechea, jud. Galați, p. 334); „se spune «măiere» pentru «femeie», dar nu este elegant” (641. Pechea, jud. Galați, p. 333); „Când, în prima seară [...], stăm de vorbă cu familia Topliceanu asupra scopului anchetelor și exemplific pronunțiile *kî* pentru *pi* și *y* pentru *vi*, gazdele contestă asemenea «țărăni» pe la ei. Fără să se mai supravegheze, soțul mă îndeamnă apoi la un pahar de *vin!* Râdem (era și directorul școlii de față), iar gazda se rușinează; mai târziu, pronunță «am *kicat!*». Soția, care vorbește afectat, prețios, «se dezumflă» și-l admonestează” (655. Ionășești, Nicorești, jud. Galați, p. 345); „Pentru el [pentru informator, n.n.], «mai *ajustat*» înseamnă «literar»: *mez* (este) «mai ajustat» [k] *hez*” (638. Odaia Manolache, Vânători, jud. Galați, p. 313); „... *fometez* ‘vomit’ este «pe limbaj mai delicat»” (629. Frunțișeni, Grivița, jud. Vaslui, p. 337); „Mielul îl *beleșt!*, dar «vine urât!»” (655. Ionășești, Nicorești, jud. Galați, p. 347); „... față de «neamuri», «rude» este «delicat»” (616. Băcani, jud. Vaslui, p. 367).

Organizarea diastratică a vorbirii este ilustrată prin covariația acesteia paralel cu o serie de factori sociali, semnalată prin enunțuri tipice precum „popular”, în contrast cu „(mai) pe boierește”, eventual prin catalogarea drept „înapoiată” a

²⁵ Iată o listă a acestor semne și simboluri: [!] („întrebarea l-a făcut pe informator să râdă”), [F] („așa zic femeile”), [ε] („informatorul a ezitat”), [κ] (răspuns „corectat”), ultimele situații privind, în principiu, „disponibilitatea vocabularului (sau oscilații în ceea ce privește pronunția)”, dar putând fi interpretate „și sub aspectul unei variații de registru al vorbirii, neprecizată, dar, adesea, detectabilă”. Vezi (în Stelian Dumistrăcel, Doina Hreapcă, Luminița Botoșineanu, „The digitalization of both oral and written corpora and the analysis of discursal spaces and registers”, în volumul *Towards Multilingual Europe 2020: A Romanian Perspective*, Actele Conferinței „Diaspora în Cercetarea Științifică și Învățământul Superior din România”, workshopul exploratoriu „Tehnologii lingvistice în cercetarea românească din țară și diaspora”, București, 25-28 septembrie 2012, editori: Dan Tufiș, Vasile Rus, Corina Forăscu, București, Editura Academiei Române, 2012, p. 56), o discuție de ultimă oră asupra avantajelor digitalizării atlaselor lingvistice, între altele cu privire la evidențierea trăsăturilor cu valoare de variație diastratică sau diafazică.

membrilor grupurilor de vorbitori mai conservatori: „față de «intestine», *mațe* este «popular»” (641. Pechea, jud. Galați, p. 333); „... *vin* pentru *yin* este «mai pe boierește»” (636. Cuca, jud. Galați, p. 343); „Cei «înapoiet» pronunță *puntru* «pentru» sau *fumei* «femei»” (615. Muncelu, Glăvănești, jud. Bacău, p. 363). Sursa faptului de limbă sau, la rigoare, canalul de pătrundere în idiolect („/auzit/ la radio”, „/învățat/ la/din școală”, „în carte”), precum și contextul comunicării (*acasă*, *la spital*, *la dispensar*) se constituie, metonimic, în tot atâtea etichete, relevante, pentru identificarea sociolectului: „*mână*, «din școală *antibraț*», „de *fragă* a auzit la «aparat» (de radio)” (635. Fârțanești, jud. Galați, p. 325); „*agricultor* este «învățat la școală»” (633. Oancea, jud. Galați, p. 351-352); „*muier* se zice; «nu des, dar așa scrie și în carte»” (633. Oancea, jud. Galați, p. 351-352); „IS de la *Meserii* este disprețuitor la adresa uneltelor vechi și vrea să-și demonstreze informația «din carte»; deci, ceea ce notez este terminologia «literară» (cu pronunția corespunzătoare)” (651. Câmpineanca (Florești), jud. Vrancea, p. 322); „La dispensar spui *ženúnk*, *acasă ženúnk*” (630. Berești-Sat, Berești, jud. Galați, p. 315); „Identifică registre sociolingvistice: „față de *herbințăli* și *ârșîfi*, «temperatură» este «pe medicină»” (629. Frunțișeni, Grivița, jud. Vaslui, p. 337).

Alteori, diferențele diatopice pot fi convertite în trăsături cu relevanță diastratică: „*păcurar* este termen auzit «la aparat; cioban, în Transilvania»” (633. Oancea, jud. Galați, p. 351-352). Pe de altă parte, conservatorismul, ca trăsătură comună „limbii femeilor” și „vorbirii populare” (registru familial), se constituie în fundamentul suprapunerii celor două variante socioculturale ale vorbirii: astfel, pentru informatorul „de la Meserii, vorbirea populară este «limba femeilor» (ceea ce observase cândva și D. Cantemir!)” (631. Cârja, Murgeni, jud. Vaslui, p. 356).

Clasele curențe de variație surprinse de vorbitori implică conștientizarea propriului inventar de registre ale vorbirii, coroborată cu adoptarea conștientă, conform protocolului anchetei, a subcodului „jos”, corespunzător sistemului graiului local: „Inf. este conștient că folosește registrul regional (care este, de altfel, cel uzual), dar desfide pe cel care n-ar înțelege că astfel ne oferă ceea ce urmărim noi!” (660. Bolotești, jud. Vrancea, p. 349); „Deși stăpânește elementele esențiale ale registrului fonetic literar, nu se lasă «influențat» și transpune cu ușurință în registrul local, fiind un colaborator inteligent” (658. Păunești, jud. Vrancea, p. 319); „Colaboratoarea noastră [...] vorbește graiul local fără ezitări, deși problema registrului literar nu-i este «străină»; întrucât ea pronunță labialele palatalizate, vecinii au observat că nu și-a «schimbat» vorba, este tot cu «limba lată» (probabil că adjectivul a fost selectat prin contrast cu ceea ce se numește „subțire”, a se «subția», cu referire la rafinament, civilizație)” (657. Borșani, Coțofănești, jud. Bacău, p. 331); „Ar putea vorbi fără greș «literar», dar este prea inteligent pentru așa ceva, dat fiind că înțelege perfect ce urmăresc. Pronunță aproape invariabil y, k, k (<pi), g (<bi); subliniază frecvent pronunția ș (foarte rar apare și ê)” (668. Nereju, jud. Vrancea, p. 329).

De multe ori însă, anchetatorul notează alunecarea, neconștientizată, a informatorului de la un registru la altul, paralel cu accesul, de cele mai multe ori limitat, la subcodul „înalt”, literar: „IP ne oferă fonetismul graiului local fără a se controla (măcar aparent!). Fonetismele literare apar cel mai des în două situații: a) când în încăperea unde lucrăm se află «oficialități» (să mai vadă ce facem noi pe aici!); în asemenea situații am înregistrat chiar -ă (la feminine); b) când, fiind obosit,

trebuie să dea forme verbale” (647. Priponești, jud. Galați, p. 354); „Pronunțiile literare sunt emphatice și hipercorecte, căci subiectul stăpânește numai aproximativ registrul vorbirii literare” (661. Mera, jud. Vrancea, p. 319); „În ceea ce privește aspectele fonetice: nu are un «sistem de corespondențe» cu registrul literar, dar evită cumva instinctiv palatalizarea labialelor și labiodentalelor, iar *ê/ĕ* par destul de rar” (659. Străoane, jud. Vrancea, p. 311); „Frecvente oscilații între fonetismele dialectale și cele literare («palatalizarea») recunoscute ca atare, dar și în legătură cu unele necontrolate în mod vizibil” (637. Frumușița, jud. Galați, p. 312); „Fonetisme literare emphatice și hipercorecte (veșnicul *mituri* pentru *nituri*, prin falsă analiză)” (642. Costache Negri, jud. Galați, p. 340).

Delimitarea imprecisă între cele două registre conduce la intervenții cu valoare normativă, în care subiecții operează corectări regresive, actualizând perechi fonetice cu funcționare sinonimică interregistru: „... *žumătati*, nu *jumătati*, *rețâtă*, nu *rețetă*” (643. Cudalbi, jud. Galați, p. 339); „Corectează «scăpări» de pronunție destul de «subtile»: *mércuri* în *hîrcuri*, *nisip* în *năsîp* etc.” (655. Ionășești, Nicorești, jud. Galați, p. 346).

4.6. Despre manifestările forței ilocuționare

Cum discursul în general nu e constituit, în viziunea lingvisticii integrale, „din fraze, ci din unități de sens care se combină unele cu altele și care dau mereu un sens unitar superior”²⁶, și tipul de discurs paratextual poate fi abordat din perspectiva „unităților de sens”, adică a actelor de vobire, mai exact a actelor ilocuționare. De exemplu, reacția față de anchetă a subiecților se materializează, cel mai frecvent, în acte expresive (în clasificarea lui J. Searle), atitudinile variind între aprecierea față de propria prestație: „Vi le-am dat frumoase!” (646. Belcești, Ivești, jud. Vaslui, p. 318) sau față de cea a anchetatorului: „nu trăiți degeaba!” (666. Negrilești, Bârsești, jud. Vrancea), „ești ușor la *kez/d* (= îndemânatic)”, caracterizări ale chestionarului: „*cărticica*-i legată de toată viața!” (630. Berești-Sat, jud. Galați, p. 315) și evaluarea efectelor produse de anchetă asupra propriei persoane, de la „*î-n-ăț farmat tot creieru*” (632. Suceveni (Oarba), jud. Galați, p. 356) și „mai bine la lopată!” (647. Priponești, jud. Galați, p. 354), la „i-un roman pentru mine, rămâne o amintire pentru mine!” (665. Rotileștii Mari, Câmpuri, jud. Vrancea, p. 353).

În plus față de atlas, jurnalul permite observarea efectelor perlocuționare, care, după cum se știe, „nu au indicatori expliciți în structura enunțurilor, ci sunt legate de mecanisme exterioare planului verbal”²⁷; în pasajul de mai jos pot fi observate consecințele perlocuționare atât asupra poziției subiecților, cât și asupra atitudinii empatice a anchetatorului: „Pentru IS *Morărit* : soțul rezervat, soția chiar ostilă, atitudine care l-a jenat pe soț, astfel că putem lucra; după o jumătate de oră, chiar soția participă activ la anchetă! La sfârșit mi-au dat pâine de casă cu slănină și vin. Au avut moară cu motor, făcută cu un «gălățean», în 1942, care le-a fost naționalizată (iar eu vin, din partea *stăpânirii*, să aflu cum lucrau la moară!)” (639. Braniștea, jud. Galați, p. 342).

Tot la Braniștea (jud. Galați), informatoarea de la *Apicultură*, de această dată, „m-a legitimat (!), era de-a dreptul arțăgoasă, bombănea tot timpul. Am «înmuiaț-o», cu câteva vorbe «alese», de «obraz subțire»”. Strategia adoptată în

²⁶ Eugeniu Coșeriu, apud Valeriu Stancu, *Paratextul...*, op. cit., p. 68.

²⁷ DȘL, s.v. *perlocuționar*, p. 384.

acest caz de către anchetator pentru performarea solicitărilor constă în exprimarea indirectă a forței ilocuționare: „ca să obțin fonetismul și lexicul «local», a trebuit să insist mereu: «cum zicea tatăl matală?» (deși însăși «colaboratoarea» mea are 72 de ani!)” (639. Braniștea, jud. Galați, p. 342).

5. Concluzii

Conform precizărilor autorului (*Jurnal*, p. 257), jurnalul de anchetă a trecut, de-a lungul elaborării sale, prin mai multe faze: de la adunarea, în ordine cronologică, a notelor inițiale din vizitele succesive în localitățile anchetate, la adăugarea unor însemnări ulterioare, de diverse tipuri (rememorări, scrisori), la o prima redactare (1993-1994) și ajungând, în sfârșit, la publicarea, în 1997, în paginile volumului *Ancheta dialectală ca formă de comunicare*. Editat astfel, jurnalul poate fi receptat, în mod evident, și ca un text autonom (remarcabil și prin prisma talentului literar cu care este scris!), dar relaționarea sa, în calitate de paratext, cu *NALR. Moldova și Bucovina*, pe care îl „prelungeste” și îl „acompaniază”, le oferă, mai cu seamă lingviștilor, o perspectivă totalizantă și integratoare asupra anchetei dialectale. Dacă paratextul reprezintă „spațiul privilegiat al unei pragmatice și al unei strategii, al unei acțiuni asupra publicului în slujba unei mai bune receptări a textului și a unei lecturi mai pertinente”²⁸, atunci jurnalul de anchetă se înscrie întru totul în limitele acestei caracterizări. În același timp, jurnalul oferă o imagine exemplară prin demnitatea itinerariului profesional, dar și existențial al autorului său: un om de știință liber, pentru care vorbitorul rămâne instanța ultimă și pentru care, conform principiului formulat de Leibniz, „știința, cu cât este mai teoretică, cu atât este mai practică”.

Bibliografie

Surse

Dumistrăcel, Stelian, *Jurnal de anchetă*, în Dumistrăcel et al., *Ancheta dialectală...*, pp. 257-370 [= *Jurnal*].

Literatură secundară

Bidu-Vrănceanu, Angela, Călărășu Cristina, Ionescu-Ruxăndoiu, Liliana, Mancaș, Mihaela, Pană Dindelegan, Gabriela, *Dicționar de științe ale limbii*, București, Editura Nemira, 2001 [= DȘL].

Cvasnii Cătănescu, Maria, „Paratextualitate medievală. Dedicția în textele românești în secolul al XVII-lea – începutul secolului al XVIII-lea”, în volumul *Studii de limba română. Omagiu profesorului Grigore Brâncuș*, editori: Gh. Chivu, Oana Uță Bărbulescu, Editura Universității din București, 2010, pp. 45-52.

Dumistrăcel, Stelian, „Cercetarea lingvistică îi poate favoriza cititorului lecturi de conștientizare, pe diferite planuri, a însăși condiției umane” (interviu cu..., realizat de Cristinel Munteanu), în *Limba română* (Chișinău), anul XVII, nr. 7-9, 2007.

Dumistrăcel, Stelian, în colaborare cu Hreapcă, Doina și Bîrleanu, Ion-Horia, *Ancheta dialectală ca formă de comunicare*, Iași, Editura Academiei Române, 1997.

Dumistrăcel, Stelian, Hreapcă, Doina, Botoșineanu, Luminița, „The digitalization of both oral and written corpora and the analysis of discursal spaces and registers”, în volumul *Towards Multilingual Europe 2020: A Romanian Perspective* (Actele Conferinței „Diaspora în Cercetarea Științifică și Învățământul Superior din Romania”, workshopul exploratoriu „Tehnologii lingvistice în cercetarea românească din țară și diaspora”, București, 25-28 septembrie 2012), editori: Dan

²⁸ Gérard Genette, *Seuils*, op. cit., p. 8.

Tuفیș, Vasile Rus, Corina Forăscu, București, Editura Academiei Române, 2012, pp. 53–78.

Genette, Gérard, *Palimpsestes. La littérature au second degré*, Paris, Editions du Seuil, 1982.

Genette, Gérard, *Seuils*, Paris, Editions du Seuil, 1987.

Mollaret, Marie-Anne, „Texte, paratexte et contrats de lecture dans *Il quinto stato* de Ferdinando Camon”, în *Chroniques italiennes*, no. 33/34, 1993, pp. 159-167.

Stancu, Valeriu, *Paratextul. Poetica discursului liminar în comunicarea artistică*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2006.

Dan S. Stoica
Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași

Μεταφορά și terminologie

Motto: *And the forests will echo with laughter*

Abstract

The paper follows the destiny of terms from a given scientific domain: once they change domains, they also change meaning – in a metaphorical way – signifying something very different from what they were describing in their domain of provenance. Examples will be words from different sciences which have been given important roles in Information and Communication Sciences: entropy, inference and feedback. A glinch related to the translation of some of these terms is also approached. A proposal for a better understanding, and thus a better use of the word *feedback* in Communication studies is made.

Key-words: metaphorical usage, terminology, communication sciences, entropy, inference, feedback.

Translarea unui termen dintr-un domeniu în altul ține de metaforă. Atribuirea unui anumit înțeles bine determinat pentru cuvântul „transportat” în noul său domeniu ține de terminologie.

Uzaj metaforic sau instituire de noi sensuri?

Introducere

În fotografia de mai sus, doamna Adriana Nogueira, profesor de studii clasice la Universidade do Algarve, Faro, Portugalia, a surprins, în plin centrul Atenei, imaginea mașinii unei firme de transport specializate în mutări. *Metaphores*

înseamnă și azi, ca și în vremurile Greciei antice, *transport*, *mutare*, adică a lua ceva dintr-un loc și a-l transporta în alt loc, ceea ce echivalează și cu o schimbare.

Cercetînd dicționarul oferit de distinșii noștri colegi, Mihaela Paraschiv, Marius Alexianu și Roxana-Gabriela Curcă, sub numele de *Lexic grec și latin universal* (Iași, Casa Editorială Demiurg, 2007), găsim, la termenul *metaphora*, explicația „schimbare, trecere” (cu precizarea prinsă între paranteze: „din sens propriu, în sens figurat”). Legătura pe care nu o pot evita în acest moment este cea dintre imaginea de mai sus, explicația din dicționar și comentariul pe care-l făcea prin 1986 Iurij Manin – pe atunci Președintele Academiei de Științe a URSS – într-o lucrare intitulată *Mathematics as metaphor*: limbajul uman însuși, spunea savantul, este o metaforă. Ar rămîne încă ceva de precizat: prin transport, prin mutare, ce se schimbă? Am putea bănuî că se schimbă contextul și că, în consecință, obiectul transportat nu mai „arată” la fel, nu mai spune același lucru pe care ni-l spunea înainte de a fi mutat. Schimbarea ar putea fi în chiar rostul pe care i-l vom atribui în continuare obiectului transportat: el va putea fi folosit în alte scopuri, va fi, deci, dedicat altor utilizări. Apoi, metafora nu se construiește și mai ales nu funcționează pornind de la trăsăturile cuprinse în nucleul intensiunii, adică pe baza trăsăturilor pertinente ale obiectului denotat, ci pe baza convenției de interpretare, unde vor primi elementele din zona conotațiilor. Ce anume se alege pentru a crea un nou uzaj, țintind nu doar la simpla utilizare metaforică, ci avînd în vedere trecerea, de fapt, către crearea unui termen nou într-un alt domeniu specializat? Acest termen nou va putea fi definit cu ecarturi semnificative față de sensurile la care trimite cuvîntul în domeniul de plecare, răspunzînd nevoii de a crea distincții în limba funcțională în care a ajuns prin transfer metaforic. Vom avea o analogie – acea asemănare la distanță, bazată pe elemente nu întotdeauna ușor identificabile, despre care vorbea Michel Foucault – între ceea ce asigură funcționarea termenului în domeniul său de proveniență și ceea ce asigură funcționarea sa în noul domeniu. Adesea, vorbim despre infime elemente de semantică, semanteme care nici nu e sigur că apar în toate descrierile semantice.

Reluînd pe scurt, vom reține, din teoriile metaforei, capitolul despre tehnici de creare a metaforelor, acolo unde se vorbește, între altele, despre translarea unor termeni dintr-un domeniu al cunoașterii într-altul, pentru a da forță, dar mai ales claritate expresiei în cel de-al doilea domeniu: avem de-a face cu o manieră relativ simplă, dar eficientă de creare a expresiei metaforice. Se constată, în aceleași teorii ale metaforei, că ceea ce începe prin a fi o figură de stil sfîrșește prin a se stabili ca termen cu drepturi depline în terminologia domeniului-țintă. Cel mai adesea, acest fenomen a putut fi observat în domenii ale tehnicii, unde găsim, de exemplu, „eleroane” (de la fr. *ailerons*, aripioare, pentru componente ale aripilor de avion), „fluture” (pentru a denumi un anumit gen de piuliță, care evocă, prin forma cu două aripioare, insecta atît de bine cunoscută), roțile „cu dinți”, „baleiajul” din tehnica ecranelor de televizor (unde ideea de „măturat” nu are nimic de-a face cu curățenia) sau, pentru a veni mai aproape de zilele noastre, noțiuni precum *mouse* („șoarece”), care sugerează doar vag, prin formă, animaluțului care ne sperie și ne înduioșează deopotrivă, sau de *home* („acasă”), folosită în virtual pentru a desemna pagina de început a unui site web, fără încărcătura pe care termenul o are (mai ales într-o semantică emoțională) în limba noastră, dar și în limba engleză. Găsim și în domenii umaniste astfel de practici: există construcție simfonică a unor texte literare, dar și narativitatea unei bucăți muzicale (și se știe că muzica nu înseamnă – *per se* –

nimic). Dacă un element nou determinat are aparența sau caracteristicile unui obiect/ființă/detaliu din lumea deja cunoscută, dar din alt domeniu al cunoașterii, translarea numelui obiectului cunoscut în noul domeniu, cu intenția vădită de a desemna un alt obiect, definindu-l oblic, cu referire indirectă la ceva determinant din descrierea sa va echivala cu crearea unei metafore, dar va fi percepută drept instaurarea unui element necesar de terminologie a acestui nou domeniu.

Putem să ne facem o idee mai clară despre modul în care funcționează limba și despre modul în care funcționează utilizatorii limbii aplecându-ne asupra câtorva exemple.

Entropia, inferența, feedback-ul sînt doar cîteva exemple de metafore realizate prin schimbarea domeniului. Acești termeni sînt însă, deopotrivă, exemple pentru modificările de sens apărute (sau necesare!) în utilizarea lor metaforică, mai exact spus, pentru ecarturile – necesare! – care se pot constata între înțelesul lor din domeniile de proveniență și înțelesurile lor din domeniile noi de utilizare. Nevoile domeniului decid de modul în care vor fi definiți termenii acestuia.

Entropia

Termenul a fost utilizat la început în științele fizico-chimice, mai exact în termodinamică. Dicționarele tehnice (cum ar fi: Răduleț, R. și colab. *Lexiconul Tehnic Român*, Editura Tehnică, București, 1957-1966) propun, în mare, același înțeles pentru termenul *entropie*: o proprietate termodinamică, care este măsura per unitate a energiei termale a sistemului, considerînd energia nefolosită pentru efectuarea de lucru mecanic. Se precizează aproape întotdeauna că cea mai cunoscută manifestare a entropiei este cea a sistemelor închise unde, urmînd legile termodinamicii, ea crește întotdeauna în cazul transferului de căldură (care se face de la componentele mai reci către cele mai calde). Se poate măsura entropia, pentru a determina cantitatea de energie care nu este disponibilă pentru a efectua lucru mecanic, în timpul proceselor termodinamice. Fiind vorba despre procese care au la bază energia convertibilă, entropia se acumulează în sistem pe tot parcursul lor și se împrășteie sub forma de căldură pierdută.

Făcînd un pas către abstractizare, găsim formularea din termodinamica clasică, în expresia unei legi: entropia unui sistem izolat fie crește, fie rămîne constantă. În cazul reacțiilor chimice, pe de altă parte, entropia poate folosi la determinarea direcției unei astfel de reacții, tendința procesului respectiv. Aceste procese – precum încălzirea, de pildă – reduc starea de ordine a sistemului inițial și astfel entropia ajunge să fie expresia dezordinii și a aleatoriei.

De altfel, în interpretarea cea mai generală, entropia este expresia incertitudinii cu privire la un sistem. Starea de echilibru a unui sistem maximizează entropia, întrucît s-au pierdut toate informațiile despre condițiile inițiale (cu excepția variabilelor conservate). Maximizarea entropiei maximizează și lipsa noastră de cunoaștere cu privire la detaliile sistemului. Aici găsim și sursa asocierii ideii de entropie cu cea de ordine/dezordine și/sau haos. De fapt, entropia măsoară, așa cum am văzut, distribuția uniformă a energiei într-un sistem.

Mai tîrziu, odată cu dezvoltarea cercetărilor în domeniul informației, termenul a “glisat” din termodinamica secolului al 19-lea în noul domeniu, cel al științelor informației, unde îl regăsim păstrînd nuanța de “incertitudine”, numai că aici vorbim despre imposibilitatea de a aprecia care este raportul dintre valoarea

așteptată a informației de la o sursă și informația primită de fapt, adică vorbim despre echipotențialitatea informației la sursă. Conceptul este introdus aici de Claude E. Shannon, în vestita sa lucrare *A Mathematical Theory of Communication*, din 1948. Entropia lui Shannon măsoară cantitatea medie de conținut de informație pe care o putem pierde dacă nu știm valoarea variabilei aleatorii. Ideea de a introduce termenul și în științele informației a venit din asemănarea constatată între formula lui Shannon (pe care nu o reproduc, pentru a păstra consistența prezentei construcții) și formulele entropiei din termodinamică (pe care nu le reproduc, din același motiv ca mai sus).

Avem, deci, o măsură care cuantifică valoarea așteptată de informație conținută într-un mesaj, pornind de la faptul că, prin codificare și decodare, se pierde ceva informație. Nu este vorba nici despre sisteme izolate, nici despre temperatură, nici despre lucru mecanic sau energie neutilizată pentru lucru mecanic. Dar, de vreme ce tot despre dezordine și despre incertitudine este vorba și, mai ales, remarcând asemănarea formulelor matematice din cele două domenii, introducerea termenului *entropie* – cu un cu totul alt înțeles decât în știința în care a apărut, a fost și este considerată drept un câștig pentru teoreticieni.

Mergînd mai departe, constatăm că științele comunicării – cel mai adesea, prezentate pe aceeași panoplie cu cele ale informației (sau ale informării, în unele abordări) – preiau termenul *entropie*, dar numai cu aspectul semantic de incertitudine. Se constată, la o observație atentă, că acest cuvînt își joacă rolul în fiecare terminologie în care a fost introdus, fără să fie nevoie de cunoașterea istoriei lui, de sensurile lui din alte domenii. Odată definit, el întărește și sporește posibilitățile de expresie din discursul endogen al fiecărei științe dintre cele care-l folosesc.

Inferența

Logicienii și matematicienii uzează de termenul acesta pentru a vorbi despre procesul de raționare, cel care, pe calea silogismului aristotelian, duce de la ipoteze (exprimate în premise) la concluzii, pe baza unor argumente și cu limitarea impusă de diverse condiții. Ducînd lucrurile în planul discuției comune, vorbim despre inferență (ori raționament) atunci cînd o problemă își cere rezolvarea, adică atunci cînd premise diverse obligă la opțiuni pentru a ajunge la soluție. Atunci cînd e nevoie, raționăm. Nu contează rezultatele, ci procesul.

Deducem că avem de-a face cu o activitate ocazională, conștientă, o activitate care cere și timp, și efort¹. Nu avem în fiecare moment al existenței noastre ceva care să ne preocupe într-atîta încît să simțim nevoia de a ne așterne pe cugetat. Apar, totuși, chestiuni pe care le percepem drept probleme și cărora sîntem înclinați să le găsim răspuns. Știind că vrem să facem acest lucru, trecem la analiza datelor și la structurarea ipotezelor, aliniind premise minore și adăugîndu-le premise majore, cu gîndul de a face, de fiecare dată, opțiunea corectă și de ajunge la o soluție... logică. Nu e o activitate încununată întotdeauna de succes, dar rămîne întotdeauna posibilitatea de a-ți găsi scuze pentru eșec în rigoarea înlănțuirilor logice: premisa 1 (majoră), premisa 2 (minoră), concluzie. Uneori, strădania se dovedește mare

¹ A se vedea, pe această temă, Dan Sperber, „How do we communicate?”, la adresa www.dan.sperber.fr.

consumatoare de resurse intelectuale, iar punerea la lucru a acestor resurse poate adesea să ceară un timp îndelungat. Avem, însă, șanse de regenerare, întrucât tipul acesta de activitate nu e permanent prezent, viața lăsându-ne cel mai adesea răgaz între o problemă și alta sau măcar între un moment în care devenim conștienți de faptul că avem o problemă și altul de același fel.

Se vorbește în logică și despre inferențele imediate – sau entimeme – care se aseamănă ca mod de funcționare cu silogismul complet (categorial), dar se prezintă ca un silogism incomplet, unde lipsește fie una dintre premise, fie concluzia. Este, de fapt, tipul de silogism care apare în cele mai dese cazuri în gândirea obișnuită, redată în interacțiunile verbale dintre indivizi. Atunci când situația o cere, vorbitorul este forțat să recompună raționamentul complet (silogismul complet), fie producând premisa care lipsește (dacă este vorba despre majoră, vor fi necesare completări cauzale, introduse prin „deoarece”, „de vreme ce”, „întrucât” etc.), fie prezentând explicit concluzia (adesea precedată de cuvinte precum „deci”, „din acest motiv”, „de aceea”, „prin urmare” etc.).

Pornind chiar de la aceste inferențe imediate, termenul *inferență* a apărut și în științele comunicării, cu un sens destul de apropiat de cel din logică și din matematică. Și aici este vorba despre un drum de la premise la concluzii, dar diferențele sînt mai mari decît similitudinile, așa încît se cere să stăruim asupra lor.

Cu trimitere tot la lucrarea lui Dan Sperber menționată mai sus (v. nota 1, p. 4), punem în evidență caracteristicile inferenței comunicaționale, pornind de la observația că oamenii se înțeleg prin utilizarea limbajului natural fără să aibă nevoie să-și expună integral gândurile la fiecare enunțare. Fiecare cultură pune la dispoziția membrilor săi ceea ce Dan Sperber numește „scurtături” pentru mintea interlocutorului, drumuri rapide pe care se poate ajunge la sensul comunicat de la conținutul transmis prin mesaj. Trebuie doar să ai exercițiul bunelor alegeri privind cuvintele și înțelepciunea adecvării la interlocutor și la context și vei ști ce, cît, cum cui, cînd și unde să spui pentru ca celălalt să poată ajunge, instantaneu, să înțeleagă, din puținul rostit explicit, ce aștepți de la el. Nici în cazul acestor inferențe nu putem fi siguri de reușită. Sînt cazuri cînd, la imboldul primit, mintea receptorului alege o altă „scurtătură” decît cea pe care spera vorbitorul că o va prefera. Mai sînt cazuri cînd vorbitorul ține să spună explicit tot ceea ce are de spus, ceea ce face ca tendința naturală a destinatarului spre a face inferențe comunicaționale să fie neavenită. Cu toții am trăit situații cînd cineva i-a spus altcuiva ceva, iar destinatarul a dorit lămuriri de genul „ce vrei să spui?”; atunci, surpriză! răspunsul a fost „exact ceea ce ți-am spus”, adică „nu este cazul să te lași purtat de inferențe, ai auzit exact cît trebuia și acela este conținutul întreg al mesajului”. „Înțelesurile sînt în oameni, nu în mesaje” spunea Ivan Preston. De aceea, efectele unui mesaj nu pot fi anticipate decît într-o proporție redusă. Ceea ce e sigur, este că fiecare mesaj va produce un efect și aceasta datorită capacității minții umane de a face inferențe comunicaționale. Acestea sînt făcute permanent, involuntar, fără efort și cu o viteză atît de mare încît par instantanee. Nu alegem dacă să facem sau nu o astfel de inferență și nu o controlăm deloc. Nu simțim oboseală din cauza acestui proces continuu și nici nu avem sentimentul că ne-a consumat timp. Iată, așadar, că inferența din comunicare nu seamănă cu cea din logică, deși mecanismul este același. Și totuși, definită clar și descrisă corect și complet, ea își are locul și rolul în fiecare din aceste domenii. Nu cred, nici în acest caz, că glisarea termenului dintr-un domeniu în altul alterează în vreun fel claritatea demersurilor discursive din vreunul dintre ele. Cine știe în ce

limbă funcțională este făcut un discurs va ști și despre ce sens al termenului *inferență* este vorba.

Feedback

Despre entropie sau despre inferență nu prea-i auzim vorbind pe cei din jurul nostru, dar toată lumea pare să dea sau să ceară un feedback ori măcar să comenteze pe marginea faptului că cineva nu i-a dat feedback altcuiva sau că nu i-a dat un feedback încurajator. Sigur că nu toți știm ce spunem când folosim cuvinte „la modă”, dar intenția acestei lucrări nu este de a critica obiceiurile langajiere ale contemporanilor. Sînt mai preocupat de obținerea unui consens al confrăților întru studiul comunicării cu privire la necesitatea de a avea un termen care să vorbească despre reacție, dar care să nu însemne „răspuns”.

Pentru a păstra modul de construcție din secvențele anterioare, trebuie să mergem la sursă, adică să căutăm să înțelegem ce înseamnă „feedback” în cibernetică, adică în știința care are în atenție sistemele cu autocontrol. E adevărat că istoria teoriei feedback-ului e mai veche: Darwin însuși vorbea despre un feedback care, la distanță mare în timp, este responsabil de evoluția speciilor. Însă teoria cu cea mai mare influență vine de la Norbert Wiener, care, a făcut ca cibernetica să devină o știință, după ce fusese, încă din Antichitate, o preocupare a oamenilor. Studiul feedback-ului pozitiv și negativ în biologie, studiul comportamentului social al oamenilor (care a dat celebra sa carte *The Human Use of Human Beings*) și studiul mașinilor și al sistemelor mecanice, electrice, electronice, toate acestea au făcut ca cibernetica să rămână în istoria științelor legată de numele lui Wiener.

Așadar, în cibernetică, feedback-ul este un control instituit de sistemele autoregulatorie. În teoria sistemelor – versiunea matematică a ciberneticii din domeniul tehnic – feedback-ul est o metodă de evaluare folosită pentru a determina dacă output-urile sistemului sînt în consonanță cu scopurile pe care sistemul și le-a stabilit. Este, aici vorba despre un feedback intern. Există și un feedback extern: este o metodă pentru măsurarea reacțiilor care vin de la mediul extern. În ambele situații, dacă sistemul percepe o variație între ceea ce a produs și scopurile pe care și le-a stabilit, el poate altera procesele modificînd inputurile, aceasta fiind forma de control pe care o are orice sistem. Un exemplu care revine în majoritatea lucrărilor este cel al termostatului dintr-o cameră.

Preluat în științele informației și ale comunicării, termenul a fost neglijent tratat, mai ales în lumea non-anglofonă, unde englezescul *response* a fost echivalat cu termeni care, de fapt înseamnă *răspuns* și nu *reacție*, cum ar fi trebuit. Richard Nordquist, unul dintre cei mai importanți cercetători ai domeniului, precizează și faptul că feedback-ul poate fi transmis fie prin limbaj verbal, fie prin limbaj nonverbal. Este o precizare asupra căreia voi reveni. În celebrele lor lucrări cunoscute drept studiile Școlii de la Palo Alto, Watzlawick, Beavin și Jackson vorbesc despre comportament comunicațional. Sistemele interpersonale, spun ei, pot fi văzute ca niște bucle de feedback, de vreme ce comportamentul fiecărei persoane afectează și este afectat de comportamentul fiecărei alte persoane. Să ne înțelegem bine: comportamentul, în general! Atunci, apare ca greu de explicat autocontrolul care funcționează în societatea umană: dacă orice facem și orice spunem, ba chiar și orice opțiune facem cu privire la contextele spațio-temporale ale interacțiunilor cu ceilalți influențează comportamentul celorlalți, după cum și fiecare dintre noi are comportamentul afectat de tot ceea ce fac, spun, aleg drept context spațio-temporal

cei din jurul nostru, înseamnă că sistemul e prea vast și controlul e aproape imposibil. Adăugînd și faptul că majoritatea elementelor de comportament este din zona involuntarului, ajungem să nu mai credem în posibilitatea sistemului de a-și asigura controlul. Ei bine, dacă vedem relațiile ca fiind fundamentul existenței societății, tot la specialiștii Școlii de la Palo Alto găsim răspunsul liniștitor: într-o relație, emergența homeostazei, ca versiune dinamică a echilibrului, explică rezistența relației la schimbare. Mecanismul de control, feedback-ul, dă mereu o șansă relațiilor, bucla de informație servind continuu la (re)armonizare.

Ajungem să fim de acord cu Nordquist, (vezi *supra*) numai că trebuie să mai facem cîteva precizări. Cînd spune el feedback verbal, ne gîndim la reacții de mai multe feluri: răspuns propriu-zis, adică conținut al mesajului așa cum poate fi el decodat de orice persoană cu competențe de comunicare medii în cultura dată; semnificația unor alegeri pe care le va fi făcut vorbitorul în articularea expresiei lingvistice, adică opțiunea pentru anumite cuvinte sau pentru o anumită ordine a cuvintelor în frază; elementele de paraverbal din rostire, respectiv punctuația – și, în ultima vreme, folosirea emoticoanelor și a altor semne grafice de exprimare a emoțiilor și a pozițiilor subiective față de propriul discurs – în scris; opțiunea pentru un anumit registru de expresie sau pentru un anumit tip de discurs etc.

Cînd vorbim despre nonverbal, nu trebuie să avem în vedere doar ceea ce este cunoscut drept „limbajul trupului”! Comportamentul nostru se manifestă în toate lucrurile din lumea înconjurătoare, nu neapărat pentru că le-am făcut noi, ci și pentru că le alegem să ne stea drept context pentru interacțiuni comunicaționale. De pildă, un tînăr îndrăgostit alege să-i declare dragostea ființei iubite în timpul unei plimbări pe cărări de munte, după cum un proaspăt îmbogățit își organizează aparițiile publice în propria casă, care este de proporții impresionante.

Vă invit să reținem mai ales faptul că avem de-a face cu o reglare a sistemului care este o relație interumană prin reacții, nu neapărat prin răspunsuri. Mai mult, reacțiile reglatoare sînt în cea mai mare parte involuntare și nu tocmai explicite. De aceea, cred că ne aflăm în fața a două posibilități: fie considerăm că feedback-ul este totalitatea tipurilor de reacție și că răspunsul este un tip aparte de feedback, fie separăm lucrurile pentru o mai mare claritate și definim feedback-ul drept reacție neexplicită și involuntară, în opoziție cu răspunsul pe care-l reținem ca reacție voluntară și explicită.

Din construcția prezentată mai sus, este limpede că susțin a doua variantă. Feedback-ul nu este răspuns. Răspunsul nu este feedback. Ele pot coexista, dar nu au același mod de producere și nici aceeași utilitate: feedback-ul va informa mult mai corect cu privire la efectul produs de un mesaj în rîndul audienței, răspunsul putînd fi departe de adevăr; feedback-ul este neexplicit, pe cînd răspunsul este explicit. Sînt situații în care apar ambele forme de reacție, și răspunsul (explicit), și feedback-ul (neexplicit). Ele se pot susține reciproc, se pot completa, dar se pot și contrazice. Să luăm un exemplu pentru această ultimă situație posibilă. Ești în vizită la o mătușă la care ții foarte mult și care te iubește dintotdeauna foarte mult, de asemenea. Apare un moment amenințător, cel în care îți propune o porție din prăjitura care nu ți-a plăcut niciodată, dar de care ea este mîndră. Te forțezi și, pentru a nu o supăra, mănînci prăjitura, deși chinul este de nesuportat. Cînd credeași că ai terminat, mătușa iubită, care n-a știut niciodată că, de fapt, nu-ți place deloc prăjitura, îți propune încă o porție. Pălești, ai o privire încărcată de panică, dar maschezi cît poți de bine și accepți: mai vrei o bucată, spui. Răspunsul este, deci, „da, mai vreau”, în timp ce

elemente de nonverbal i-ar putea da o cu totul altă informație bietei mătuși. Ea nu știe însă cum se surprinde și se analizează aceste elemente – majoritatea, aparținând comportamentului involuntar – pentru a adecva permanent propriul discurs la reacțiile interlocutorului. Rezultatul: te vei mai chinui cu o porție din prăjitura cea rea.

Ar mai fi ceva de adăugat: răspunsul nu poate fi ratat decât în caz de neatenție crasă; feedback-ul nu poate fi surprins decât de cei pregătiți să o facă, de cei atenți la toate elementele de context, cei capabili să depisteze, să evalueze relevanța și să rețină elementele de detaliu care poartă informația de tip feedback. E drept că atât răspunsul cât și feedback-ul pot fi exprimate și în limbaj verbal, și în limbaj nonverbal, dar și într-un caz și în celălalt răspunsul va fi rodul unei decizii și va fi exprimat explicit, în timp ce feedback-ul ne se va lăsa surprins decât de cunoscători și, în cele mai multe cazuri va fi involuntar. Mai este de spus și că răspunsul poate lipsi (în cazurile în care aceasta este decizia interlocutorului), dar feedback există întotdeauna (amintiți-vă că nu putem să nu comunicăm!). Absența răspunsului poate fi o formă de feedback care îi spune interlocutorului că cel interpelat nu are chef să interacționeze direct și explicit.

Definind astfel termenul preluat metaforic din alte domenii, îi dăm limpezime domeniului comunicării prin introducerea unei opoziții clarificatoare și, prin aceasta, necesare.

Îi vom lăsa pe nespecialiști să ceară un feedback și vom ști că, de fapt, ei așteaptă un răspuns. Nedându-le răspuns, le dăm, totuși, un feedback: le comunicăm că nu ne interesează să interacționăm direct și explicit cu ei. Orice am face, nu putem să nu comunicăm! N-am spus-o eu!...

Concluzii

Ar fi lipsit de onestitate să nu dezvălui intenția mea din această intervenție. Deși titlul trimite către o chestiune generală – de care nu mă dezic! și pe care am tratat-o conform cu promisiunea de la început – ținta era clarificarea prin definire justificată cu argumente alese cu grijă a termenului *feedback* în științele comunicării. Sper că am fost convingător.

Cu toate acestea, problema definirii termenilor importați din alte domenii rămîne una de maximă importanță. În științe, nevoia de a numi se manifestă nu ca o dorință de a jongla cu cuvintele în scopul înfrumusețării discursului, ci ca o veritabilă necesitate de a umple un gol sau de a crea o opoziție între concepte. Asadar, nu metafora contează, sau nu contează în sine. Ceea ce contează este crearea termenului în domeniul-țintă, iar definirea acestuia trebuie făcută cu scopul de a clarifica ceva ce pune probleme domeniului, de a limpezi problematica, metodele, instrumentele de lucru ale acestuia. Am supus atenției un demers care se înscrie în linia unor preocupări mai vechi pentru igiena terminologică în științe. Sper să pot surprinde în rîndul auditorilor mei de azi elemente de feedback care să mă orienteze în proiectele viitoare.

Notă

Prezentul studiu a fost prezentat în cadrul Dialogurilor Academice, organizate de colegii de la Universitatea din Bacău, pentru a-l omagia pe Profesorul Stelian Dumistrăcel, la vîrsta de 75 de ani. La discuții, colegul Gabriel Mardare a semnalat

faptul că propunerea mea cu privire la înțelesul termenului *feedback* ar putea semăna cu o erezie (nu acesta era termenul folosit, dar nu am înregistrarea discuțiilor), pe motiv că pare ignorat cuplul stimul-răspuns, propus de Bloomfield, cu mulți ani în urmă. Răspunsul meu a fost – și va fi reluat aici – că avem de-a face cu același tip de eroare, provenind de la imprecizia strecurată în traducerea din engleză în română. În engleză – o spun și după consultarea unor specialiști traductologi din domeniul limbii engleze – *response* nu este același lucru cu *answer*. Primul îl „cuprinde” pe al doilea, el avînd o arie mult mai largă de înțelesuri. Să ne gîndim, de pildă, la existența unor sintagme precum „reader-response criticism” (o școală de teorie literară inițiată în SUA, centrată pe cititor și cu un conținut eclectic în care se întîlesc perspective venind din mai toate științele despre om), ca să înțelegem că nu este vorba despre răspuns. În această arie largă de sensuri ale termenului *response* trebuie căutat și înțelesul lui *feedback*. De aceea îl propun ca diferit față de *răspuns*! Cît despre raportarea la Bloomfield, nu mă îndepărtez deloc de propunerea lui, ci doar o traduc cu mai multă grijă și încerc să fac maximum de profit din noua traducere.

Bibliografie

- Ferris, Dana, “Written Discourse Analysis and Second Language Teaching”, în *Handbook of Research in Second Language Teaching and Learning*, vol. 2, ed. Eli Hinkel, New York, Routledge/Taylor & Francis, 2011.
- Gill, David, Adams, Bridget, *ABC of Communication Studies*, 2nd ed. Cheltenham, GB, Nelson Thomas, 2002.
- Nygaard, Lynn P., *Writing for Scholars: A Practical Guide to Making Sense and Being Heard*, Copenhagen Business School Press DK, 2008.
- O'Hair, Dan, Stewart, Rob, Rubenstein, Hannah, *Speaker's Guidebook: Text and Reference*, 3rd ed., Boston and New York, Bedford/St. Martin.

Reflexele funcției fatice în comunicarea didactică

Abstract

The phatic and conative function become forms that are meant to explain the features of interpersonal communication and of privileging the pragmatic relation within the teaching discourse, as a demand for further stimulation of a positive attitude towards learning. This perspective is required by a defining characteristic of school knowledge, accessibility, a feature which is reflected within the recipient by directing a score based on discovery learning. Variants of the corpus subject to analysis in terms of concepts such as empathy, emotional and cognitive motivation, responsibility, reason of affiliation, recognition, achievement, as conversation marks, have offered the opportunity to exemplify the cognitive schema through which we intend to suggest the need for readjustment of teaching communication written on the foundation of the phatic function, as intercommunication source.

Key-words: pragmatic relation, empathy, emotional motivation and cognitive motivation, responsibility, reasons for affiliation, recognition, achievement as conversation marks

Discursul didactic este subordonat convențional autorității discursului științific, cel care este responsabil de „arheion-ul”¹ cunoașterii unei societăți. Ceea ce validează însă o scenă este Instituția care impune textului o anumită „vocalitate”. Educația își creează, astfel, propria enunțare, impunând finalitatea, structura câmpului didactic, statutul partenerilor, circumstanțele adiacente, „dispozitivul ritualic”, genurile de text, suportul transmiterii acestuia, „scena” enunțării.

Corpusul Școlii, dominat de „stilul intelectual”², este subordonat, din perspectiva evoluției practicii discursive reprezentate de manual, științificului. În acest sens, Daniela Roventă-Frumușani³ distinge, în funcție de criteriul enunțativ, trei forme de manifestare a discursului științific: „discursul specializat” (adresat specialiștilor domeniului în chestiune), „discursul didactic” și „discursul de vulgarizare”. Spre deosebire de forma paradigmatică, reprezentată de varianta specializată care promovează un destinatar „insider”, variantele „desacralizate”, asociate cu „discursul didactic” și cu cel „de vulgarizare”, invocă un partener „outsider”⁴. În acest sens, autoarea consideră că discursul didactic „urmărește constituirea unei imagini finite, securizante a cunoașterii, tradusă printr-o preponderență descriptivă și definițională și modalitatea certitudinii”⁵. Vasile Dospinescu, în definirea relației între invariantă și variantă, are în vedere problema

¹ Dominique Maingueneau, *Discursul literar*, traducere de Nicoleta Loredana Moroșan, prefată de Mihaela Mîrțu, Iași, Editura Institutului European, 2007, p. 66.

² Sintagma („le style «intellectuel» – corpus École”) este preluată de la Marie-Anne Paveau, *Les prédiscours. Sens, mémoire, cognition*, Paris, Presses Sorbonne Nouvelle, 2006, p. 213.

³ Daniela Roventă-Frumușani, *Semiotica discursului științific*, București, Editura Științifică, 1995, pp. 31-32.

⁴ *Ibidem*, p. 32.

⁵ *Ibidem*.

„arhireceptorului”⁶. Dacă învățăcelul discursului didactic este asociat cu ipostaza de interlocutor în „situația de inițiere, de învățare și formare”, discursul științific promovează un arhireceptor motivat în plan social, psihologic, cognitiv, semiologic.

Definirea comunicării didactice din perspectiva dublei relații, „științifică” și „pragmatică”, impune reconsiderarea limbajului textului de popularizare a științei, care nu mai poate fi raportat doar la intenția de a transmite cunoștințe, pe axa profesor-cunoaștere, elevul fiind proiectat indirect, ca al treilea element. În acest sens, funcțiile referențială și metalingvistică, specifice științificului, se „corelează cu funcțiile conativă și fatică”⁷. Cornelia Ene propune pentru acest tip de limbaj, subordonat intenției „de utilizare în scopuri euristice a funcțiilor expresivă, conativă și fatică”, denumirea de „limbaj proștiințific”⁸. Autoarea consideră că „transmiterea oricărui mesaj lingvistic implică un act de comunicare interpersonală, deci nu se poate vorbi de o impersonalitate absolută nici în cazul stilului științific”⁹. De asemenea, Diana Hornoiu¹⁰ afirmă prezența componentei fatice în orice situație în care se intenționează instituirea unei relații.

Evaluarea funcției fatice în relație cu particularitățile comunicării didactice se va realiza din perspectiva componentei intersubiective, dezvoltată pe baza „relației pragmatice” subiect-subiect. Am evidențiat reflexele elementelor aparținând analizei conversației în cadrul comunicării scrise, valorificate cu scopul creării unui spațiu comun. De asemenea, am insistat asupra caracterului intențional al acestei comunicări, care se asociază, la nivelul destinatarului, cu de-jucarea strategiei interpretative. Nu putem ignora din formularea acestei premise discursive evidențierea celor două planuri ale comunicării: *principal*, axat pe transmiterea informației, și *secundar*, interesat de instituirea unei relații cu destinatarul. Toate aspectele evidențiate sunt legitime prin autoritatea contractului didactic. Referindu-se la componenta fatică a comunicării didactice, Daniel Bougnoux¹¹ susține că aceasta nu poate fi evaluată din perspectiva „intenției informative”, profesorul fiind interesat, deopotrivă, de conținutul programei și de relația cu subiectul educabil. Chiar dacă cei doi actanți se poziționează asimetric, această situație poate fi „îmblânzită” prin dezvoltarea unei relații de familiaritate, condiție a comunicării interpersonale. Stelian Dumistrăcel¹² reevaluează problema funcției fatice din perspectiva „fondatorului” Bronislaw Malinowski care „este preocupat de finalitățile sociale ale folosirii anumitor turnuri lingvistice, acelea care, într-un cadru general al «solidarității», marchează apartenența vorbitorilor la o anumită comunitate (eventual opusă alteia), în diferite posturi ale acestora și în diferite

⁶ Dospinescu, *Semne și cunoaștere în discursul didactic*, Iași, Junimea, 1998, p. 63.

⁷ Cornelia Ene, *Retoric și funcțional în limbajul științific*, în „Limba română”, nr. 6, 1978, pp. 615-623.

⁸ *Ibidem*, p. 618.

⁹ *Ibidem*, p. 617.

¹⁰ Diana Hornoiu, *Componenta fatică și stilul conversațional al femeilor în tranzacțiile comerciale*, în Gabriela Pană-Dindelegan (coord.), vol. *Limba română-structură și funcționare*, Editura Universității București, 2005, pp. 549-562.

¹¹ Daniel Bougnoux, *Introducere în științele comunicării*, traducere de Violeta Vintilescu, Iași, Editura Polirom, 2000, p. 32.

¹² Stelian Dumistrăcel, *Limbajul publicistic*, Iași, Editura Institutul European, 2007, p. 19.

situații: statutul în ierarhii de grup, vorbirea femeilor, modul de a vorbi cu copiii etc., pe fondul general al acceptării celorlalți și al acceptării de către ceilalți¹³.

Vom evalua problema componentei fatice a comunicării didactice, având în vedere conceptul de „spațiu pragmatic” comun, definit prin: *empatie, motivație, regizată prin stimularea dorinței destinatarului de a avea o anumită valoare, implicare, nevoie de recunoaștere, orientare și responsabilitate față de interlocutor, prezența unor elemente aparținând unei structuri interacționale* (mărci interacționale orientate spre interlocutor), toate subordonate intenției de a determina o atitudine din partea destinatarului.

Având caracter normativ și proiectiv, discursul didactic scris trebuie să reflecte particularitățile situației de comunicare, descrisă, mai ales, prin relație cu universul cognitiv și afectiv al destinatarilor, în funcție de care este adaptat conținutul științific al unei discipline. În acest sens, *empatia*, ca formă de transpunere psihologică în starea celuilalt, constituie o prioritate în vederea evitării eșecului în comunicare. Empatia, ca expresie a componentei afective prin care transmițătorul își adaptează tonul destinatarului, este o condiție fundamentală a unei comunicări reușite, fiind marcată prin indici care traduc aspirația producătorului enunțării de a constitui un univers idiomatic și expresiv comun. Corpusul analizat reflectă distinct raportarea la acest criteriu care susține interesul transmițătorului de a contura datele unui context comunicativ adecvat. Identificăm o serie de exemple, reprezentative pentru atitudinea de deferență, care traduc superioritatea emițătorului:

1), „Poezia devine negația priorității concretului în lume, sublimarea materialității în spirit, printr-un joc desfășurat în plan imaginativ, nu în contingent, formând, așadar, «un joc secund».” [Simion et al., 2007, p. 41]

2), „O formă înrudită cu bolta cerească și cu aștrii tutelari – soarele, luna, marile stele – a apărut omenirii și astfel începutul lumii a fost închipuit ovoidal. Din punct de vedere literar, toate cosmogoniile vechilor popoare sunt mituri care întrevădeau începuturile prin analogii firești cu germinația și procreția terestre.” [Ibidem, p. 45]

3), „Înscrisă în tematica volumului, poezia debutează cu un peisaj vetust, sublimat prin metafore antropomorfe, ca în toate pastelurile din acest volum; năpădită de paianjeni, casa amintirii pare intrată în inerție: hornul nu mai trage din ciubuc, iar plopii au îmbătrânit. Ex abrupto, Pillat recrează viața unui illud tempus, prin evocarea unui moment de dulce armonie.” [Ruști, 2007, p. 33]

Titlul „Limba și literatura română. Manual pentru clasa a XII-a” impune, dintru început, o perspectivă de lectură, prin actualizarea unui cod didactic. Având în vedere conținuturile pe care le girează, titlul are o dublă valoare: „cataforică”¹⁴, legitimând textul, și „de releu”¹⁵, instituind termenii contractului de lectură, caracteristic acestui tip de discurs. Pe lângă numele autorilor, investit, de asemenea, cu valoare contractuală, și titlu, putem identifica, în cazul a patru manuale, existența prefețelor. Acestea constituie spațiul în care textul își negociază contractul de

¹³ Ibidem.

¹⁴ Valeriu P. Stanciu, *Paratextul – poetica discursului liminar în comunicarea artistică*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” Iași, 2006, p. 197 [=Stanciu, *Paratextul*].

¹⁵ Ibidem.

lectură, iar transmițătorii își reconfirmă responsabilitatea față de text. Manualele apărute la editurile Humanitas și Niculescu sunt însoțite de „discursuri de escortă”¹⁶ prezentate sub formă epistolară, fapt ce accentuează dimensiunea performativă. Formula de adresare, „Dragi elevi”, se înscrie în convenționalitatea acestui gen discursiv, evidențiind destinatarul direct al discursului, deși universul lingvistic și expresiv din care textul este constituit trimite uneori către un cititor specializat. Sintagme precum: „viziune integratoare”, „tehnicilor de studiu”, „competențele argumentative”, „demersul didactic”, „gândirii autonome” [Crișan *et al.*, 2007], trădează o astfel de intenție. Asumarea scrisorii ca formă de comunicare sugerează că adresantul direct devine subiectul unui *gest intențional* din partea transmițătorului. La nivelul comunicării contingente, situația de comunicare poate fi descrisă prin următorii termeni: producătorul enunțării, specializat, transmite unui cititor, aflat sub semnul unui „proces de creștere”, un mesaj cu scopul de a-l convinge de importanța instrumentului de lucru. Autorii influențează, în primul rând, „contextul expresiv al identităților actorilor”¹⁷ prin care li se reamintește destinatarilor că au „în față un an important” din viața lor „care se va încheia cu examenul de bacalaureat”. Folosirea persoanei I plural constituie o strategie persuasivă prin care se sugerează că transmițătorul și destinatarul aparțin aceluiași univers: „Ne bucurăm că vă putem fi alături.” [Crișan *et al.*, 2007]. Formula de încheiere este asociată cu impersonalul „Autorii” care, din perspectivă performativă, sugerează spiritul de echipă ce caracterizează planul emițătorului, care se dorește a fi asumat și de către destinatar: „demersul didactic este [...] interactiv și stimulat, orientat către încurajarea gândirii autonome” [Crișan *et al.*, 2007]. Aceste forme lingvistice care valorifică mărcile oralității sunt preluate de comunicarea didactică scrisă tocmai din dorința conturării unui cadru lingvistic marcat de elemente comune. Relația între protagoniștii acestei comunicări este statuată contractual, fiind o relație pe verticală. Din această perspectivă, structurile de salut nu mai traduc ambianța unui cadru intim, poziționarea sub semnul mărcilor epistolarului fiind dictată de intenția strategică a regizării unei relații, condiție a acceptării ofertei de către destinatar. De fapt, rolul principal al paratextului auctorial didactic este de a preciza termenii tranzacționali ai ofertei. Din perspectiva registrelor folosite, între cele două „epistole” există diferențe de ton în formularea „ofertei” discursului didactic, asociată generic cu valoarea literară.

Olivier Reboul¹⁸, în definirea conceptului de valoare, are în vedere ideea de „sacrificiu”¹⁹ care trebuie să fie „libre, compris et voulu par celui qui le fait”²⁰. Autorul impune și o clasificare a valorilor în spațiul educațional, delimitând între valori „intelectuale”, „morale” și „estetice”²¹. Cele dintâi sunt subordonate

¹⁶ Paul Cornea, *Introducere în teoria lecturii*, Editura Polirom, Iași, 1998, p. 133 [=Cornea, *Introducere*].

¹⁷ Alex Mucchielli, Jean-Antoine Corbalan, Valérie Ferrandez, *Teoria proceselor de comunicare*, traducere de Livia Iacob, Editura Institutul European, Iași, 2006, p. 26.

¹⁸ Olivier Reboul, *Les valeurs de l'éducation*, Presses Universitaires de France, Paris, 1992 [=Reboul, *Les valeurs*].

¹⁹ *Ibidem*, p. 32: „Eduquer quelqu'un, c'est donc lui faire comprendre qu'on n'a rien sans rien, c'est-à-dire sans efforts, sans risque d'échec, et que ce sacrifice, loin de nier la valeur de ce qu'on sacrifie, l'exige”.

²⁰ *Ibidem*: „liber, înțeles, vrut de cel care îl face” [trad. noastră].

²¹ *Ibidem*, p. 45.

cunoașterii, definită prin niveluri distincte: „savoir *que*“, „savoir *faire*“ și „savoir pour savoir“ care înseamnă „a înțelege“²². Dacă valorile estetice „sont par définition concrètes; c'est une œuvre qu'on admire, non un concept ou une règle“²³, „la valeur morale est celle qui nous oblige à des sacrifices librement consentis“²⁴. Valoarea unui „obiect“ este dată de dorința celui care se raportează la el, fără de care obiectul nu ar fi prețios.

Oferta discursului didactic poate fi definită prin trei metafore esențiale²⁵: „resursa“, ca expresie a componentei cognitive, „ocrotirea“, care se exprimă în spațiul educațional prin regizarea „procesului de creștere“ și „sprijinul“, care se traduce prin componentele comunicării interpersonale. Astfel, autorii de manuale, din dorința de a evidenția particularitățile „resursei“, subliniază faptul că manualul „oferă informație și este în același timp un instrument de lucru în clasă“:

1. „Manualul de clasa a XII-a este conceput conform programei, astfel încât: să vă ofere, prin dezbateri și sistematizări, o viziune integratoare asupra literaturii române, asupra fenomenului cultural românesc; să vă formeze, prin abordarea din perspective multiple a unui număr restrâns de texte, deprinderea tehnicilor de studiu aprofundat al literaturii.“ [Negrici et al., 2007, p. 4]
2. Semn că discursul este centrat pe elev, transmitătorii conștientizează „nevoia de sprijin“ a destinatarului și oferă, de asemenea, soluții coerente de abordare:
3. „Manualul vă propune șapte studii de caz, dintre care trei pentru profilul filologic. Vă recomandăm să vă repartizați rolurile pentru aceste studii de caz încă de la începutul anului, astfel încât fiecare elev să aibă timp suficient pentru pregătire. Etapele pe care le veți parcurge în desfășurarea studiilor de caz (documentare, structurarea informațiilor în funcție de direcțiile de investigație propuse, expunerea rezultatelor și discutarea lor cu întreaga clasă) vă vor dezvolta deprinderile de muncă intelectuală independentă și în echipă. Dezbaterile propuse vă vor oferi o ocazie pentru a vă perfecționa competențele argumentative și de exprimare orală, ambele importante pentru proba orală a examenului de bacalaureat.“ [Negrici et al., 2007, p. 4]
4. „Dezbaterile și studiile de caz, precum și lecțiile de limbă și comunicare vă ajută să vă însușiți cunoștințele necesare utilizării adecvate a limbii române, să vă perfecționați tehnicile argumentative și de exprimare orală și scrisă, în conformitate cu normele actuale ale limbii române.“ [Negrici et al., 2007, p. 4]
5. Sprijinul acordat de cei care formulează „oferta“ este concretizat, mai ales, prin receptivitatea la dorințele subiectului educabil, evidențiată în constituirea unor demersuri interactive:
6. „Demersul didactic este, în continuare, cel pentru care am optat în seria manualelor de română: interactiv și stimulativ, orientat către încurajarea gândirii

²² *Ibidem*, pp. 45-46.

²³ *Ibidem*, p. 49: „[Valorile estetice, *n.n.*] (...) sunt prin definiție concrete; admirăm o operă, nu un concept sau o regulă“ [trad. noastră].

²⁴ *Ibidem*, p. 55: „valoarea morală este ceea ce ne obligă la sacrificii liber consimțite“ [trad. noastră].

²⁵ Zaltman, *Cum gândesc consumatorii. Aspecte esențiale pentru studiile de piață*, traducere de Cristina Popa, Iași, Editura Polirom, 2007, p. 159.

autonome, a discernământului, pe baza dobândirii unui fond temeinic de informații și de experiență culturală.“ [Crișan et al., 2007, p. 6]

7. „Nu veți scăpa de teme; ele sunt însă stimulative, diverse, urmărind deprinderea cu modalitățile de studiu aprofundat al literaturii. Am inserat și trimiteri bibliografice, atât la volume de istorie, teorie și critică literară, cât și, în micile antologii, la titluri de beletristică din literatura română și din cea universală.“ [Negrici et al., 2007, p. 4]

„Faticitatea“ este marcată și la nivelul liniarității discursului. Pragul textual, „Începe încă un an de liceu și ne bucurăm că putem fi alături de voi în această frumoasă perioadă din viața voastră“ [Negrici et al., 2007, p.4], este individualizat printr-o structură metaforică, valorificată cu rolul de a influența percepția destinatarului, sugerând ideea de trecere a timpului, de evoluție. Atitudinea empatică, expresie a poziționării transmițătorului sub semnul aceluiași univers emoțional cu destinatarul, este marcată lingvistic prin persoana I plural. Relația de autoritate, fundamentată pe superioritatea epistemică a adultului, este recompensată la nivelul lectorului vizat prin unicitatea unei vârste, „această frumoasă perioadă din viața voastră“. În aceeași categorie a strategiilor de influențare a reacției destinatarului putem încadra și „mimarea umilinței“, prin care este sugerată *truda* depusă în realizarea manualului, reușita comunicării fiind condiționată de atitudinea elevilor:

1) „Am încercat – și sperăm că am reușit – să realizăm un manual atractiv și interactiv pentru orele de limba și literatura română din clasa a XII-a.“ [Negrici et al., 2007, p. 4]

Transmițătorii subordonează reușita discursului împlinirii emoționale, conștienți că stimularea unei stări de spirit pozitive constituie o condiție importantă a reacției destinatarului. Aceste discursuri se fundamentează pe arhetipul călătoriei și al transformării, subordonat devenirii umane, expresie a trecerii spre maturitate:

2) „Aveți în față un an important din viața voastră școlară, care se va încheia cu examenul de bacalaureat. Ne bucurăm că putem să vă fim alături și să vă oferim, prin manualul nostru, un sprijin în pregătirea cât mai temeinică pentru acest examen. Încheiem și noi seria de manuale de română de liceu, prin care am urmărit să construim un parcurs didactic coerent, util și atractiv.“ [Crișan et al., 2007, p. 6]

3) „Sperăm că, la sfârșit, înainte de Bacalaureat, veți fi convinși, la rândul vostru, că literatura nu înseamnă nici limbaj ilizibil, nici câteva cărți prăfuite, nicio simplă «materie» care trebuie «ingurgitată» pentru teză sau pentru un examen care bate la ușă.“ [Negrici et al., 2007, p. 4]

Caracteristic basmului, arhetipul călătoriei inițiatice este valorificat în discursul didactic cu sensul de evoluție, de trecere de la inocență la maturitate, de la nederijat la coerență. Această trecere este proiectată pe fondul unei experiențe umane definitorii, învățarea, pe care elevul trebuie să și-o asume cu toate satisfacțiile și eșecurile care pot apărea. Asumarea acestui traseu este dependentă de dorința destinatarului care se reflectă în disponibilitatea de a sacrifica ceva. Pe această dialectică dorință-sacrificiu, „obiectul“ învățării este investit cu valoare cognitivă, estetică sau morală, cea din urmă reflectând

aderarea necondiționată la ceea ce nu se cunoștea, dar care dintr-o dată este capabil să schimbe viața.

Nu putem ignora interesul celor care formulează „oferta” pentru nominalizarea unor habitusuri consacrate care, în noul context, trebuie eliminate. În acest sens, „oferta” trebuie reasezată pe noi „construcții”²⁶. Astfel, nu mai sunt relevante pentru „cerere”: limbajul „ilizibil”, perspectiva anacronică asupra unei discipline școlare, percepută ca materie care trebuie „îngurgitată” pentru teză sau pentru examen. Ce își propune să ofere în schimb: o imagine nouă, în care „literatura este o lume din care tu poți să înveți despre alții, despre frumos, despre tine însuși și despre viață. Literatura [...] te formează ca om” [Negrici *et al.*, 2007, p. 4]. Cu alte cuvinte, noile construcții sunt: *generozitatea*, exprimată în disponibilitatea celui care reprezintă „autoritatea epistemică” de a oferi informația, *rigoarea*, sursă a unei bune formări individuale, *receptivitatea* și *responsabilitatea*. Relevantă, în acest sens, este metafora sugestivă prin care se definește atitudinea tradițională asupra disciplinei limba și literatura română, „«materie» care trebuie «îngurgitată» pentru teză” [Negrici *et al.*, 2007, p. 4]. Dincolo de forța sugestivă a sintagmei, care îl ajută pe transmitător să își exprime nuanțat gândurile și sentimentele, remarcăm forma lingvistică neconsacrată pentru acest gen discursiv, dar care devine relevantă pentru intenția transmitătorului de a institui o relație cu destinatarul. Verbul tranzitiv *a îngurgita* se raportează la semnificația „a înghiți (mai ales un aliment)”²⁷. Spunem, de obicei, „El îngurgitează ceva”, ceea ce trimite la ideea de activitate, dar între a înghiți alimente și a înghiți informații care sunt concluzii la care au ajuns alții este o mare diferență. Sintagma traduce, mai ales, dezinteresul disciplinei față de constructul ce face referire la „nevoia de sprijin” a elevului, dezinteres care ar putea fi asociat cu atitudini de tipul: impunerea unor scenarii în care concepțiile i se oferă elevului neparticipativ, dezinteresul față de accesibilizarea informației, care s-ar converti la nivelul destinatarului în pierdere de timp, peregrinări inutile prin universuri conceptuale inoperante, privarea elevului de bucuria descoperirii etc. Noua perspectivă se asociază cu o „ofertă” care își propune nu să-l „scape de teme” pe elev, cât să le transforme într-o activitate stimulativă, care să-l deprindă cu tehnici de muncă intelectuală.

Forma clasică a paratextului auctorial didactic de tip *cuvânt-înainte*, identificată în unele manuale, favorizează prezentarea ofertei prin referire la modalitatea în care se va realiza „relatarea” [„judicioasă distribuie a conținuturilor”, din punct de vedere formativ, „preocuparea principală a fost de a-i sugera elevului modele de abordare a textului”, de a-i oferi „posibilitatea de a se perfecționa în producerea și receptarea diferitelor tipuri de mesaje” – Lișman, 2007, p. 4]. Acestei tonalități îi corespunde, la nivel sugestiv, metafora „acasă” [„Studiul limbii și literaturii române poate deveni, pentru cei care au ales acest manual, o îndeletnicire utilă și plăcută, un exercițiu al minții și al sufletului, a cărui finalitate este să te simți acasă în universul literaturii”, *Ibidem*], prin intermediul căreia se încearcă influențarea comportamentului destinatarului. La nivelul structurii de profunzime,

²⁶ Atribuim termenului înțelesul de modalitate „în care specialiștii în marketing și cercetătorii exprimă ceea ce cred ei că se petrece în mintea unui consumator”, Zaltman, *Cum gândesc...* op. cit., p. 201.

²⁷ *Dicționarul explicativ al limbii române*, ediția a II-a, Editura Univers Enciclopedic, București, 1998, s.v. *a îngurgita*.

această „ofertă” se asociază cu ideea de protecție, de reprezentare a unui spațiu securizant de care vor beneficia toți cei care au optat pentru acest manual.

Varianța care absolutizează cantitatea de informații, în defavoarea teatralizării și a „punerii în scenă” a „ofertei”, este *Cuvântul-înainte* ce însoțește discursul manualului apărut la Editura Corint [Simion *et al.*, 2007]. Subtitlul *Identitatea culturii române* privilegiază, din perspectiva sensului, dimensiunea informativă, poziționând discursul în relație cu un cititor interesat de a acumula un set de cunoștințe, indiferent la aspectul formativ și motivațional. Incipitul ia forma unei *explicații normative* formulate prin valorificarea resorturilor expresive ale limbajului, care sintetizează, totodată, scopul discursului:

- 4) Înfățișăm aici, în stil zbor de pasăre, peisajul literaturii române, începând cu limba și încheind cu scrierile memorialistice apărute după decembrie 1989.“
- 5) Transmițătorul se axează, în prima parte, pe definirea genealogică a literaturii, introducând această intenție prin intermediul unei interogații retorice:
- 6) „Care ar fi elementele ei specifice? [...] În aceste condiții, ce ar defini literatura română?”

Articolul-programatic continuă cu enumerarea celor douăsprezece repere ce consacră traseul evolutiv al literaturii române:

1. „Literatura română este [...] o literatură romanică”;
2. „Latinității ei structurale i se adaugă [...] ortodoxia”;
3. „Literatura română a avut în faza ei de formare și are încă în epoca modernă o capacitate enormă de a asimila, de a primi mai multe «ispite»”;
4. „Obsesia, totuși, a unității spirituale, centrată – cum am precizat – pe ideea latinității, este esențială”;
5. „Literatura română a participat, ca toate literaturile de altfel, la pregătirea unității statale.”;
6. „Literatura română este, înainte de orice, o literatură de poezi.”;
7. „Literatura română nu este tânără, este dimpotrivă, observă același George Călinescu, o literatură bătrână prin vechimea literaturii orale”;
8. „Literatura română cuprinde o bogată creație populară, care s-a prelungit până spre zorii modernității”;
9. „Obsedată de vechimea, unitatea și de continuitatea ei istorică, literatura română are, totuși, un sp adamic [...]”;
10. „Două complexe agită literatura română: a) complexul bazat pe ideea că o deschidere prea mare ar duce la pierderea identității spirituale și b) complexul citat mai înainte: teama de a nu rămâne izolați [...]”;
11. „Literatura română este pusă și se pune singură în cauză mereu, se culpabilizează”;
12. „În fine, literatura română, în măsura în care este receptivă, deschisă, este și o literatură flexibilă, donatoare.”

Am reprodus aceste premise pentru a evidenția recurența „argumentului entimematic“, „formă prescurtată de silogism“²⁸, axat pe ceea ce se află sub semnul discutabilului și pe aspecte pe care destinatarul trebuie să le rețină cu ușurință. Concluzionând, trebuie să spunem că un astfel de argument nu evidențiază lectorul vizat decât la nivelul strategiilor de influențare punctuală (interogații retorice, limbaj metaforic, slogan), distanța între universul lingvistic și expresiv al transmițătorului și cel al destinatarului fiind bine delimitată.

În evaluarea modului în care empatia, efect al funcției fatice, acționează asupra comunicării didactice, se impun câteva precizări preliminare. În primul rând, putem afirma dependența reușitei acestei comunicări de modul în care producătorul enunțării reușește să își asume perspectiva subiectului educabil, cu atât mai mult cu cât comunicarea didactică nu mai poate fi evaluată doar din perspectiva transmiterii de cunoștințe, ci, mai ales, în relație cu nevoia de împărtășire a acestora într-un cadru comun. În al doilea rând, nu putem ignora relevanța „funcționării empatice în comunicare“²⁹, concretizată prin prezența formelor deictice de persoana I și a II-a, care au rolul „de a crea coordonatele unui univers mental comun“³⁰; valorificarea unor metafore cu finalitatea de a influența atitudinea și luarea unei hotărâri de către destinatar, în relație cu „oferta“ educațională; proiectarea „ofertei“ pe fondul unor scheme arhetipale sau folosirea unor termeni aparținând universului lingvistic comun („examen care bate la ușă“, „nu veți scăpa de teme“). Corpusul analizat prin raportare la elementele de paratext (titlu, cuvânt-înainte) ne-a oferit posibilitatea identificării „urmelor“ care reflectă intenția transmițătorului de a intra în universul psihologic și lingvistic al destinatarului, deși am înregistrat și realizări mai puțin receptive la provocările comunicării interpersonale, prizoniere ale cantității de informație. Fiind un discurs „de culise“, de care depinde performanța la clasă, acesta trebuie să se fundamenteze pe empatizarea cu cel cărui i se adresează, evaluat atât din perspectivă cognitivă, cât și atitudinală. Aici evoluează specialistul, regizorul comunicării didactice, care trebuie să fie nu doar un profesionist într-un anumit domeniu științific, ci și un bun practician care, în proiectarea demersului didactic, să evalueze toate datele contextului în care partitura sa va reuși să performeze, să impună un model de construcție a cunoașterii. Aici se va experimenta, la nivel ideatic, bucuria împărtășirii unui univers comun, bazată pe generozitatea transmițătorului, pe capacitatea acestuia de a regiza prețiozitatea cunoașterii care se va afla la originea reacției destinatarului și a dorinței acestuia de „a avea“ acel „obiect“ cognitiv, garanție a propriei deveniri, de care Instituția Educației este responsabilă.

Comunicarea didactică trebuie să stimuleze, de asemenea, „impulsul cognitiv“, „dorința de afirmare puternică a eului“, „trebuința de afiliere“³¹, componente fundamentale ale motivației în context școlar, formă de armonizare a

²⁸ Năstășel, Ursu, *Argumentul sau despre cuvântul bine gândit*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1980, p. 208.

²⁹ Jacques Cosnier, *Empatie și comunicare. Înțelegerea celuilalt și perceperea sentimentelor lui*, în Philippe Cabin, Jean-François Dortier (coord.), *Comunicarea*, traducere de Luminița Roșca, Romina Surugiu, Editura Polirom, Iași, 2010, p. 137 [=Cosnier, *Empatie*].

³⁰ *Ibidem*.

³¹ David P. Ausubel, Floyd G. Robinson, *Învățarea în școală. O introducere în psihologia pedagogică*, traducere și note de Leonard Gavrilu, Sandu Lăzărescu, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1981, p. 417 [=Ausubel, Robinson, *Învățarea*].

factorilor externi și interni ce stimulează imboldul spre acțiune a subiectului educabil. Reușita comunicării didactice depinde, astfel, și de motivația celui care receptează mesajul. Educația ca Instituție „Ocrotire” oferă destinatarului cadrul propice de manifestare a „motivelor de afiliere”³², prin susținerea afectivă și interacțiunile care se stabilesc în interiorul grupului, prin spațiul securizant pe care îl oferă destinatarului, ce determină sentimentul apartenenței la un grup social. La originea manifestării acestor atitudini se află sentimentul superior al împărtășirii comuniunii, care devine stimul al „motivelor de aprobare socială”³³. Dispoziția de a participa activ la o muncă în comun este stimulată și prin partitura practicii discursive a manualului. Astfel, activitățile pe grupe, ca forme de energizare și de comunicare pe orizontală alternează cu vocea auctorială a autorului de manual, asociată dimensiunii explicative:

1) „Luați o foaie de hârtie care să prezinte un pătrat. a. Câțiva elevi s-o plieze, pe rând, sau s-o ruleze în diverse feluri, spunând totodată ce obiect a devenit (de exemplu, evantai). b. Scrieți pe tablă numele acestor obiecte.” [Crișan et al., 2007, p. 39]

2) „Așezați-vă în grupe de șapte-opt elevi. Luați o foaie. Un elev scrie prima parte a unei fraze care să înceapă cu dacă. Îndoți foaia în așa fel, încât să ascundeți textul, apoi treceți-o colegului vostru, care va continua fraza. Pliați din nou foaia, dați-o altui coleg, care va nota o nouă propoziție care să înceapă cu dacă. Exercițiul se continuă până când toți elevii au scris câte un enunț.” [Dobra et al., 2007, p. 65]

Regizarea acestor forme de colaborare constituie sursă a progresului școlar și a experimentării solidarității sociale, fiind subordonate „motivației extrinseci”. În „spațiul pragmatic” instituit de această comunicare credibilă, legitimată de educație ca Instituție „Resursă” și Instituție „Sprijin”, sunt antrenate „motivele de cunoaștere și de realizare”³⁴, printr-o orchestrare sinergică a resurselor „motivației cognitive” și ale „motivației afective”. La vârsta adolescenței, interesul se deplasează de la trebuința de afiliere la „impulsul afirmării puternice a eului”³⁵. Astfel, motivația la clasă poate fi pusă în scenă prin diverse strategii cognitive și afective, ghidate de partitura manualului. Atitudinea pozitivă față de învățare, reacția la provocările epistemice lansate de acest tip de discurs, sunt condiționate și de starea de spirit a subiecților educabili. În acest sens, „motivația afectivă”³⁶, evidențiată prin strategia „efectului de însuflețire a unui mesaj”³⁷ sau strategia „libertății de alegere”³⁸, constituie forme stimulative de implicare activă a destinatarilor. „Personajul-resursă”³⁹ al comunicării didactice trebuie să depășească „statutul de

³² Georgeta Pânișoară, Ion-Ovidiu Pânișoară, *Motivația eficientă*, Editura Polirom, Iași, 2010, p. 77 [=Pânișoară, Pânișoară, *Motivația*].

³³ *Ibidem*, p. 87.

³⁴ Pânișoară, Pânișoară, *Motivația...*, op. cit., pp. 94-97.

³⁵ Ausubel, Robinson, *Învățarea...*, op. cit., p. 419.

³⁶ Pânișoară, Pânișoară, *Motivația...*, op. cit., p. 127.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ *Ibidem*, p. 133.

³⁹ Luminița Iacob, *Comunicarea didactică*, în Andrei Cosmovici, Luminița Iacob (coord.), *Psihologie școlară*, Editura Polirom, Iași, 2008, p. 190 [=Iacob, *Comunicarea*].

informativ⁴⁰, sursă a plictiselii, prin concretizarea unui demers didactic atractiv, „motivația afectivă” având un rol important în susținerea „motivației cognitive”⁴¹. Astfel, prin formele de captare a interesului, prin care se conturează imboldul de a se apropia de conținuturile unei discipline nu atât din perspectiva susținerii unui examen, cât, mai ales, din perspectiva autorealizării [„Literatura (...) te formează ca om” – Negrici *et al.*, 2007, p. 4], prin dedublarea vocii transmițătorului, care din instanță a relatării devine interlocutor al destinatarului [„Expresionismul se afirmă abia în deceniul al doilea al secolului al XX-lea. *Vă propunem* [subl.n.] să reflectați, în abordarea celor două texte din opera lui Bacovia, la următoarele aspecte...” – Lișman, 2007, p.7], prin valorificarea schimburilor de energizare, poziționate la începutul unei unități cu rolul de a introduce o temă, marcă a funcției fatice [„1. Îți plac western-urile?; 2. Care este actorul preferat din acest gen de filme?; 3. Crezi că astfel s-a pierdut «spiritul» western-ului? Dialogați în clasă pe această temă. 4. Numele Buffalo Bill îți spune ceva?” – Costache *et al.*, 2007, p. 102], discursul iese de sub imperiul formalismului, proiectând un adevărat spectacol al performativității, în care destinatarului i se va conferi un rol important în înlănțuirea semnificațiilor.

Reducerea actului didactic doar la componenta afectivă nu corespunde finalităților acestei comunicări. În acest sens, strategiile interacționale devin forme de stimulare a atitudinii pozitive, ustensile ale regizării actului principal, dominat de componenta cognitivă, care este scena orchestrării sentimentelor „morale”, „intelectuale”, „estetice”⁴², sursă a convingerii destinatarului, fiind transmise, la nivelul comunicării scrise, mai ales, prin tonul adoptat de transmițător. Autorul de manual este dispozitivul care filtrează informația luată din laboratorul unei științe, pe care o supune unui proces de selecție, organizare și adaptare în funcție de lectorul vizat, căruia i se adresează. În acest sens, sunt valorificate diverse instrumente aparținând tehnologiei cognitive (scheme sau organizatori), practica didactică confirmând faptul că atitudinea pozitivă față de învățare este dependentă de dezvoltarea optimă a „componentei cognitive”⁴³. În acest sens, autorul de manual trebuie să evalueze relația discursului cu „stilul intelectual”⁴⁴, specific corpusului Școlii. În configurarea discursului didactic, transmițătorul are la dispoziție o serie de instrumente lingvistice, precum gramatici, dicționare, ghiduri, care pot fi reperate în discurs în funcție de anumite „urme”. În acest sens, Bourdieu⁴⁵ definește conceptul de „inconștient (sau transcendental) școlar” considerat „l'ensemble des structures cognitives qui, dans ce transcendental historique, est imputable aux expériences proprement scolaires, et qui est donc en grande partie commun à tous les produits d'un même système scolaire – national – ou, sous une forme spécifiée, à tous les

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ Pânișoară, Pânișoară, *Motivația...*, *op. cit.*, p. 127.

⁴² Această clasificare a sentimentelor superioare a fost preluată de la Andrei Cosmovici, *Aspecte motivaționale ale învățării în școală*, în Andrei Cosmovici, Luminița Iacob (coord.), *Psihologie școlară*, Editura Polirom, Iași, 2008, p. 206 [=Cosmovici, Iacob (coord.), *Psihologie*].

⁴³ Ausubel, Robinson, *Învățarea...*, *op. cit.*, p. 434.

⁴⁴ Sintagma („le style «intellectuel» – corpus École”) este preluată de la, Paveau, *Les prédiscours...*, *op.cit.* p. 213.

⁴⁵ Pierre Bourdieu, *L'inconscient d' école*, „Actes de la recherche en sciences sociales”, 135, Seuil, 2000, [=Bourdieu, *L'inconscient d' école*].

membres d' une même discipline“⁴⁶. În acest sens, putem evidenția o serie de strategii cognitive, care au rolul de a stimula o atitudine favorabilă față de însușirea unor noi cunoștințe. În primul rând, putem vorbi despre „dezvoltarea impulsului cognitiv“⁴⁷ prin subordonarea demersului didactic nu atât evaluărilor externe, obiect al examenelor, cât formării unor atitudini, deprinderi de rezolvare a unor sarcini didactice, axate pe elemente de noutate, de surpriză. Am identificat cerințe care vizează nu atât reproducerea unor aspecte asimilate, cât reacția personalizată la temă:

- 1) „Citiți următoarele versuri bacoviene, alegeți unul în care vă regăsiți ca sensibilitate și exprimați interpretarea personală a textului folosind și alte limbaje artistice (pictură, muzică, fotografie) sau non-artistice.“ [Martin et al, 2007, p. 10]
- 2) „Compuneți și voi o odă în care să vă exprimați sentimentele față de un aspect din natură.“ [Manolescu et al., 2007, p. 23]
- 3) „Titlul unei opere literare constituie primul contact al cititorului cu universul imaginat de autor. El dezvoltă un orizont de așteptare sau...nu. Arătați cum funcționează relația titlu-text în patru dintre propozițiile antalogate.“ [Lișman, 2007, p. 98]
- 4) „Imaginați, pornind de la poeziile din manual, un interviu care să conțină 4–6 întrebări pe care să i le puneți lui George Bacovia.“ [Ibidem]

Utilizarea competiției ca formă de exersare a cunoștințelor constituie, totodată, o modalitate de reconfirmare a locului în interiorul grupului:

- 5) „Organizați un concurs de versificație, respectând următorul plan: 1. Stabiliți un juriu alcătuit din 5-7 elevi; 2. Scrieți, timp de 10 minute, un catren (o strofă de patru versuri) în care să apară rima lume/nume; 3. Citiți creațiile; 4. Fiecare membru al juriului acordă câte o notă textului citit, fără s-o comunice; 5. Juriul deliberază: fiecare membru prezintă trei creații socotite foarte bune.“ [Ruști, 2007, p. 58]
- 6) „Organizați un concurs de redactare, respectând etapele de mai jos: 1. Stabiliți un juriu; 2. Povestiți în scris un vis, imitând tonalitatea, ritmul, sintaxa poeziei Duhovnicească de Tudor Arghezi. (6 – 10 minute); 3. Citiți compunerile; 4. În timpul lecturii, juriul va nota fiecare lucrare; 5. Alcătuiți o listă cu textele care v-au plăcut mai mult (cel puțin trei); 6. Dați aceste liste profesorului care va sintetiza rezultatele voastre și pe cele ale juriului și vă va comunica rezultatele într-o oră viitoare.“ [Ibidem, p. 80]

O altă modalitate de stimulare a componentei cognitive este „intensificarea conflictului cognitiv“⁴⁸, situație reperabilă, mai ales, în cazul în care se predau teme sau cunoștințe controversate. Spre exemplu, în tratarea lirismului lui George Bacovia, având ca punct de plecare poeziile studiate la clasă, se propune o dezbatere

⁴⁶ *Ibidem*, p. 3: „Inconștientul (sau transcendental) școlar este ansamblul structurilor cognitive care, în transcendentalul istoric, este subordonat experiențelor proprii școlare și care este în mare parte comun tuturor produselor aceluiași sistem școlar-național – sau, sub o formă specifică, tuturor membrilor aceleiași discipline“ [trad. noastră].

⁴⁷ Ausubel, Robinson, *Învățarea...*, op. cit., p. 448.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 432.

liberă, care evaluează și o serie de aprecieri critice [Lișman, 2007, p. 12]. De asemenea, în tratarea temei referitoare la *Tradiționalism*, se insistă asupra unor controverse legate de specificul național:

7) „Prezentați-vă părerea asupra caracterului specificului național, așa cum este definit și promovat acesta de G. Ibrăileanu.“; „Expuneți ideile care stau la baza ortodoxismului gândirist, evidențiind rolul acestei teorii în redefinirea și evoluția conceptului de specific național.“ [Iancu et al., 2007, p. 65]

8) „«Invarianta comună» are două componente: inspirația din folclor și dimensiunea religioasă. Arătați cum este abordat folclorul în poezia tradiționalistă, făcând o comparație cu modul în care erau valorificate elementele folclorice în romantism și în sămănătorism.“; „Dimensiunea religioasă, deși face parte din invarianta comună, nu se manifestă la fel la toți poeții tradiționaliști. Repartizați, pentru fiecare din numele evocate în fragment, abordările specifice ale componentei religioase. De exemplu: Nichifor Crainic-«spirit manifest religios».“ [Lișman, 2007, p. 22]

Strategia „libertății de alegere“ constituie o formă eficientă de motivare a destinatarului care, pus în fața unei alegeri, hotărăște printr-o iluzie în funcție de liberul arbitru, fapt sugerat de caracterul strategic al comunicării didactice. Sarcinile de lucru, care devin subiectul „negocierii“, sunt, în general, asociate cu același grad de dificultate. Identificăm în tratarea studiului de caz „Putere politică și vitalitate epică“ [Martin et al., 2007, pp. 175-187] două „oferte“ dezvoltate în funcție de rolul pe care îl au cei implicați în tratarea cazului. Membrii echipei de lucru trebuie să aleagă între varianta A și varianta B. Ceea ce individualizează fiecare propunere este corpul sugerat pentru exemplificarea conceptelor operaționale. Varianta A înaintea următoarea „ofertă“:

9) „1. Citește romanul *Cel mai iubit dintre pământeni* de Marin Preda și prezintă tema vieții de familie (relațiile lui Victor Petrini cu părinții, cu soția, cu fiica). 2. Citește aceeași operă literară și prezintă aspectele romanului politic (formele de manifestare a politicului în viața publică și privată). 3. Prezintă cele patru iubiri ale personajului principal (Nineta, Căprioara, Matilda și Suzi). 4. Prezintă aspectele vieții culturale (amiciții din lumea literară, figura Marelui Poet, proiectele filosofice ale lui Victor Petrini).“ [Martin et al., 2007, p.187]

Varianta B sugerează următorii „pași“:

„1. Citește romanul *Femeia în roșu* de Mircea Nedelciu, Adriana Babeți, Mircea Mihaieș și prezintă metaromanul pe care se bazează construcția epică. 2. Citește romanul *Femeia în roșu* și inventariază tipurile de roman combinate aici și lumile înfățișate de fiecare. 3. Citește romanul *Femeia în roșu* și prezintă tipurile de personaje, modalitățile de realizare și istoriile acestora. 4. Citește romanul *Femeia în roșu* și inventariază referințele literare și trimiterele culturale.“ [Martin et al., 2007, p.187]

Redundanța anaforică a sintagmei „citește romanul *Femeia în roșu*“ se subordonează specificului mesajului didactic, axat pe regizarea înțelegerii.

Aceste observații ne permit să definim „vocalitatea” comunicării didactice scrise, subordonate intenției euristice, având în vedere necesitatea stimulării raportului pozitiv între interlocutori. Funcțiile fatică și conativă devin forme ale explicitării particularităților comunicării interpersonale și ale privilegierii relației pragmatice în discursul didactic, condiție a impulsionării unei atitudini pozitive față de învățare. Această perspectivă este impusă de o particularitate definitorie a cunoașterii școlare, accesibilitatea, trăsătură care se concretizează la nivelul destinatarului prin regizarea unei partituri bazate pe învățarea prin descoperire. Variantele corpusului analizat din perspectiva unor concepte precum, empatie, motivație afectivă și motivație cognitivă, responsabilitate, motive de afiliere, de recunoaștere, de realizare, mărci ale conversației, ne-au oferit posibilitatea exemplificării schemei cognitive prin care am intenționat să sugerăm necesitatea reasezării comunicării didactice scrise pe fundamentul funcției fatice, sursă a intercomunicării.

Bibliografie

A. Izvoare

- Costache, Adrian, Ioniță, Florin, Lascăr, M. N., Săvoiu, Adrian, *Limba și literatura română. Manual pentru clasa a XII-a*, București, Grupul Editorial Art, 2007 [=Costache et al., 2007].
- Crișan, Alexandru, Papadima, Liviu, Pârvulescu, Ioana, Sâmihăian, Florentina, Zafiu, Rodica, *Limba și literatura română. Manual pentru clasa a XII-a*, București, Editura Humanitas Educațional, 2007 [=Crișan et al., 2007].
- Dobra, Sofia, Halaszi, Monica, Kudor, Dorina, Medeșan, Luminița, *Limba și literatura română. Manual pentru clasa a XII-a*, Editura Corint, București, 2007 [=Dobra et al., 2007].
- Iancu, Marin, Popa, Alis, *Limba și literatura română. Manual pentru clasa a XII-a*, București, Editura Corint, 2007 [=Iancu et al., 2007].
- Lișman, Victor, *Limba și literatura română. Manual pentru clasa a XII-a*, București, Editura All, 2007 [=Lișman, 2007].
- Manolescu, Nicolae (coord.), Ardeleanu, George, Cerkez, Matei, Stoica, Dumitrița, Triculescu, Ioana, *Limba și literatura română. Manual pentru clasa a XII a*, București, Editura Sigma, 2007 [=Manolescu et al., 2007].
- Martin, Mircea (coord.), Lăsceni Roșca, Elisabeta, Rădulescu, Carmen Ligia, *Limba și literatura română. Manual pentru clasa a XII-a*, București, Grupul Editorial Art, 2007 [=Martin et al., 2007].
- Negrici, Eugen (coord.), Soviany, Octavian, Boltașu, Dorica, Gramnea, Mimi, Chemencedji, Ana-Maria, Colțea, Mioara, *Limba și literatura română. Manual pentru clasa a XII-a*, București, Editura Niculescu, 2007 [=Negrici et al., 2007].
- PROGRAME ȘCOLARE CICLUL SUPERIOR AL LICEULUI. *Limba și literatura română*, Clasa a XII-a, Ministerul Educației și Cercetării, Consiliul Național pentru Curriculum, aprobat prin ordinul ministrului nr. 5959/22.12.2006, București, 2006 [=Programe școlare].
- Ruști, Doina, *Limba și literatura română. Manual pentru clasa a XII-a*, Pitești, Editura Paralela 45, 2007 [=Ruști, 2007].
- Simion, Eugen (coord.), Rogalski, Florina, Cristea-Enache, Daniel, *Limba și literatura română. Manual pentru clasa a XII-a*, București, Editura Corint, 2007 [=Simion et al., 2007].

B. Referințe

- Ausubel, David P, Robinson, Floyd G., *Învățarea în școală. O introducere în psihologia pedagogică*, traducere și note de Dr. Leonard Gavrilu, Sandu Lăzărescu, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1981.
- Bougnoux, Daniel, *Introducere în științele comunicării*, traducere de Violeta Vintilescu, Iași, Editura Polirom, 2000.
- Bourdieu, Pierre, *L'inconscient d'école*, în „Actes de la recherche en sciences sociales“, 135, Seuil, 2000.
- Cornea, Paul, *Introducere în teoria lecturii*, Iași, Editura Polirom, 1998.
- Cosmovici, Andrei, Iacob, Luminița, *Psihologie școlară*, Iași, Editura Polirom, 2008.
- Cosnier, Jacques, *Empatie și comunicare. Înțelegerea celuilalt și perceperea sentimentelor lui*, în Philippe Cabin, Jean-François Dortier (coord.), *Comunicarea*, traducere de Luminița Roșca, Romina Surugiu, Iași, Editura Polirom, 2010.
- Dospinescu, Vasile, *Semne și cunoaștere în discursul didactic*, Iași, Junimea, 1998.
- Dumistrăcel, Stelian, *Limbaajul publicistic*, Iași, Editura Institutul European, 2007.
- Ene, Cornelia, *Retoric și funcțional în limbaajul științific*, în „Limba română“, nr. 6, 1978, pp. 615-623.
- Hornoiu, Diana, *Componenta fatică și stilul conversațional al femeilor în tranzacțiile comerciale*, în Gabriela Pană-Dindelegan (coord.), vol. *Limba română-structură și funcționare*, Editura Universității București, 2005, pp. 549-562.
- Iacob, Luminița, *Comunicarea didactică*, în Andrei Cosmovici, Luminița Iacob (coord.), *Psihologie școlară*, Iași, Editura Polirom, 2008, pp. 181-199.
- Maingueneau, Dominique, *Discursul literar*, traducere de Nicoleta Loredana Moroșan, prefață de Mihaela Mîrțu, Iași, Editura Institutului European, 2007.
- Mucchielli, Alex, Corbalan, Jean-Antoine, Ferrandez, Valérie, *Teoria proceselor de comunicare*, traducere de Livia Iacob, Iași, Editura Institutul European, 2006.
- Năstășel, Eugen, Ursu, Ioana, *Argumentul sau despre cuvântul bine gândit*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1980.
- Paveau, Marie-Anne, *Les prédiscours. Sens, mémoire, cognition*, Paris, Presses Sorbonne Nouvelle, 2006.
- Pânișoară, Georgeta, Pânișoară, Ion-Ovidiu, *Motivația eficientă*, Iași, Editura Polirom, 2010.
- Reboul, Olivier, *Les valeurs de l'éducation*, Paris, Presses Universitaires de France, 1992.
- Rovența-Frumușani, Daniela, *Semiotica discursului științific*, București, Editura Științifică, 1995.
- Stanciu, P. Valeriu, *Paratextul-poetica discursului liminar în comunicarea artistică*, Iași, Editura „Universității „Al. I. Cuza“, 2006.
- Zaltman, Gerald, *Cum gândesc consumatorii. Aspecte esențiale pentru studiile de piață*, traducere de Cristina Popa, Iași, Editura Polirom, 2007.

Ironia discursului eminescian în *Contrapagină*

Abstract

As far as irony, as a subtle form of speech, implies a misleading literalness, the true meaning being suggested by the apparently reversed meaning, this article proposes an analysis of Eminescu's speech in *Contrapagină*. The text's three-folded structure stages more sides of irony. Thus, if in the first part, intended as a preface to the preface, irony is a pretext to illustrate the literary fashion of the time, communicating a contradiction between the reader's taste and aesthetic requirement, in the second part, not accidentally placed in the middle position, an ironic vision of the world as a theater is being shown, where the world becomes a diverted expression of the human existence, an inverted reflection of the essences. The third part is a letter to the World or the Public, talking about the writer's place in the world.

Key-words: irony, speech, aesthetic requirement, the world as a theater.

Ironia, ca formă de expresie a limbajului, presupune o literalitate înșelătoare în care sensul adevărat e sugerat de inversul sensului aparent. Totuși, în fața textului ironic, cititorul s-ar putea înșela optând pentru sensul prea evident și astfel asociată cu sensul contrar unui enunț, ironia ar înceta de a mai fi subtilă (Lesovici, 1999: 90). Pentru a fi înțeles, sensul subtextual sugerează o altă lectură a textului și, implicit, activează mecanismele gândirii în vederea descoperirii unui posibil înțeles adevărat. De un subtil rafinament stilistic, discursul *Contrapaginii* lui Mihai Eminescu se remarcă printr-o structură prin excelență ironică, care cuprinde o gamă variată de tonuri, sarcasm, ironie, autoironie, indignare, detașare, sensul discursului dezvăluindu-se în structura de adâncime a textului.

Considerat ca prefață la romanul *Geniu pustiu* (Perpessicius), textul *Contrapaginii* poate fi considerat o prefață, însă nu ca reflectare a operei pe care o precedă, ci ca scriitură care vorbește de opera literară în sine și care privește în măsură directă creatorul și receptarea operei acestuia, dar și raportul între eu și lume.

Organizarea textuală a *Contrapaginii* este tripartită. În prima parte, concepută ca o prefață în prefață, ironia este pretext pentru a ilustra moda literară a vremii, comunicând o contradicție între gustul cititorului și exigența estetică. Tehnica ironizării se realizează prin contrapunerea a două ipostaze care implică receptarea: cititorul ideal (autentic) și cititorul snob (superficial).

Textul se constituie ca o ironie la adresa cititorului superficial, a cărui cultură se rezumă fie doar la citirea titlurilor, fie doar la citirea prefețelor: „pentru cine nu citește decât titlul [unei] cărți, partea cea mai interesantă a cărții – adică care l-a interesat – [e] [în]suși titlul, pentru cine nu citește decât prologul unei cărți, partea cea mai interesantă e tocmai prologul, pentru că numai pe el [l]-a citit”. În intenția de persiflare a acestei categorii de receptori, ironia, văzută ca formă de interpune între cuvinte și idei, amplifică atitudinea de sancționare a unei condiții

intelectuale prefabricate. Resursele ironiei sunt generate deci de un refuz al derizoriului estetic. Prezentând cartea ca obiect, Eminescu își marchează atitudinea detașată ironică și autoironică: „această făcătoare de epocă scrieri”. Mimând false principii, ironia conduce la dezaprobare, la refuzul de a coborî în zonele inferioare ale creației: „această operă bună [- rea] nu e tradusă din chinezește [...], ci a fost numai o stratagemă prin care umilitul de mine am vrut să fac să mi se citească cel puțin precuvântarea acestei novele originale”.

Avertismentul *novelă originală* vine în contradicție cu percepția literară a superficialului care, neavând propria grilă de valori, își caută modele în literatura franceză. De o rafinată malițiozitate, ironia acompaniază mereu discursul, din care rezultă o poetică a opoziției ca formă de apărare împotriva mediocrității: „Însă nu voi cu toate acestea să vând nimărui mâța-n sac; dacă cineva dorește să vadă desfășurându-se înaintea ochilor săi un model, ceva complet, ceva neîntrecut ca romanele [...] lui Mdme George Sand”, lectura ar fi, din acest punct de vedere, inutilă „căci ceea ce caută nu va găsi”. De asemenea, apare în text și ipostaza de cititor ideal, numit „cînic nesperiș”, singurul capabil să înțeleagă „această carte de calicie de autor românesc” – formulare autoparodică din care transpare echivocul realității.

Al doilea text, numit *Precuvântare*, așezat nu întâmplător în poziție mediană, surprinde viziunea ironică a lumii ca teatru, în care lumea devine expresie deviată a traseului existenței umane, o reflectare răsturnată a esențelor.

Astfel, printr-un permanent joc de roluri, e pusă în scenă colaborarea dintre Lume – numită ironico-depreciativ „cocheta damă” – și Destin, aflat în subordinea acesteia, cei doi având rolul de a crea individualități pe hârtie. Cu alte cuvinte, Lumea e proprietara unei fotolitografii „în care fabrică pe fiecare zi mii și mii de bilete à la minute [...] care au pe-o parte un nume oarecare dictat, anume de Signora Lume”, însă „Monsignorul culegător de tipografie Destin” scrie pe de-a-ndoaselea din ceea ce i se dictează. Cheia o aflăm în cele două coloane, sugestive în marcarea raportului dintre Lume, cea care dictează, și Destin, care scrie „ce-i plesnește prin cap”, acestea punând în lumină dizarmonia între fond și formă.

Dicteul Lumii „un nume oarecare”, „D-nu Petrică Moft / farsor en gros et en detail etc.” apare în contradicție cu ceea ce scrie în realitate Destinul („Petrică Compte Moft / om politic etc.”), sau Lumea dictează „Tache Caraghiozlâc, Comedianț”, Destinul scrie „Constantin Caraggio, Artist dramatique”, „Stan Înjurătură, Om bețiv sau hengeriu”, devine „Don Estevan de Las Juradores, Journaliste” ironia instituindu-se sub forma unui joc în care individualitățile apar ca un dublu – la exterior iau chipul „rolului” pe care-l joacă, iar în interior apar ca ele însele. Însă, ecuația Lume–Destin subliniază o parodie tragică a vieții în care se afirmă deriziunea existenței. Este de fapt o parodie a moralei în care sunt puse sub semnul întrebării valorile esențiale, în măsura în care impostura, grotescul, nonsensul, falsul devin etică, sublim, esență, adevăr.

Purtându-ne prin labirintul de semnificații, masca ironistului se detașează de lume, punând-o sub interogație, relativizându-i valoarea. Prin (auto)ironie, ironistul, vorbind despre sine ca despre un al treilea, se autoproiectează în acest joc de-a destinul care capătă valențe îngrijorătoare: „s-a-ntâmplat ca doamna Lume să dicteze / M.E. / feuilletoniste ennuyant”, deci care nu folosește nimănui, și „d. Destin să scrie: / M.E. / Sufler de Teatru”, adică aflat în postura de secundant al operei altcuiva.

Totuși, aceste bilete fabricate de Lume au și o față nevăzută în care sunt încifrate lucruri ce „se descifără toate abia atunci când biletul încetează d-a circula”. E pus aici în discuție raportul contemporaneitate/posterioritate. Biletul își trăiește viața, însă adevărata valoare a individului e recunoscută după ce acesta nu mai există: „abia după ce expiră termenul știi bine-bine câtă valoare internă avea biletul”.

Discursul ironic reflectă poziția creatorului față cu lumea, aceasta privită sub două dimensiuni. Una de adâncime, care reprezintă esența, și alta de suprafață, creată de „Gura lumii”, individualitate care are pretenția a se da drept Lumea, dar în realitate nu e Lumea: „diferința dintre lume și gura ei e aceea dintre conștiință și vorbă – între fond și formă – între materia eternă și corpul trecător”. În acest mod, Destinul, pus în antiteză cu Lumea, va face din „L. Schubert, compozitorul de geniu” „muritor de foame la Viena”, din „L. Burghardt, poet de geniu” „muritor de foame în Berlin”, din Torquato Tasso, epic de geniu”, „idiot”.

Substanța concepției eminesciene se află în raportul dintre esență, adică „lege”, și stratul de suprafață care reprezintă „combinațiunile”: „Mașinile din tipografia d-nei Lumi sunt eterne; ele se numesc și *legi*; combinațiunile curioase a d-lui culegător Destin sunt asemenea curioase; ele se numesc: împrejurări”. Așadar, acest mecanism al lumii ca teatru comunică o alienare a lumii, în măsura în care este anulată orice posibilitate a omului de a-și găsi reperele în lume. Lipsa de sens e marcată prin imposibilul devenit posibil, căci împrejurarea este cea care influențează/decide traseul existențial al ființei. În acest joc al contrastelor își face apariția încă o individualitate, jurnaliștii, care ridică o altă denumire pentru Gura lumii, numind-o „Opiniune publică”. Această identitate e proprie Publicului, fiind „imanentă” (stă în public) și „emanentă” (se pune în circulație) acestuia.

Revenind la relația dialectică dintre Lume și Destin – „Ceea ce dictează doamna Lume e sigur ca fondul și ca absolutul, [ceea] ce scrie d. Destin e relativ, e forma aceluia fond” – ironistul încheie prin exprimarea dorinței de a „cutreiera întinsul d-neaei sau domniei-lui Imperiu”: „cer cartă de legitimațiune sau răvaș de drum, pe vechie”, marcând convingerea că forma superioară a salvării este creația.

A treia parte a *Contrapaginii* se constituie într-o scrisoare adresată Lumii sau Publicului, „Signora sau Signore”, și pune în discuție așezarea în lume a scriitorului. Adresarea începe prin stabilirea relației creator – lume și a recunoașterii că „poate cea mai bună parte din sufletul meu e opera matală”.

Lumea e acuzată de manifestarea dezinteresului pentru scrisul românesc: „Mata zici că în românește mai tot ce-i scris e rău scris, adică ca și nescris”. În realitate, se pune problema raportului scriitură-receptare. Ironistul afirmă superficialitatea lumii și-i contestă valoare: „S-a scris și mata n-ai citit, azi mata nu mai citești, dar golănimea nu mai [e] ne bună să scrie pentru ca mata să nu citești”. În spirit ironic autorul îi recomandă lumii propria creație, „marfa” (reprezentând cartea ca obiect), care ar voi „nu să treacă”, deci fără a fi receptată, ci „să se treacă” prin proprie valoare. De aceea, considerând a avea dreptul, dacă nu „cel puțin pretestul”, cere un răspuns din partea criticii „în același grad – spune – în interesul matală, cât și în interesul meu”.

Refuzul de a nu săruta mâna Lumii – „Sfârșesc prin a *nu* vă săruta mâna” – este strategie spirituală ce marchează o barieră între ironist și ironizat. Nepierzând însă din vedere cititorul autentic, „salut pe acei copii buni”, autorul îi lasă în final Lumii misiunea de a saluta cititorul, căci dorește să ofere acestuia nu „salutări aeriene și necunoscute”, ci conținuturi, substanțe.

Prin (auto)ironie, Eminescu denunță în penultimul paragraf atât nonvalorile, cât și furturile din literatură, definind calitatea de a fi a scriitorului: „dacă veți vedea că n-am *fond* și voi să mă susțin numai cu *creditul personal* (ca mulți alții) sau cu *furtul* de *prin* alții (asemenea ca mulți) – dă[-mă] mata de gol pe mine, cum *n-ai* dat pe alții”. Distanțându-se de Lume a cărei grijă „cea mare ești mata însuși”, registrul ironic din final e în deplină concordanță cu imaginea geniului eminescian; detașarea, ca formă a dezamăgirii, a dezgustului, marchează o ruptură între eu și lume: „Îmi permit numa [a] mă subsemna al domniei-voastre amic ori inamic – toute-egale, M.E.”.

Privit în ansamblu, textul *Contrapaginii*, dincolo de funcția ironică pe care o dezvoltă, este un exercițiu de meditație substanțială asupra sistemului de valori care, raportat la existența mundană, devine o metamorfoză de posibilități.

Bibliografie

Vladimir Jankelevitch, *Ironia*, Traducere de V. Fanache, Drăgan Florica, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1994.
Lesovici, Mircea Doru, *Ironia*, Iași, Editura Institutul European, 1999.
Eminescu, Mihai, *Contrapagină*, în *Opere*, vol. VII, Ediție critică întemeiată de Perpessicius, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1977, pp. 316-319.

Telegrame, de I.L. Caragiale. Normă și stil

Résumé

Dans le texte *Telegrame* d'I.L. Caragiale, la déviation est utilisée comme figure du discours. En termes de relation entre la forme et le contenu, le texte de Caragiale est construit sur un mouvement permanent entre l'adéquation et le manque d'adéquation. Dans ce cas, pour saisir l'intention de l'auteur, le lecteur doit identifier la déviation à tous les niveaux du texte (phonétique, lexical, morphologique, et syntaxique).

Mots-clés: la déviation, l'adéquation, niveaux du texte, figures du discours

Limbajul este o activitate complexă, care se desfășoară, potrivit lui Eugeniu Coșeriu, pe trei planuri diferite: „nivelul universal, al vorbirii în general, nivelul istoric al limbilor și nivelul particular, al discursurilor, al actelor lingvistice și al seriilor de acte lingvistice”.¹ În terminologia coșeriană, congruența, corectitudinea și adecvarea sunt norme care acționează asupra fiecăruia dintre cele trei niveluri.

Ion Coteanu evidențiază caracterul social evident al normei, rezultat din acțiunea permanentă a emițătorilor și a receptorilor asupra propriei exprimări, și caracterul subconștient al acesteia². Autorul identifică o normă standard și o normă academică. Pentru cercetător, „orice abatere, deviere, eroare, greșeală, sau cum vom numi acest fenomen, reprezintă în esență trecerea materialului concret de limbă dintr-o clasă în care se află la un moment dat, într-o nouă clasă, pentru că niciun fel de material concret de limbă nu poate exista în afara normei”³. Abaterea poate fi intenționată, în acest caz fiind vorba despre procesul de transformare a materialului lingvistic potrivit intenției emițătorului, mai ales în limbajul artistic. La nivelul textului literar, norma funcțional-stilistică creează un cadru pentru enunțurile absurde, funcționând ca un filtru.⁴

Abaterea de la normă intră în relație, în literatură, cu noțiunea de stil, definit de Tudor Vianu drept „expresia unei individualități”.⁵ Ideea este nuanțată de Dumitru Irimia, care observă că: „Stilul este, în fapt, modul specific în care se constituie, există și se manifestă expresivitatea unui text.”⁶ Subiectul vorbitor înscrie textul în confruntarea permanentă dintre tradiție și inovație și dintre libertate și constrângeri, realizând două operații ale comunicării lingvistice: selecția (din planul

¹ Eugeniu Coșeriu, *Deontologia și etica limbajului*, în vol. *Prelegeri și conferințe* (1992-1993), supliment al „Anuarului de lingvistică și istorie literară”, seria A. Lingvistică, XXXIII, Iași, 1994, p. 165.

² Ion Coteanu, *Stilistica funcțională a limbii române. Stil, stilistică și limbaj*, București, Editura Academiei R.S.România, 1973, p. 24.

³ *Ibidem*, p. 31.

⁴ *Ibidem*, p. 29.

⁵ Tudor Vianu, *Dubla intenție a limbajului și problema stilului în Arta prozatorilor români*, Chișinău, Editura Hyperion, 1991, p. 26.

⁶ Dumitru Irimia, *Introducere în stilistică*, Iași, Editura Polirom, 1999, p. 13.

paradigmatic al limbii) și combinarea (în planul sintagmatic al textului). Prin acțiunea funcției stilistice, procesul de constituire și de manifestare a stilului este guvernat de două principii de gradul I: alegerea (opțiunea stilistică) și devierea (abaterea).

În textul literar se suspendă raportul text↔referent și se dezvoltă un referent interior, „o lume semantică autonomă, funcționând după legi proprii, specifice cunoașterii și comunicării artistice”, nivel dominat de funcția poetică⁷.

Textele literare publicate în „Momente și schițe” se încadrează în stilul lumii comice, în care „Raportul ființei umane cu lumea se desfășoară între coordonate temporale și spațiale închise, strict delimitate istoric”⁸. „Telegrame” este un text alcătuit din 22 de mesaje transmise prin intermediul telegrafului și prezintă o rivalitate politică mai veche dintre putere și opoziție, care se manifestă pe fondul unei lupte pentru respectarea normelor morale ale societății.

Stilul lui Caragiale din „Momente și schițe” se caracterizează prin utilizarea abaterii ca figură a discursului. În acest caz, destinatarul trebuie să identifice situațiile de inadecvare la toate nivelurile textului (fonetic, morfologic, lexical și sintactic) în scopul surprinderii intenției scriitorului.

Definită drept „comunicare scurtă, redusă deseori la o singură propoziție, transmisă prin cele mai rapide mijloace tehnice”, telegrama se caracterizează prin formularea concisă, adesea lacunară prin eliminarea elementelor de relație, și are ca scop comunicarea unor știri urgente (fapte, întâmplări sau evenimente importante)⁹.

Din punctul de vedere al relației dintre formă și conținut, textul lui Caragiale este construit pe o mișcare permanentă între adecvare și indecvare, diferențele fiind evidențiate prin oglindirea internă a evenimentelor prezentate. Adecvarea la conținut este ilustrată prin intermediul telegramelor semnate de Ministrul Justiției sau de Ministrul de Interne. Ideile sunt formulate clar și concis, elementele de relație suprimate nu deformează mesajul transmis, iar punctuația contribuie la accentuarea ideilor¹⁰.

Directorul prefecturii X...

Vă invit căutați aplanarea diferendului cu familia Gudurăilor. Contrariu, puneți guvernul în situațiune prea delicată. Nu convine acum, în așteptarea campaniei electorale, ca agenți superiori ai autorității să dea loc la scandaluri, din toate punctele de vedere regretabile.

Ministrul de Interne

⁷ *Ibidem*, pp. 39-40.

⁸ *Ibidem*, p. 71, D. Irimia consideră că în opera lui Caragiale sunt prezente „trei stiluri interne/alostiluri, impuse de trei tipuri de desfășurare a întrebărilor ființei umane, stilul lumii comice (comedii, schițe, momente) –, raportul ființei umane cu lumea se desfășoară între coordonate temporale și spațiale închise, strict delimitate istoric –, stilul lumii tragice (drama „Năpasta”) – raportul ființei umane cu lumea este eliberat de dimensiuni spațiale și temporale; ființa umană se confruntă cu ea însăși, prin activarea unor dimensiuni interioare existențiale –, stilul lumii realiste (nuvele), caracterizat printr-o situare a ființei între comic și tragic”.

⁹ Constantin Parfene, *Compozițiile în școală*, Iași, Editura Moldova, 1996, p. 213.

¹⁰ I.L. Caragiale, *Momente, schițe, notițe critice*, București, Editura Minerva, 1983, p. 139.

Absența prepozițiilor sau a verbelor auxiliare din telegramele ulterioare ale autorităților sugerează iritarea miniștrilor, implicați într-un conflict politic pe care trebuie să-l aplaneze, înaintea campaniei electorale¹¹.

Procuror trib. X...

Raportați imediat cauza arestării lui Costăchel Gudurău. Ar fi bine să înceteze odată scandalurile de acolo. Purtarea parchetului dv. lasă de dorit. Cercetați dacă arestatul suferit maltratări arest. Avem denunțări că ar fi fost torturat poliție. Răspundeți telegrafic.

Ministrul Justiției.

Procurorul orașului prezintă evenimente într-un stil prolix și ambiguu, consecință a unei selecții nepotrivite din planul paradigmatic și al unei combinări necorespunzătoare în planul sintagmatic al textului¹².

Ecs. sale ministru Justiției

București.

Bandă desperată opozanți îndârjiți sub conducerea Costăchel Gudurău, Iordăchel Gudurău și nepot Gudurău, Albert divorșat Atenaisa Perjoiu, atacat directoru prefecturi față grădina primăriei. Acesta aparat bastonu, lovit cap Iordăchel, Costăchel tras revolver spart glob lampa centrul grădini electrică. Panică, asasin arestat. Luăm prim interogatoriu. Garantăm invențiuni fictive torturile.

Procuror trib. X...

Devierea se produce în desfășurarea raportului dintre planul expresiei și planul semantic, deoarece substantivul „asasin” dezvoltă trăsătura semantică +uman. În acest caz, se încalcă norma privind congruența, întrucât substantivul „asasin” este pus în relație cu un obiect, globul lămpii electrice.

Inadecvarea dintre formă și conținut este ilustrată printr-o altă telegramă în care este prezentat un raport al evenimentelor, redactat de procurorul urbei X. Și acest tip de text are particularități de redactare, precum: utilizarea unei formule specifice, precizarea numelui și a funcției persoanei care scrie, consemnarea rezultatelor și propunerea unor soluții¹³.

Raportul din textul literar citat, încalcă regula obiectivității, specifică acestui tip de compoziție, fiind dominată de caracteristicile povestirii, înțeleasă ca „acțiune de a povesti și rezultatul ei”¹⁴. Situația de inadecvare, prin selecția necorespunzătoare a termenilor, se observă la nivelul registrelor generale ale limbii, mai ales prin pătrunderea în registrul scris a unor elemente aparținând celui oral.

*Dar agrisori fugind, directoru prins Costăchel și întrebat pentru ce insultă dame mișălule și apucat de pept, dar el răspuns să nu mai dai mizerabile canalie, încât directoru apărându-se tras două palme, atunci agrisorul smucind voit fugi și directoru prima furie lovindul piciorul spate gios*¹⁵.

¹¹ *Ibidem*, p.140.

¹² *Ibidem*.

¹³ Constantin Parfene, *Compozițiile...*, op.cit., p. 206.

¹⁴ Academia Română, *Dicționarul explicativ al limbii române*, București, Editura Academiei Române, 1998, s.v. *povestire*.

¹⁵ I.L. Caragiale, *Momente...*, op. cit., p. 138.

Cercetarea superficială și tendențioasă a cazului este mascată prin detalii inutile care au drept obiectiv crearea impresiei că funcționarul a investigat situația Telegramelor expediate de frații Gudurău și de procurorul din oraș încălcă, în mod evident, maximele unui discurs eficient¹⁶.

Se observă o altă formă a inadecvării, prin deplasarea de la caracterul tranzitiv al limbajului din telegramă sau raport către caracterul reflexiv¹⁷. Abaterea de la normă și inadecvarea sunt modalități prin care personajele comunică informații despre statutul lor social și cultural. Limbajul din telegrama nu este unitar, el diferă în funcție de emițător și devine mijloc de caracterizare, punând în lumină și interesele celor implicați. Autoritățile vor rezolvarea conflictului care ar dăuna imaginii lor, interesul corespondentului ziarului „Aurora Română” se îndreaptă spre detaliile compromițătoare ale situației, iar frații Gudurău doresc să obțină avantaje politice.

În ceea ce privește norma internă, definită ca „variantă de actualizare a normei individuale sau variantă autonomă față de norma individuală”¹⁸, se observă că personajele nu sunt consecvente în adoptarea unui limbaj, acesta fiind, în opera lui Caragiale, o modalitate de a evidenția categoria estetică a comicului rezultat din contrastul dintre esență și aparență. Prefectul județului trimite ministrului o telegramă, în care alege ca modalitate de exprimare limba franceză, dar încheie comunicarea printr-o propoziție inadecvată din punctul de vedere al continuității discursului, prin codul ales și al contextului: „Se duce dracului tot giudețul”.

Faptele lingvistice susțin ideea inadecvării la toate nivelurile textului. La nivel fonetic, se observă rostirea regională a unor neologisme („agrisor”, „cafiné”) și rostirea după model francez a unor cuvinte („sezisat”, „divorsat”). Prin pleonasm se încălcă norma congruenței: „notorietate publică”, „invențiuni fictive”, „magistrat procuror”, apoplexie cerebrală (în text „apoclepsie celebră”)

Inadecvarea limbajului la situația de comunicare este evidențiată prin amestecul cuvintelor și structurilor care aparțin unor registre stilistice particulare diferite ale limbii: elemente de jargon („romanse”), regionalisme („trii”, „mini”), neologisme („trivial”, „ofensat”) și structuri din registrul colocvial („cuțitul os”).

În concluzie, literaritatea unui text implică identificarea dimensiunii estetice și a celei stilistice, care se dezvoltă în interiorul raportului dintre text și mesaj și este evidențiată prin intermediul raportului dintre text și limbă, aceasta fiind în

¹⁶ H.P. Grice, *Logic and Conversation*, 1967, citat în Umberto Eco, *Lector in fabula*, București, Editura Univers, 1991, p. 83.

Maxima cantității: fă în așa fel încât contribuția ta să fie atât de informativă, pe cât o cere situația de schimb

Maxima calității: nu spune ceea ce crezi că este fals și spune ceva despre care ai dovezi potrivite

Maxima relației: fii relevant

Maxime ale modalității: evită obscuritatea în exprimare, evită ambiguitatea, fii concis (evită prolixitățile inutile), fii ordonat.

¹⁷ Tudor Vianu, *Dubla intenție...*, op. cit., p. 22: „Cine vorbește «comunică» și «se comunică». O face pentru alții și o face pentru el. În limbaj se eliberează o stare sufletească individuală și se organizează un raport social. Considerat în dubla sa intenție, se poate spune că faptul lingvistic este în aceeași vreme «reflexiv» și «tranzitiv».”

¹⁸ Dumitru Irimia, *Introducere...*, op. cit., p. 46: „Sub presiunea factorilor implicați în desfășurarea comunicării lingvistice, unii constanți, alții variabili, emițătorul își poate încălca propriul model”.

interacțiune cu norma care limitează posibilitățile de combinare în plan sintagmatic și în plan paradigmatic.

Bibliografie

- Caragiale, I. L., *Momente, schițe, notițe critice*, București, Editura Minerva, 1983.
- Coșeriu, Eugeniu, *Deontologia și etica limbajului*, în vol. *Prelegeri și conferințe* (1992-1993), supliment al „Anuarului de lingvistică și istorie literară”, seria A. Lingvistică, XXXIII, Iași, 1994.
- Coteanu, Ion, *Stilistica funcțională a limbii române. Stil, stilistică și limbaj*, București, Editura Academiei R.S.România, 1973.
- Eco, Umberto, *Lector in fabula*, București, Editura Univers, 1991.
- Irimia, Dumitru, *Introducere în stilistică*, Iași, Editura Polirom, 1999.
- Constantin Parfene, *Compozițiile în școală*, Iași, Editura Moldova, 1996.
- Vianu, Tudor, *Dubla intenție a limbajului și problema stilului în Arta prozatorilor români*, Chișinău, Editura Hyperion, 1991.
- .

**Florinela Floria
Petronela Savin
Universitatea „Vasile Alecsandri” din Bacău**

Limbajul poetic. Comunicare dincolo de alteritate

Résumé

Notre article propose un examen critique de la conception d'Eugen Coseriu sur le langage poétique en tant que langage ayant toutes ses fonctions, où le sujet de la création artistique est un sujet universel, un sujet qui a assumé la responsabilité de tous les sujets, un sujet qui ne connaît pas la dimension de l'altérité. Dans ce contexte, le langage devient poésie seulement si le langage est considéré de manière absolue, tout comme l'entité qui l'a créé n'est un sujet parmi d'autres sujets, mais un sujet générique.

Mots-clés: langage poétique, altérité, communication interculturelle, Eugen Coșeriu.

0. Introducere

Lingvistica integrală profesată de Eugen Coșeriu recuperează critic dimensiunea comunicatională a limbajului. În concepție coșeriană, limbajul se instituie ca fundament al întâlnirii cu celălalt, iar alteritatea însăși este constitutivă limbajului. Omul trăiește într-o lume de semnificații, după cum o afirmă Aurel Codoban¹, semnificații construite și negociate la nivel social și lingvistic. Semanticitatea și alteritatea apar și pentru Eugen Coșeriu ca universalii lingvistice. Dimensionarea alterității prin intermediul limbajului poetic suscită însă o discuție aparte. Limbajul poetic este văzut de Eugen Coșeriu ca limbaj cu toate funcțiunile sale, în care subiectul care creează arta este un subiect universal, un subiect care și-a asumat responsabilitatea tuturor subiectelor, un subiect care nu cunoaște dimensiunea alterității. Limbajul, în acest context, este poezie numai dacă limbajul este considerat absolut, așa cum subiectul care l-a creat nu mai este subiect între subiecte, ci subiect generic. Lucrarea noastră urmează avatarurile concepției coșeriene, dezvoltând ideea unei comunicări „dincolo de alteritate” pe temeiul polifonic al unei „alterități creatoare”².

1. Limbaj și alteritate. Caracterul intersubiectiv al limbajului

Alteritatea este o condiție a existenței faptului lingvistic. Limbajul este un fapt social și limba, în particular, este impusă individului vorbitor, acesta nu ar putea-o nici

¹ Aurel Codoban, *Manipulare, seducție și ideologie ostensivă*, http://www.jsri.ro/old/html%20version/index/no_4/aurel_codoban-articol.htm, accesare în data de 10 octombrie 2011.

² Rodica Marian, *Subiectul absolut al artei și alteritatea creatoare*, http://www.upm.ro/facultati_departamente/stiinte_litere/conferinte/situl_integrare_europeana/Lucrari2/Rodica%20Marian.pdf, accesare din data de 15 octombrie 2011.

crea, nici modifica. Eugen Coșeriu consideră că această perspectivă nu poate fi acceptată fără a se face unele precizări:

a. înainte de a fi un fapt social, limbajul este baza a tot ceea ce este social și manifestarea primă importantă a sociabilității umane, a faptului de a fi cu alții – dimensiune fundamentală a ființei omului:

„De obicei se consideră că funcțiunea limbajului este de a comunica ceva despre ceva. Dar această funcțiune este secundară și derivată, în sensul că poate lipsi. Putem noi să înțelegem să comunicăm ceva. Dar dacă celălalt nu înțelege, atunci comunicarea este falimentară! Asta înseamnă că ceea ce am spus nu era limbaj? Indubitabil, dar cealaltă dimensiune, aceea a lui a spune cuiva, comunicarea cu cineva, stabilirea unui contact cu celălalt, este trăsătura originară, fundamentală, care nu poate fi anulată. Totdeauna limbajul efectiv realizat este o continuă atribuire a eului. I se atribuie celui alt aceași conștiință cu a vorbitorului. Limbajul efectiv realizat este această continuă atribuire a eului celorlalți”³

b. vorbitorul modifică limba întotdeauna într-o oarecare măsură, datorită simplului motiv că o realizează în vorbire în circumstanțe particulare:

„vorbitorul are întotdeauna dreptate ca vorbitor, nu ca lingvist, nu când începe să explice. Eu formulez așa: limbajul e făcut de și pentru vorbitori, nu de și pentru lingviști”⁴.

2. Alteritatea și creativitatea, universalii primare ale limbajului

În *Limba română – limbă romanică*, capitolul *Latinitatea orientală*, Coșeriu consideră că limbajul în general este guvernat de două legi universale, care se află într-un raport dialectic: creativitatea (faptul că limbajul este în esență sa activitate creatoare sau enérgeia) și alteritatea (faptul că limbajul este totdeauna „și pentru alții”, „și al altora”).

Creativitatea duce pe plan istoric la diversitate, iar alteritatea, la omogenitate. Alteritatea este rațiunea de a fi a limbilor și a continuității acestora în istorie. Tot alterității i se datorează, în fond, formarea limbilor comune și exemplare (standard) supradialectale. Alteritatea nu anulează creativitatea, creativității i se datorează „dinamica” limbilor – „schimbarea lingvistică” într-un anumit sens constantă – și, în sincronie, varietatea „internă” a oricărei limbi⁵. Creativitatea nu e caracteristică numai limbajului, ci tuturor formelor culturii: în artă, în știință, în filosofie etc.⁶.

³ Eugeniu Coșeriu, *Filosofia limbajului* în vol. *Prelegeri și conferințe* (1992-1993), supliment al „Anuarului de lingvistică și istorie literară”, seria A. Lingvistică, XXXIII, Iași, 1994, p. 18.

⁴ Eugeniu Coșeriu, *Lingvistica integrală*, interviu cu Eugen Coșeriu realizat de Nicolae Saramandu, Editura Fundației Culturale Române, București, 1996, p. 30.

⁵ Eugeniu Coșeriu, *Limba română - limbă romanică*, texte manuscrise editate de Nicolae Saramandu, Editura Academiei Române, București, 2005, pp. 113-114.

⁶ Eugeniu Coșeriu, *Filosofia limbajului*, text îngrijit și editat de Nicolae Saramandu (Prelegere ținută în zilele de 30-31 octombrie 1996 la Institutul de Fonetica și Dialectologie „Al. Rosetti” al Academiei Române), în „Fonetica și dialectologie”, XX-XXI, 2001-2002, pp. 74-75.

Conceptul de creativitate s-a cristalizat inițial în studiul lui Coșeriu despre limba lui Ion Barbu. Despre Ion Barbu, Coșeriu afirma că realizează anumite posibilități ale limbii române care erau cu totul românești și cu totul acceptabile în limba română, deși până la el nu fuseseră înfăptuite de nimeni. Astfel a realizat că „limba nu este numai ceea ce s-a spus și s-a scris în această limbă, ci este, în același timp, un sistem de posibilități, un sistem de virtualități”⁷. Coșeriu afirmă că nu se învață o limbă, ci se învață a crea într-o limbă, în sensul că nu se învață numai ceea ce s-a spus deja, ci și ceea ce se poate spune, care sunt posibilitățile, idei identificate la Croce și apoi la Humboldt⁸.

3. Identitatea limbaj – poezie ?

În studiul „Limbajul poetic” din *Prelegeri și conferințe*, Eugeniu Coșeriu definește limbajul poetic pornind de la problema identității dintre limbaj și poezie. Limbajul poetic nu poate fi definit, în linia tradiției retorice, doar ca deviere de la limbajul curent, ci, dimpotrivă, acesta prilejuiește actualizarea a ceea ce ține deja de semn, este limbajul cu toate funcțiunile lui.

„Limbajul poetic nu poate fi o deviere față de limbaj pur și simplu sau față de limbajul de toate zilele, ci, dimpotrivă, limbajul poetic, în care se actualizează tot ce ține deja de semn, este limbajul cu toate funcțiunile lui, adică este plenitudinea funcțională a limbajului, și că, dimpotrivă, limbajul de toate zilele și limbajul științific sunt devieri, fiindcă sunt rezultatul unei drastice reduceri funcționale a limbajului ca atare.”⁹

Limbajul poetic actualizează, ca text, funcțiile permanente ale semnelui lingvistic. Funcția de reprezentare, prezentă în modelul lui Karl Bühler, exprimă raportul privilegiat pe care semnul lingvistic îl instituie cu realitatea exterioară a sa, cu fapte culturale de tipul mitului, cu alte fapte lingvistice – dimensiunea intertextualității, cu alte conținuturi semantice, cu reprezentarea directă a lucrurilor. Dincolo de dimensiunea sa de reprezentare a realității, limbajul poetic este, el însuși, o realitate. Identitatea dintre limbaj și poezie sau dintre limbaj și artă este subminată de perspectiva care ia în considerare subiectul care creează arta, precum și de scopul acesteia. Faptul artistic, implicit cel literar, se prezintă ca o pseudocomunicare, în care dimensiunea intersubiectivității este disimulată monologic prin vocea și intențiile auctoriale. Astfel, arată Coșeriu, creatorul de artă devine un subiect absolut:

„Subiectul care creează arta și care creează arta numai ca să fie, care deci se obiectivează în artă tot așa cum omul se obiectivează în limbaj, nu este subiectul vorbitor sau creator de limbaj, ci este un subiect universal, un subiect care și-a asumat responsabilitatea tuturor subiectelor”¹⁰.

Subiectul absolut al creației este, deci, lipsit de dimensiunea alterității, faptul artistic fiind marcat de unicitate. Limbajul artistic, văzut ca limbaj în sine, depășește dimensiunea *celuilalt* individual prin raportarea la o conștiință generică, absolută, a subiectului creator absolut.

⁷ Eugeniu Coșeriu, *Limba română - limbă romanică*, op. cit., p. 12.

⁸ Eugeniu Coșeriu, *Lingvistică...*, op. cit., p. 13.

⁹ Eugeniu Coșeriu, *Limbajul poetic*, în vol. *Prelegeri și conferințe*, op. cit., p. 153.

¹⁰ *Ibidem*, p. 161.

4. Alteritatea creatoare

Eugen Coșeriu arată că alteritatea reprezintă una dintre universalile lingvistice. Din cele cinci universalii, Coșeriu arată că trei sunt primare: *creativitate*, *semanticitate*, *alteritate*, iar două dintre acestea sunt secundare sau derivate: *istoricitatea* și *materialitatea*. Toate formele culturale sunt caracterizate de *creativitate (enérgeia)*.

„Prin aceste forme, limbajul este activitatea care creează semnificate, creând semne cu semnificații, și în acest fapt constă semanticitatea sa. Aceste semne sunt întotdeauna create pentru altul sau, mai bine zis, ca fiind dinainte și ale altuia, și în aceasta constă *alteritatea* sa.”¹¹.

Activitatea de limbaj este caracteristică pentru comunitățile istorice, fiind, după Coșeriu, singura activitate creatoare definită prin două universalii: *semanticitate* și *alteritate*. *Istoricitatea* rezultă din *creativitate* și *alteritate*, *materialitatea*, de asemenea, rezultă din *semanticitate* și *alteritate*.

Comunicarea artistică pune în evidență un *subiect absolut*, ceea ce ține de specificul operei de artă: după cum arată Eugen Coșeriu, în cadrul operei de artă, subiectul creator este lipsit de dimensiunea alterității sale originare, deoarece specificul comunicării artistice este acela că nu se realizează *comunicarea cu cineva* în sensul relaționării intersubiective. Această dimensiune lipsește în mod necesar din comunicarea artistică, arta ia naștere „pentru ca să fie”.

Rodica Marian nuanțează observația coșeriană punând în discuție unicitatea subiectului creator de artă, în lumina dialogismului și a polifoniei. Subiectul absolut al artei își găsește un complement interior, cu care intră, în mod dialogic, în rezonanță. Această formă de alteritate interioară, numită *alteritate creatoare*, depășește perspectiva psihanalitică a eului scindat, a crizei identității. *Alteritatea creatoare* apare ca o manifestare fundamentală a alterității:

„în artă este vorba nu de o alteritate funcțională, ci de una interioară, cred eu că și aceasta este una tot originară, cel puțin din momentul ivirii limbajului interior, asemănător, într-un fel, limbajului scris, tot un limbaj izolat de context”¹².

Dialogismul realizării lingvistice este susținut și de filosoful german Martin Buber în *Eu și Tu*, ca și de Francis Jacques în *Dialogiques*. Martin Buber remarcă opoziția dintre *tu* și *acela*, două forme discursive ale alterității¹³ desemnând două moduri distincte în raport cu realizarea discursivă. *Tu*, subiect nemijlocit al comunicării lingvistice, devine *acela*, obiectualizat prin distanțarea metadiscursivă. În *Dialogiques*, Francis Jacques subliniază că referirea se realizează în cadrul

¹¹ Eugen Coșeriu, „Zece teze despre esența limbajului și a semnificației”, în vol. *Omul și limbajul său, Omul și limbajul său: studii de filozofie a limbajului, teorie a limbii și lingvistică generală*, antologie, argument și note de Dorel Fînar, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” Iași, 2009, pp. 10-11.

¹² Rodica Marian, Subiectul absolut al artei și alteritatea creatoare, http://www.upm.ro/facultati_departamente/stiinte_litere/conferinte/situl_integrare_europeana/Lucrari2/Rodica%20Marian.pdf, ,p. 126 – ultima accesare: 20.10.2011.

¹³ Florinela Floria, *Retorica alterității*, teză susținută la Universitatea „Al. I. Cuza”, Iași, iulie 2011, coordonator științific prof. univ. dr. Maria Carpov.

comunicării prin contribuția efectivă a participanților la crearea „luminilor posibile” ale discursului.

Concluzii

Filosofia buberiană a relației întâlnește perspectiva coșeriană a alterității primordiale a limbajului, a caracterului său *intersubiectiv*. Deoarece „arta nu se face pentru a comunica, ci numai ca să fie”, subiectul creator este un *subiect absolut*, care nu se deschide, prin comunicare, către *celălalt*. Astfel, după Coșeriu, limbajul devine poezie numai „considerat ca absolut; nu limbajul, ci limbajul absolut, dezlegat de celelalte subiecte, este identic cu poezia”¹⁴.

Postulatul unicității subiectului creator, căruia îi lipsește dimensiunea alterității se impune a fi conjugat în raport cu tezele polifoniei enunțării, ale plurivocității textului. Dialogismul operei de artă se manifestă, consideră Rodica Marian, la nivelul limbajului său interior, eliberat de presiunea istoricității. Alteritatea interioară operei de artă apare ca „acel tu interiorizat”, înăscut, primordial, un complement în absolut al subiectivității creatoare absolute.

Limbajul poetic își exprimă devenirea luminat de un virtual sistem de comunicare, conștiința creatoare fiind convocată la un dialog interior al eului profund cu sinele său.

Bibliografie

- Codoban, Aurel, *Manipulare, seducție și ideologie ostensivă*, http://www.jsri.ro/old/html%20version/index/no_4/aurel_codoban-articol.htm
- Coșeriu, Eugeniu, *Prelegeri și conferințe*, (1992-1993), supliment al *Anuarului de lingvistică și istorie literară*, T.XXXIII, 1992-1993, Seria A – LINGVISTICĂ, Institutul de Filologie Română «A. Philippide», Iași, 1994.
- Coșeriu, Eugeniu, *Lingvistică din perspectivă spațială și antropologică. Trei studii*. Prefață de Silviu Berejan, un punct de vedere editorial de Stelian Dumistrăcel, Editura Știința, Chișinău, 1994.
- Coșeriu, Eugeniu, *Filozofia limbajului*, text îngrijit și editat de Nicolae Saramandu (prelegere ținută în zilele de 30-31 octombrie 1996 la Institutul de Fonetica și Dialectologie „Al. Rosetii” al Academiei Române), în „Fonetica și dialectologie”, XX-XXI, 2001-2002, pp. 65-86.
- Coșeriu, Eugeniu, *Limba română – limbă romanică*. Texte manuscrise editate de Nicolae Saramandu, Editura Academiei Române, București, 2005
- Coșeriu, Eugen, *Omul și limbajul său: studii de filozofie a limbajului, teorie a limbii și lingvistică generală*, antologie, argument și note de Dorel Fînar, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” Iași, 2009.
- Mardare, Gabriel, „Séries chronotopiques et matrices stylistiques dans l’élaboration des modèles de la communication interculturelle. Un possible dialogue entre Bakhtine et Blaga”, in *ROCSIR - Revista Română de Studii Culturale (pe Internet)*, no. 1/2005.
- Marian, Rodica, *Identitate și alteritate*, București, Editura Ideea Europeană, 2000

¹⁴ Eugen Coșeriu, *Limbajul poetic*, op. cit., p. 162.

Marian, Rodica, *O teorie a alterității între lingvistica integrală, personalitate multiplă și filozofie brahmanică*, în „Semiotics beyond limits. Proceedings of the First ROASS Conference, 2006”, Bacău, Editura Alma Mater, 2006.

Marian, Rodica, *Subiectul absolut al artei și alteritatea creatoare*, http://www.upm.ro/facultati_departamente/stiinte_litere/conferinte/situl_integrare_europeana/Lucrari2/Rodica%20Marian.pdf.

Mulțumiri: Finanțarea acestui articol a fost asigurată prin proiectul CNCSIS PD-582/2010 și prin proiectul POSDRU/89/1.5/S/49944.

Irina Iojă (Zamfir)
Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași

Modelul Ana Blandiana – o individualitate în cadrul generației '60

Résumé

L'étude se propose de révéler le contexte ou s'affirmée Ana Blandiana, mettant en évidence, d'une part, le renforcement de la génération 60, qui avait réussi d'éloigner du plan littéraire officiel la génération proletcultiste et de l'autre part argumente l'idée du modèle Ana Blandiana dans la culture roumaine, en opposition „au phénomène de l'écriture” Nichita Stănescu, par une incursion biobibliographique, en avouant le fait qu'elle représente une individualité au cadre de sa génération.

Mots-clés: poésie, modèle, génération, néomodernisme.

În România tânărului mileniu al III-lea, modelele, dacă există, nu știm să le căutăm și, implicit, să le valorizăm, iar dacă nu există, atunci sigur stau ascunse sub protecția lumii invizibile, „tari”, care-și apără „cântăreții bolnavi” prin tăcere. În acest context fragil, Sorin Alexandrescu a vorbit în martie 2011, în cadrul conferinței puse sub semnul generic optimist, „Cultura bate criza”, desfășurată la BCU, din București, de „modelul Ana Blandiana”. Evident, nu este vorba de un VIP al societății contemporane: sportiv scandalagiu, cântăreață ori fotomodel cu o viață sentimentală complicată sau vreun afacerist.

Modelul la care ne referim e în afara mediatizării! Iată de ce, fără a ne subscrie unei opinii radicale, de-o parte sau de alta a baricadei exegezei „recente”, văzând-o pe Ana Blandiana sub semnul superlativelor, a unei identități ontopoetice zeificate sau, dimpotrivă, „minoră”¹, o persoană oficială, o răsfățată a regimului comunist („protejată a unor importanți activiști politici”)², intenționăm să argumentăm ideea de model Ana Blandiana în cultura română, prin opoziție cu „fenomenul scriitoricesc”, Nichita Stănescu, printr-o incursiune biobibliografică, recunoscând faptul că este o individualitate în cadrul generației sale.

Ana Blandiana³ s-a impus ca una din cele mai importante figuri ale liricii românești, o autoare de o rară consecvență identitar-poetică, fiind „un foarte, foarte frumos pseudonim literar cu succes irezistibil”⁴, „cu rezonanță de simbol al purității

¹ Eugen Barbu, *O istorie polemică și antologică a literaturii române de la origini până în prezent*, București, Editura Eminescu, 1975, p. 374.

² Marian Popa, *Istoria literaturii române de Azi pe Mâine*, Vol. II, București, Editura Semne, 2009, p. 508.

³ „Ana Blandiana este în viața mea numele scrisului, tinde să fie singurul meu nume, pentru că am o singură viață în care scrisul este singurul lucru important, capabil să cuprindă în sine și dragostea, și suferința, și fericirea, și moartea, și chiar învierea. Blandiana este comuna în care s-a născut mama.” Cf. Ana Blandiana, *Cine sunt eu? Un sfert de secol de întrebări*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2001, p. 8.

⁴ Marian Popa, *Istoria...*, op. cit., p. 506.

și al intransigenței morale”⁵, al Valeriei-Otilia Coman, născută la Timișoara, pe 25 martie 1942, de Buna-Vestire, sărbătoare ce pare că i-a favorizat intrarea în viață și în literatură. Având în vedere opera vastă, acoperind proza, poezia, eseistica și publicistica, însumând peste cincizeci de volume editate și traduse (douăsprezece volume de versuri, două volume de nuvele fantastice, un roman și șapte volume de eseuri, începând din 1964 până în 2010, precum și 45 de volume apărute în 23 de limbi), ne permite situarea Anei Blandiana între cei mai valorosi scriitori ai timpului nostru.

În afara volumelor de poezie traduse, i-au mai apărut grupaje de poeme în reviste și antologii din Anglia, SUA, Italia, Spania, Franța, Belgia, Germania, Austria, Olanda, Finlanda, Polonia, Ungaria, Bulgaria, Cehoslovacia, Brazilia, Cuba, Turcia, Siria, Grecia, China, Japonia, Israel, Albania. După 1989, acestor traduceri li se adaugă eseurile literare și articolele de analiză politică apărute în marile ziare germane sub semnătura sa, precum și nenumărate conferințe, lecturi publice, interviuri, intervenții la colocvii, simpozioane și mese rotunde în principalele țări europene.

A făcut parte din Consiliul Provizoriu al Frontului Salvării Naționale (până în 29 ianuarie 1990, când demisionează). S-a numărat printre fondatorii Alianței Civice (președinte din 1991 până în martie 2001, când a devenit membru în Senatul Alianței). Este fondator și președinte al Academiei Civice, instituție care realizează sub egida Consiliului Europei Memorialul Victimelor Comunismului și al Rezistenței de la Sighet, muncă în care este secondată de soțul său, scriitorul Romulus Rusan. Este președintele onorific al PEN Clubului Român și al Comisiei de Onoare a Uniunii Scriitorilor din România, membru al Academiei de poezie „Stéphane Mallarmé” (din 1997) și al Academiei Mondiale de Poezie, primul scriitor român ales membru al Academiei Europene de Poezie (din martie 1999).

Ana Blandiana este o personalitate complexă, recunoscută în spațiul cultural național și internațional, mărturie fiind premiile și distincțiile acordate până în prezent: Premiul pentru poezie al Uniunii Scriitorilor din România, 1969; Premiul „Mihai Eminescu” pentru poezie al Academiei Române, 1970; Premiul Internațional „Gottfried von Herder”, Viena, 1982; Premiul pentru proză al Asociației Scriitorilor din București, 1982; Premiul Național de Poezie „Mihai Eminescu”, 1997; Premiul Național pentru Copii, 1998; Premiul Internațional „Vilenica”, Slovenia, 2002; Premiul „Opera Omnia”, 2003; Premiul Internațional „Giuseppe Acerbi” și Premiul Internațional „Camaioere”, Italia, 2005; Premiul Internațional de Poezie KOV, Serbia, 2009, marele Premiu al Festivalului Internațional „Lucian Blaga”, 2007. Pentru marea sa realizare, împreună cu soțul ei, scriitorul Romulus Rusan, și cu Fundația Academia Civică, căreia îi este fondatoare și președinte, Muzeul Memorialului Victimelor Comunismului din Sighetul Marmației, centru de recuperare, cercetare și răspândire a memoriei fenomenului totalitar în România, înființată în 1993, i s-a acordat la 1 octombrie 2009, de către ambasadorul Franței la București, Henri Paul, Ordinul Legiunii de Onoare în grad de Cavaler, iar pe 24 octombrie 2012 de către Regele Mihai I, în cadrul unei ceremonii organizate la Palatul Elisabeta din București, medalia „Nihil Sine Deo”. În anul împlinirii a șapte

⁵ Alex Ștefănescu, *Istoria literaturii române contemporane*, București, Editura Mașina de scris, 2005, p. 396.

decenii de existență a fost propusă pentru Premiul Nobel, dar n-a fost să fie, cum n-a fost nici cu Arghezi ori Blaga.

În cunoașterea biografiei spirituale a Anei Blandiana este necesară o drumeție prin timp, treaptă cu treaptă, pentru a reitera emoțiile ori situațiile critice care au generat-o: l u m e a p a r a d i s i a c ă a c o p i l ă r i e i, rotunjită de teii din curtea casei, în care copila se suia cu cărți, caiete și pisici în turnul de crengi și frunze, descoperind beatitudinea lecturii și a singurătății visătoare, umbrită, totuși, de imaginea geamantanului, așezat în vestibul, după ușă, despre care știa că este pregătit cu haine groase, în cazul în care se întâmpla să fie nevoit Tatăl să-i părăsească din nou o vreme, sau de momentul segregării sale, nefiind făcută pioner asemenea colegilor ei, deși învăța cel mai bine, pentru faptul că nu împlinise nouă ani, pseudocondiție inventată de Mama ei și de învățătoare, care nu aveau curajul devoalării adevărului dureros motivat de arestarea Tatălui; a d o l e s c e n ța marcată de nașterea pseudonimului, debutul poetic din 1959, în revista „Tribuna”, dar și de interdicția lansată de cenzură de a publica ori de a se înscrie la facultate, o perioadă paradoxal favorabilă biografiei sale artistice, în sensul că va deveni cunoscută ca poet interzis; d e b u t u l e d i f i c a t o r, din 1964, care o lansează alături de Nichita Stănescu și Adrian Păunescu printre cei mai „populari” poeți ai generației '60, cucerind publicul ca individualități: prin poezia „încifrată” din *11 elegii*, prin „retorica” *Ultrasentimentelor* ori fondul neoromantic din *Persoana întâia plural*; perioada a p o g e u l u i c r e a ției încununată prin decernarea, în anul 1982, la Viena, a Premiul Internațional „Gottfried von Herder”, recunoscându-i-se astfel meritele la ceasul de strălucire intensă a spiritului său creativ; m o m e n t u l „A m f i t e a t r u” din 1984, un punct critic în destinul scriitoarei (poemele-manifest multiplicare de mână ori rostite prin vocea lui Virgil Ierunca și a Monicăi Lovinescu la microfonul „Europei Libere” au intrat în patrimoniul așa numitei literaturi a rezistenței, satisfacție care a compensat mult peste așteptări a doua interdicție); „c a z u l” A r p a g i c (generat pe fondul exasperării generale din anii '80 de către personajul volumului pentru copii, *Întâmplări de pe strada mea*, ce stigmatiza profilul dictatorului, motiv pentru care Ana Blandiana va fi interzisă, iar cărțile ei vor fi scoase din biblioteci), ce a avut ca efect punerea la index de către, paradoxal, istoriile literare postdecembriste a unei forme ludice de creativitate, aparținând unei conștiințe poetice de o mare sensibilitate.

Cercul retrospectiv al treptelor devenirii nu se poate încheia fără evocarea perioadei postdecembriste, marcată de o d e t u r n a r e a d e s t i n u l u i prin implicarea în viața politică, în reconstrucția morală a societății românești. Trebuie amintit, printre altele, proiectul singular la noi, Memorialul Victimelor Comunismului și al Rezistenței de la Sighet, care sărbătorește anul acesta 20 de ani de la înființare, o operă înscrisă nu numai în biografia Anei Blandiana, ci și în bibliografia ei, în stare să compenseze zădărnicia și dezamăgirile vieții politice: „El ține locul mai multor cărți pe care cu siguranță le-aș fi scris, dacă nu ar fi apărut această idee [...] că singurul fel în care vom putea să ne reconstruim destinul este acela de a începe prin reconstruirea memoriei ca formă de justiție”⁶. În prezent, Memorialul de la Sighet este una din primele trei instituții ale memoriei europene (alături de Memorialul de la Auschwitz și Memorialul Păcii din Franța), o instituție

⁶ Ana Blandiana, *Spaima de literatură*, ediția a II-a, Editura Humanitas, 2010, pp. 348-349.

unică în felul său prin faptul că este în același timp de cercetare, de muzeografie și de învățământ, prin Școala de Vară.

Căutând să păstreze un echilibru în favoarea creației, Ana Blandiana a continuat să scrie și după 1989, deși mult mai puțin decât înainte, din cauza implicării „aproape sinucigașe” în viața publică: ultimele cinzeci de pagini din romanul *Sertarul cu aplauze* (1992) și trei cărți de „poeme noi”, *Soarele de apoi* (2000), *Reflexul sensurilor* (2004), *Patria mea A4* (2010), care dovedesc faptul că a rămas înainte de toate o poetă, dincolo de preenergica sa activitate în viața Cetății din ultimii douăzeci de ani. Semnul pregnant care tensionează urzeala fragilă a „poemelor noi” este timpul tot mai insinuant și amenințător într-o lume golită de esență, pusă sub semnul unei tragice alienări prin despiritualizarea ființei și a unei degradări alarmante a formelor și a valorilor.

Probând egalitatea cu sine a unei voci deloc seduse de mode și experimente, după cum autoarea însăși o declară, Ana Blandiana pare a refuza înregimentarea la gruparea șaizecistă:

„N-am aparținut niciodată unui grup, unui cerc, unui curent, unei școli, unei mișcări literare, pur și simplu pentru că nu m-am simțit înrudită cu nimeni și n-am găsit niciodată pe cineva cu care să mă pot identifica sau solidariza fără reticențe. [...] Cred că nu mi-am făcut decât datoria de scriitor, nu am făcut decât să scriu ce credeam și să încerc să public ce am scris”⁷.

Și totuși, Ana Blandiana a debutat la mijlocul anilor '60, deceniu în care, așa cum a observat Ion Bogdan Lefter, proletcultismul „se relaxează”, după 1965, fiind abandonat total, moment ce anunța „dezghețul” sau „deschiderea”⁸, o perioadă favorabilă scrisului, în general, și poeziei, în particular: „Poezia recâștigă în această epocă lirismul pierdut prin afirmarea unui grup de poeți, inclusiv voci feminine, propunând o nouă paradigmă poetică”⁹. Cele mai noi clasificări terminologice recomandă pentru perioada '60-'70, denumirea de „neomodernism”¹⁰.

Pentru a înțelege succesul unei întregi generații tinere și, implicit, al Anei Blandiana, este absolut necesară cunoașterea contextului propice acestor debutanți, uniți nu atât printr-un ideal estetic, cât printr-un timp istoric. Generația '60 a avut marele noroc de a se impune în perioada liberalizării și a recuperării (1964-1971)¹¹, opunându-se nu „bătrânilor”, vârstei de aur a literaturii române, ci generației mijlocii oportuniste, ca un puternic antidot estetic la acțiunea sterilizantă a dogmatismului comunist. Într-un înțeles pus sub semnul inteligenței iubitoare de paradoxuri, tipic Anei Blandiana, generația lui Nichita

⁷ Ana Blandiana, *Spaima de literatură*, București, Editura Humanitas, 2006, p. 90.

⁸ Mircea Cărtărescu face demarcația epocii comuniste, propunând trei perioade distincte: stalinismul 1947-1963, „deschiderea” – 1963-1977 și dictatura – 1977-1989, Cf. Mircea Cărtărescu, *Postmodernismul românesc*, București, Editura Humanitas, 2010, p. 138-139.

⁹ Nicolae Manolescu, *Literatura română postbelică. Poezia*, vol. I, Brașov, Editura Aula, 2001, p. 76.

¹⁰ Nicolae Manolescu, *Despre proletcultism*, în „România literară”, nr. 30, 2001, p. 1.

¹¹ Eugen Negrici în *Literatura română sub comunism: 1948-1964*, București, Editura Cartea Românească, 2010, etapizează literatura ghețozată stabilind trei perioade: proletcultismul (1948-1964), perioada liberalizării și a recuperării (1964-1971) și perioada naționalistă a comunismului (până în 1989).

Stănescu a fost nevoită să sară peste părinți pentru a-i recupera pe bunici: „Salturile se fac din două în două generații [...] nepoții se revendică de la bunici contra părinților”¹².

Într-o Românie în plină schimbare, propunând un orizont utopic de viață, impus de sus, într-o realitatea a suferinței, a mizeriei, a plictiselii, sumbră, apăsătoare și lipsită de perspectivă, controlată de un limbaj standardizat, ideologizat, poezia devine un document spiritual al unei atmosfere, nu cronică a faptelor cotidiene: „Poezii generației '60 scriu ca și cum această limbă de lemn nu ar exista, nu i-ar atinge. Ei par să trăiască în cea mai bună dintre lumile posibile”.¹³ În esență, ei nu fac o poezie nouă, ci refac legătura cu poezia noastră interbelică, reinstaurând un spațiu al literaturii, care fusese de multă vreme interzis: „Poezia anilor '60 depășește hiatusul *obsedantului deceniu* și continuă tradiția poeziei românești moderne dintre cele două Războaie Mondiale”¹⁴. În acest sens, se recuperează lecția modernistă, care echivalează, nu cu o revoltă, ruptură între generații; poate reprezintă mai degrabă o necesară revoltă morală decât una explicit politică, din partea acestei generații, o reacție împotriva obsesiei realismului și, în același timp, o specifică opțiune estetică (în fața absenței de valoare artistică în scrierile autorilor „oficiali”), decisivă pentru recuperarea eului subiectiv, pentru a restitui voce și prestigiu expresiei lirice, în sensul întreținerii existenței Literaturii, care implică un mers evolutiv.

În esență, neomodernismul românesc al anilor '60 este considerat un fenomen de „replay” istoric. E vorba de reconectarea literaturii române la filonul estetic interbelic, fracturat în perioada realismului socialist. Această „reîntoarcere la estetic” este definită drept „novatorism”, în termenii lui Ion Bogdan Lefter. „Novatorismul” este majoritar în anii '60-'70. Simultan cu acest fenomen majoritar se petrece și o naștere a ceea ce numește Ion Bogdan Lefter „experimentalismul minoritar al epocii”. Teza completă a unuia dintre cei mai activi avocați ai generației postmoderne este următoarea: „în timp ce novatorismul majoritar a procedat la un fel de *replay* istoric în urma căruia a rezultat neomodernismul anilor '60-'70, experimentalismul minoritar al epocii a produs primele forme – anticipative – ale postmodernismului românesc”¹⁵. Asistăm astfel la coexistența, în anii 60-70 ai literaturii române a două modele, unul dominant, *neomodernist*, reprezentat de generația literară a lui Nichita Stănescu, Cezar Baltag, Ana Blandiana, Ioan Alexandru sau Ion Gheorghe în poezie, Nicolae Breban, D. R. Popescu sau Fănuș Neagu în proză și unul minoritar, reprezentat de experimentalism, un autentic mozaic de personalități și cărți pe care criticul le vede nu numai desprinzându-se de curentul dominant, dar și anticipând postmodernismul românesc. Teoria lui Ion Bogdan Lefter se subscrie unei viziuni integratoare, dincolo de, în triada terminologică, modernism – neomodernism – postmodernism.

Ca atitudine, șazeciștii atașați curentului neomodernist, recunoscut drept curent de tranziție între două mari paradigme, modernismul și postmodernismul, au avut un rol deosebit de important în mersul evolutiv al literaturii române,

¹² Ana Blandiana, *Spaima de literatură*, București, Editura Humanitas, 2006, p. 281.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ Ecaterina Mihăilă, *Limbajul poeziei române neomoderne*, București, Editura Eminescu, 2001, p. 14.

¹⁵ Ion Bogdan Lefter, *Postmodernismul. Din dosarul unei „bătălii” culturale*, Pitești, Editura Paralela 45, 2000, p. 101.

supraviețuind numeroaselor persecuții și reușind, totodată, să realizeze o resurrecție a lirismului. După depășirea „fazei sterilizante” (Ion Pop) de stigmatizare a „formelor fără fond” promovate de „școala literară” proletcultistă¹⁶, parcurgând un proces cu dublă finalitate, de recuperare a tradiției și de întemeiere a propriului statut creator, șazeciștii își asumă ca temă comună meditația profundă asupra existenței istorice și individuale, filtrată printr-o severă judecată etică, finalizată prin exacerbară și mitizarea individului și demitizarea istoriei. Anii '60 au adus în atenția publicului seria debuturilor în colecția *Luceafărul* de la Editura Tineretului, impunând poetul „necuvintelor”, Nichita Stănescu, poezia conceptelor a lui Cezar Baltag, „expresionismul țărănesc” prin Ioan Alexandru și Ion Gheorghe, poezia bazată pe ironie și spirit ludic a lui Marin Sorescu, „lirismul moral”¹⁷ al Anei Blandiana etc.

În condițiile în care reacția estetică la literatura proletcultistă era implicit o reacție politică și chiar una morală, pe diferitele trepte ale devenirii și prin diversele forme de creativitate, începând cu poezia, continuând cu eseistica și împlinindu-se prin proză¹⁸, Ana Blandiana a impus criteriul moral, devenit element definitoriu al viziunii sale, demonstrând că reprezintă conștiința unei generații. Dacă Nicolae Manolescu a semnalat ca o constantă a creației blandiene „exigența etică”, Marian Papahagi recunoaște că prin această notă etică esențială se racordează „liniei ardelene a liricii românești”. Autoarea însăși a vorbit într-un interviu, din 1991, de sentimentul de culpabilitate pe care l-a încercat la începuturile activității sale scriitoricești, când componenta morală a vocației sale era privită de unii critici literari cu îngăduință, ca o încălcare a purității legilor estetice, și nu ca un substrat al viziunilor sale, esență intensificată, de altfel, de presiunea

¹⁶ Oficialitățile au încercat să impună o ideologie comună pentru toți componenții societății, în care nu realitatea palpabilă era suverană, ci „interpretarea” ei. Totul trebuia „interpretat” prin prisma specialistului politic. Școala de literatură „Mihai Eminescu” a apărut din necesitatea formării unor executanți obedienți dispozițiilor ideologice, plecând de la premisa că societatea e formată din inamici ai acestor dispoziții, care trebuie să fie reeducați sau îndepărtați.

¹⁷ Nicolae Manolescu, *op. cit.*, p. 1048.

¹⁸ Ana Blandiana nu este doar o poetă care scrie și proză. Prozele fantastice din volumele *Cele patru anotimpuri* (1977) și *Proiecte de trecut* (1982), alături de romanul *Sertarul cu aplauze* (1992) o situează în rândul prozatorilor consacrați. Potrivit afirmației lui Alex Ștefănescu, prozele blandiene „trebuie înscrise în bibliografia obligatorie a celor care vor să cunoască proza românească actuală”. Prin aceste opere, Ana Blandiana a devenit o reprezentantă de valoare a tradiției antitotalitare din literatura română, tradiție din care fac parte, pentru a da câteva nume importante, Panait Istrati prin zguduitoră dezvaluire a realității din Uniunea Sovietică (*Vers l'autre flamme. Après seize mois dans l'U.R.S.S. Confession pour vaincus*, 1929), Eugène Ionesco prin piesele, eseurile și articolele sale, Nicolae Steinhardt în marturia sa *Jurnalul fericirii*, și Herta Müller, recentă laureată a Premiului Nobel pentru literatură. La Ana Blandiana, ca și în cazul distopiilor din Est, ficțiunea capătă aspect de cronică, raportându-se, inevitabil, la memorie (personală și colectivă) și la istoria recentă. Romanul *Sertarul cu aplauze*, prin înregistrarea vieții cotidiene și analiza degradării umane în epoca comunistă, apare astăzi ca o sală din muzeul comunismului, ficțiunea fiind investită cu rolul de arhivă a memoriei și a istoriei. Aceasta a fost chiar intenția scriitoarei, dincolo de exigența formei estetice a romanului polifonic: a protesta în fața realității prin „fixarea ei în operă”. Fiind înregistrată în scris, realitatea trăită este sustrasă uitării, lucru pe care scriitoarea îl sublinia prin axioma: „numai ceea ce e scris există, are existență ontologică”. Cf. Ana Blandiana, *Spaima de literatură*, București, Editura Humanitas, 2006, p. 230.

biografică (persecuțiile la care a fost supus tatăl ei, preotul Gheorghe Coman, dificultatea de a accede la facultate, interdicțiile de publicare):

„Eu însămi ajunsesem să mă simt vinovată că așa mă făcuse Dumnezeu și tradiția rigorilor morale ardelenesti. Cu timpul însă, și pe cât timpul se dovedea împotriva noastră, componenta morală a devenit încetul cu încetul singura cale care mai conta, apoi când nici cuvintele nu au mai avut importanță, faptele au fost obligate să le ia locul. Viața mea de astăzi, îmi prelungește într-adevăr paginile într-un fel în care numai ideea morală are de câștigat”¹⁹.

Vremurile potrivnice de care amintește poeta sunt anii de după reideologizarea din 1971, în care lumea respira ultimele molecule de libertate prin literatura subversivă (a se vedea momentul „Amfiteatru”, „cazul” Arpagic, proza fantastică²⁰ și romanul *Sertarul cu aplauze*²¹), devenită un refugiu al gândirii disidente inserate în expresia capabilă să înșele cenzura, un înlocuitor al lucrurilor care nu aveau drept în cetate: religie, istorie, filozofie. „Faptele” privesc etapa deturnării destinului ei de scriitor, după Revoluția din 1989, prin implicarea în viața politică și în derularea unor proiecte de reconstrucție morală a societății românești. Așadar, responsabilitatea etică se dovedește extrem de importantă, putând fi urmărită în întreaga operă a Anei Blandiana, de la debutul din anii '60 până în prezent. Dincolo de această temă hotărâtoare pentru definirea specificului creației blandiene, se poate remarca aerul impersonal, „rostirea înghețată în forme austere”²²,

¹⁹ Ana Blandiana, *Cine sunt eu?, Un sfert de secol de întrebări*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2001, p. 154.

²⁰ Ana Blandiana se numără printre puținii scriitori care au avut curajul, forța și abilitatea de a înșela cenzura, în așa fel încât, să poată vorbi despre regimul dictaturii comuniste în volumele sale de proză fantastică, *Cele patru anotimpuri* (1977) și *Proiecte de trecut* (1982). Dincolo de profunda meditație asupra condiției umane și a momentelor ei de inflexiune, Ana Blandiana condamnă situația social-politică din România perioadei comuniste. Proza fantastică a Anei Blandiana aduce în atenție situații absurde provocate de prezentul distopic, lansând speranța recuperării valorilor fundamentale ale existenței.

²¹ Într-un mod paradoxal, situația specială în care s-a aflat pe parcursul scrierii romanului *Sertarul cu aplauze* – situația de scriitor interzis, care nu putea publica și era tot timpul sub supravegherea poliției politice – a fost trăită de Ana Blandiana ca o eliberare: „La sfârșitul anului 1982, când am început să scriu *Sertarul cu aplauze* mă aflu într-un moment de răscruce al destinului meu literar. [...] am hotărât să încep să scriu o carte fără gândul de a o publica, o carte la care m-am gândit întotdeauna ca la o carte postumă (pentru că și Ceaușescu, și comunismul păreau fără sfârșit). Tot ce mi s-a întâmplat pe parcursul următorilor șapte ani (cele două interdicții de semnătură legate de poemele din Amfiteatru și de cartea pentru copii, mașina care a apărut în fața casei, dispariția corespondenței, apoi a telefonului) s-a întâmplat pe fundalul scrierii acestei cărți care se hrănea din toate aceste întâmplări, făcându-le suportabile pentru că le dădea utilitate și sens. Versiunea germană a romanului avea să fie lansată de editură, în 1993, sub sloganul «o carte care mi-a salvat viața», ceea ce, dincolo de stilul publicitar, nu era foarte departe de adevăr, pentru că n-am înnebunit și am trecut prin toate cu un fel de seninătate masochistă și aproape orgolioasă, știind că exista această carte, în același timp punct de sprijin și armă secretă, iar nebunia din jur devenea doar materia prima pe care puteam să i-o ofer spre prelucrare”. Vezi Ruxandra Cesereanu, *Despre Putere, literatură și români cu Ana Blandiana*, în „Steaua”, nr. 7-8, 2005, p. 4.

²² Ion Pop, *Poezia unei generații*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1973, p. 250.

ce convertește sub efectul lucidității confesiunea în mărturie despre drama ființei. În sensul considerațiilor lui Coșeriu, planul structurii lingvistico-stilistice a textului, stilul foarte sobru, este pus în legătură cu o viziunea autorului. Într-adevăr, neutralitatea codului poetic ne invită fără protocol pe scena lumii sale, marcate de drama „de-a muri de alb”, stilul sobru fiind solidar funcțional cu viziunea trist-elegiacă pe care ne-o propune creația blandină.

Poeta este una dintre ființele cele mai autentic spiritualizate, din câte evoluează azi pe scena vieții publice. Nu întâmplător, pseudonimul Ana Blandiana a devenit de multă vreme mai real decât numele din acte, Otilia-Valeria Rusan (înainte de căsătorie – Coman). Identitatea literară a luat definitiv locul identității administrative. Nimic din ceea ce este omenesc nu-i este străin Anei Blandiana. Însă tot ceea ce este omenesc, în cazul său, se transfigurează, devine literatură: „Scrii pentru că ești convins că un nou gust s-a distilat din zaharurile și otrăvurile stânse în tine, că un sunet nou s-a desprins din vacarmul de hohote și de bocete reprimite de smalțul unui zâmbet”²³.

Străduința de a regăsi identitatea prin scriitură stă sub semnul încăpățănatei încercări de a înțelege moartea, care poate fi observată pe fiecare dintre cele peste șapte sute de pagini ale volumelor. Pentru că, dacă „poezia nu este atât un mod de a supraviețui, cât unul de a muri, un fel de a muri fără încetare, secundă de secundă, până când nu mai poți înceta vreodată să mori”²⁴, acceptarea acestui istovitor ciclu de morți și de renașteri se justifică prin șansele repetate de a găsi secretul înfrângerii timpului, prin scriitură. Poetul e un taumaturg, cântecul lui salvează lumea din „grotă instinctelor”, reumanizează ființele, universul. Aproape că rămâne singur în fața răului, cu imensa responsabilitate de a păstra minima coerență posibilă. Orice întrerupere a cântecului ar pune în pericol noua unitate a universului ce pare „suspendat de buzele sale” (*Biografie*), ar arunca totul în infernul urii. Nu este de mirare că Ana Blandiana a hotărât să iasă definitiv din viața politică. Astăzi, referindu-se la politică, ea îl citează pe celebrul scriitor argentinian Borges, care spunea că își imaginează infernul ca pe o lume joasă, politică, iar paradisul ca pe o bibliotecă.

Poezia rostirii sale îmbracă haina sinceră a confesiunii, croită în cuvântul înalt și auster, marca Ana Blandiana, impunând respect ori chiar intimidând. Așa se explică, printre altele, de ce cenzura a lăsat să apară (în 1983, în „România literară”, într-un interviu realizat de Mircea Iorgulescu) următoarele mărturisiri și reflecții nonconformiste referitoare la patriotismul scriitorului:

„Legătura dintre scriitor și poporul său nu este una veselă și decorativă ca un șervet cu motive folclorice într-un restaurant pentru uzul turiștilor străini, ci una profund dramatică, cel mai adesea dureroasă, un raport de reciprocă asumare. [...] A face prea multe declarații de dragoste – oricât de rimate și tremolate – poporului tău, mi se pare superfluu: e ca și cum ai face declarații de dragoste părinților, față de care jurămintele de credință și mărturisirile de

²³ Ana Blandiana, *Spaima de literatură*, București, Editura Humanitas, 2006, p. 136.

²⁴ *Ibidem*, p. 144.

iubire nu mai au nevoie de cuvinte pentru că sunt înscrise în celule și în cromozomi”²⁵.

Este de înțeles condiția „învinsului de profesie” prins între a fi solitar și a fi solidar, condamnat la fericirea de descoperi valoarea taumaturgică a scrisului doar pe pământul românesc.

Autoarea a reușit să găsească un mod specific, un fel de „loc geometric”, devenind pentru spiritul treaz al eternului lector „o conștiință angelică îndurerată”, în termenii lui Viorel Chirilă, „aparținând unui popor atât de nefericit ca al nostru, poet al suferințelor în mijlocul cărora m-am născut”²⁶, un exemplu de demnitate, nepermițându-și niciodată „să se joace cu vorbele”²⁷, conștientă fiind că: „numele trebuie să fie sfânt și imaculat, că va răspunde în eternitate pentru fiecare cuvânt scris”²⁸. Această mărturisire dezvăluie conștiința scriitorului model, încredințat că scrisul răspunde nevoii de a exista, iar cuvintele, „contul deschis pe numele meu la venirea pe lume [...] fatal limitată avere”, în măsura în care nu sunt „frumoase”, ci „bune conducătoare de gând”²⁹, sunt un rău necesar, convertibile la nesfârșit, tot mai obsesiv, tot mai dureros, tot mai secret, însă cu scopul revelării „osului sfânt”, „sâmburelui”, în limbaj conceptual, sensului.

Ana Blandiana este o poeta emblematică, o „reprezentantă tipică a generației sale”³⁰. Ca și Nichita Stănescu, ambii tineri și frumoși la vremea debutului lor, Ana Blandiana generează prin scriitura ce devine o marcă identitară, o neobișnuită capacitate de a fascina. Însă, dacă Nichita Stănescu reprezintă un „fenomen scriitoricesc”, un exemplu major de originalitate și de energie debordantă în creație, inimitabil, „aureolat încă în viață fiind”³¹, Ana Blandiana reprezintă un model de urmat, creația ei înscriindu-se într-un orizont moral intens trăit și mai convingător exprimat. Este un poet al cetății, un reper moral, un exemplu de demnitate, curaj și inițiativă rodnică.

Prin opera sa, Ana Blandiana vine să edifice c o n ș t i i n ța u n e i g e n e r a ți i i într-o vreme în care literatura nu a fost atât o artă, cât o posibilitate de a gândi și a mărturisi, devenind *profesor de demnitate* al poporului său, adică un model ce impune prin cuvântul său imperativul exemplarității. În sensul devenirii sale, i-a fost mai importantă propria singurătate creatoare, solidaritatea anilor '60, lăsând în urmă o mândrie nostalgică privind încadrarea ei în primele rânduri ale generației sale, alături de Nichita Stănescu, Marin Sorescu, Adrian Păunescu, Constanța Buzea etc. Timpul a fost cel care le-a consolidat valoarea și, implicit, a confirmat creditul acordat de publicul cititor și exegeza vremii, încă de la debutul lor.

²⁵ Ana Blandiana, *Cine sunt eu? Un sfert de secol de întrebări*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2001, p. 43.

²⁶ *Ibidem*, p. 130.

²⁷ Ana Blandiana, *Spaima de literatură*, București, Editura Humanitas, 2006, p. 15.

²⁸ Ana Blandiana, *Cine sunt eu? Un sfert de secol de întrebări*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2001, p. 11.

²⁹ Ana Blandiana, *Eu scriu, tu scrii, el, ea scrie*, Editura Cartea Românească, București, 1976, p. 24.

³⁰ Iulian Boldea, *Ana Blandiana. Monografie, antologie comentată, receptare critică*, Brașov, Editura Aula, 2000, p. 9.

³¹ Vasile Spiridon, *Nichita Stănescu*, Brașov, Editura Aula, 2003, p. 38.

Cine este Ana Blandiana? Există un răspuns la această întrebare care pare fără răspuns, dincolo de lentila operei unei emblematice poete aparținând generației neomoderniste. Ana Blandiana este ceea ce a mai rămas bun în fiecare dintre noi, un simbol, o aspirație, un model care pledează cu obstinație în ideea că lumea de azi poate fi salvată prin poezie.

Bibliografie

Barbu, Eugen, *O istorie polemică și antologică a literaturii române de la origini până în prezent*, București, Editura Eminescu, 1975.

Blandiana, Ana, *Cine sunt eu? Un sfert de secol de întrebări*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2001.

Blandiana, Ana, *Patria mea A4*, București, Editura Humanitas, 2010.

Blandiana, Ana, *Poeme 1964-2004*, București, Editura Humanitas, 2005.

Blandiana, Ana, *Spaima de literatură*, București, Editura Humanitas, 2006.

Blandiana, Ana, *Spaima de literatură*, ediția a II-a, Editura Humanitas, 2010.

Boldea, Iulian, *Ana Blandiana. Monografie, antologie comentată, receptare critică*, Brașov, Editura Aula, 2000.

Cărtărescu, Mircea, *Postmodernismul românesc*, București, Editura Humanitas, 2010.

Crăciun, Gheorghe, *Aisbergul poeziei moderne*, Pitești, Editura Paralela 45, 2002.

Lefter, Ion Bogdan, *Postmodernismul. Din dosarul unei „bătălii” culturale*, Pitești, Editura Paralela 45, 2000.

Lefter, Ion Bogdan, *Recapitularea modernității. Pentru o nouă istorie a istoriei a literaturii române*, Pitești, Editura Paralela 45, 2000.

Manolescu, Nicolae, *Istoria critică a literaturii române*, Pitești, Editura paralela 45, 2008.

Mihăilă, Ecaterina, *Limbajul poeziei române neomodern*, București, Editura Eminescu, 2001.

Negrici, Eugen, *Literatura română sub comunism: 1948-1964*, București, Editura Cartea Românească, 2010.

Popa, Marian, *Istoria literaturii române de Azi pe Mâine*, Vol. II, București, Editura Semne, 2009.

Spiridon, Vasile, *Nichita Stănescu*, Brașov, Editura Aula, 2003.

Ștefănescu, Alex, *Istoria literaturii române contemporane*, București, Editura Mașina de scris, 2005.

Mulțumiri: Cercetarile au fost finanțate din Fondul Social European de către Autoritatea de Management pentru Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013 [proiect POSDRU/CPP 107/DMI 1.5/S/78342].

Gheorghe Crăciun sau Literatura între „Trup și literă”

Abstract

The article *Body and Letter* is considered to be essential both for illustrating the central theme of Gheorghe Crăciun's writings and for revealing the algorithm of the textual ingeneration. Additionally, it offers the key to understanding literature as a dualistic system, born out of two distinct creators, *the body* and *the letter*, or, in other words, *corporality* and *scripturality*, *sensation* and *intelection*. Quintilian's accidental linguistic equivalation of literature with grammar, based on the translation of *gramma* (gr.) with *littera* (lat.), has major consequences: literature becomes a dual term, irretrievably connected both to *littera* (illustrating the meanings of *scriptural*, *organized*, *logical*, *rated*) and to *poiein* (creative). Starting from this etymologic incident, Crăciun erects his personal theory, retaining the concept of *letter* with its main meaning of *written language* and replacing the expelled *poiesis* with *body*, a metaphor which accumulates a multitude of significations, from *unmeasured sensoriality* up to *creative spirit*. Equally, due to its dual disposition, its enclosure of the notional doublet *body – letter* and its capacity to highlight the author's fascination for the double terms, the article on hand makes visible the functionality of a dualistic pattern, which firstly requires theoretical investigation and secondly necessitates practical testing, on each discursive level.

Key-words: body, letter, corporality, scripturality, sensation, intelection

Gheorghe Crăciun este un recunoscut prozator al Generației '80 și autorul unor lucrări importante de teorie și critică literară sau al unor texte de „fals” jurnal. Conflictul dintre *trup* și *literă* are, în opera acestui autor, un caracter complex, care impune cercetarea conceptelor în dinamica lor; aria semnificațiilor rezultante nu este așadar un dat stabil, egal cu sine în orice moment al investigației, ci un ansamblu polimorf, proteic, un spațiu al beligeranței perpetue, în care victoriile unuia sau ale celuilalt dintre concurenți reclamă asumarea provizoratului.

Studiul particularităților de manifestare a unui astfel de conflict în opera unui scriitor contemporan devine cu atât mai relevant, cu cât dilema în cauză nu este o creație a epocii noastre, ci o prelungire personalizată a unei opoziții ce și-a câștigat, se pare, dreptul la universalitate: ceea ce Susan Sontag numea „hipertrofia intelectului în dauna energiei și a aptitudinilor senzoriale”, ca „dilemă ajunsă deja clasică”¹ a culturii noastre, se subordonează de fapt, așa cum afirmă Paul Cornea, „confruntării fără de sfârșit dintre rațional și irațional”²; la rândul lor, aceste atribute corespund celor două dimensiuni esențiale ale ființei, responsabile de dualismul immanent al omului.

¹ Susan Sontag, *Împotriva interpretării*, postfață de Michaela Anghelescu Irimia, traducere de Mircea Ivănescu, București, Editura Univers, 2000, p. 17.

² Paul Cornea, *Interpretare și raționalitate*, Iași, Editura Polirom, 2006, p. 103.

Răspunzând unei tentații de căutare a originii, prima dedublare este atribuită de Otto Rank individului primitiv confruntat cu experiența morții. Narcisist sau dependent de propriul trup, acesta s-a simțit amenințat de realitatea, devenită din ce în ce mai evidentă, a morții, considerată inițial accidentală³. Contextul conflictual naște credința în suflet, la început reprezentat ca dublu identic al trupului, pe urmă esențializat prin decorporalizare: „Așa deci credința primitivă în existența sufletului nu este la început nimic altceva decât un fel de credință în nemurire care dă o dezmințire energică puterii morții. [...] Ideea morții a devenit suportabilă prin intervenția dublului, al cărui rol este acela de a asigura o altă viață după aceasta”⁴.

Începând de aici, istoria culturală a umanității poate fi panoramic vizionată în funcție de poziția adoptată în această permanentă confruntare dintre *trup* și *suflet*, ce creează impresia diversității prin multitudinea măștilor însușite; există un gen proximal al dialecticilor *trup – suflet/spirit*, rațiune – sensibilitate, știință – artă, empirism – epistemologie, contingent – transcendent, material – imaterial, iar diferențele specifice țin de spiritul veacului ce le interpretează.

Limitându-ne la literatură, știm că propria sa problemă este cea a reprezentării omului și realității. Or, după Gheorghe Crăciun, „calitatea unei concepții despre om provine dintr-o modelare cantitativă într-o imagine specifică istoric a contrariilor spirit – trup”⁵. În astfel de condiții, el se înscrie în categoria „modelatorilor” atunci când denunță izomorfismul relațiilor *trup – literă, corporal – scriptural, senzație – inteliecție*; În acest fel, tema fundamentală a scriiturii sale este subordonată aceleiași dominante: „Din conflictul dintre trup și literă, dintre corporal și scriptural, dintre senzație și inteliecție, din acest contradictoriu dinamism în logica ființei noastre (alfabetizate!), pasibil la fiecare pas pe hârtie de o iluzorie sintetizare, se constituie, se deconstituie și se reconstituie substanța literaturii, permanența și remanența sa estetică”⁶.

Simțim aici nevoia unei adăugiri: *ființa alfabetizată*, cea care poartă povara (*felix culpa!*) întregii moșteniri culturale, nu se deosebește în esență de ființa nealfabetizată (individul primitiv) decât prin proteismul și multiplicarea măștilor pentru *trup* și *literă/suflet/spirit*. Interiorizată ca jumătate a ființei umane, *litera* devine un avatar al sufletului și preia tensiunile inerente conflictului cu dublul său, *trupul*, lărgind aria semnificațiilor unui raport inepuizabil, mereu problematic.

Primele coordonate ale celor două concepte definitorii pentru opera lui Gheorghe Crăciun ar trebui căutate în articolul cu titlul *Trup și literă*, publicat întâia dată în revista „Astra”, 5, 6, 1983. Poziția sa centrală este confirmată de „intenția autorului”⁷, care alege să-l reediteze în contexte diverse: îl introduce în roman, dar îl

³ Otto Rank, în *Dublul. Don Juan*, declară că pentru individul arhaic „moartea nu este un eveniment natural, ea se datorează unei vrăji”; traducere de Georgeta-Mirela Vicol, prefață de Petru Ursache, Iași, Institutul European, 1997, p. 140.

⁴ *Ibidem*, p. 140.

⁵ Gheorghe Crăciun, *Trup și literă*, în *Competiția continuă. Generația '80 în texte teoretice (antologie)*, Pitești, Editura Paralela 45, 1999, p. 274.

⁶ *Ibidem*, pp. 272 – 273.

⁷ Umberto Eco, în *Limitele interpretării* teoretizează trei tipuri de intenții, corespunzătoare celor trei instanțe textuale (autor, text și lector): „*intentio auctoris, intentio operis* și *intentio lectoris*”, ediția a II-a revăzută, traducere de Ștefania Mincu și Daniela Crăciun, Iași, Editura Polirom, 2007, pp. 30 – 31.

înscrie și în *Cuvântul prozatorilor* Generației '80, a cărei antologie o coordonează, sub titlul *Competiția continuă. Generația '80 în texte teoretice*. Articolul este din nou considerat esențial, de aceea inclus de către Ion Bogdan Lefter în editarea postumă (2009) a *Pactului somatografic*.

În forma sa eseistică, textul reprezintă el însuși un teritoriu tensionat care încearcă să concilieze periplul livresc, ca rigoare a stilului științific, cu personalizarea prin selecție și raportare a referințelor culturale la propria viziune despre literatură, *trup* și *literă*, așa cum remarcă Ion Bogdan Lefter: „În special partea a doua a eseului, după un excurs preponderent istoric, estetic și filosofic, articulează teoria de uz personal pe care Gheorghe Crăciun o va ramifica și o va extinde”⁸.

O viziune diacronică asupra literaturii conduce la revelația omniprezenței interdependențe dintre dimensiunea senzorială, corporală a omului și manifestările sale literar-artistice. Prin verificări punctuale, la intervale de aproximativ un secol, Gheorghe Crăciun testează rezistența binomului și constată că fiecare perioadă din istoria literaturii vine cu propria contextualizare a relației; așadar, la 1750 „poemul este o realizare senzorială perfectă» [...] peste 121 de ani [...] «poetul devine vizionar printr-o îndelungă, imensă și lucidă dereglare a tuturor simțurilor», pentru ca peste încă 122 de ani „plăcerea textului” să fie „acea clipă în care corpul meu își va urma propriile idei — căci corpul meu nu are aceleași idei cu mine»”⁹.

În fond, Alexander Gottlieb Baumgarten, Arthur Rimbaud și Roland Barthes sunt trei martori citați să susțină indestructibila legătură dintre simțuri și arta literară. Prea puțin totuși, până acum, pentru a intui complicațiile acestei relații, ale cărei începuturi trebuie căutate într-o „nenorocire” consemnată în istoria lingvistică: „Grecii au numit litera *gramma*. Iar Quintilian este acela care transformă prin calchiere termenul derivat *grammatike* în cunoscuta nouă de multe sute de ani încoace literatură. Dar literatura e multă vreme, până în secolul al XVIII-lea, ne spune Robert Escarpit, un concept al literei și al efectelor sale plurisemnificatoare, al culturii în general, al scrierilor de orice tip, cu sensuri încă nesedimentate și neconsolidate în forma lor de azi. Pentru Cicero, Seneca, Tacit și Tertulian, de exemplu, literatura e, rând pe rând, scriitura, gramatica, filologia, alfabetul, știința și erudiția, adică Spiritul, Rațiunea, Legea, Ordinea, Adevărul”¹⁰.

Se impun deja câteva observații: în primul rând, *litera* este un concept plurisemnificator, ceea ce înseamnă că trecerea ei în „corpul” literaturii nu va facilita definirea irevocabilă a celui din urmă termen; dimpotrivă, stabilizarea monosemantică a cuvântului *literatură* este deja compromisă, pentru că *littera* din sânul ei deschide calea polisemantismului.

În al doilea rând, semnificantul: *literatură*, pentru semnificatul: „«ansamblul operelor scrise care au caracter estetic»”¹¹, este în realitate „un uzurpator [...] al mai

⁸ Ion Bogdan Lefter, *Literatura între viață și moarte, între viață și text: scrisul care te salvează; corpul transcris; scriitura corporalizată* (prefață), în Gheorghe Crăciun, *Pactul somatografic*, ediție îngrijită și prefață de Ion Bogdan Lefter, Pitești, Editura Paralela 45, 2009, p. 22.

⁹ Gheorghe Crăciun, *Trup și literă...*, op. cit., p. 272.

¹⁰ *Ibidem*, pp. 273 – 274.

¹¹ Gheorghe Crăciun, *Introducere în teoria literaturii*, ediția a II-a, Chișinău, Editura Cartier, 2003, p. 7.

naturalului «poiein»¹², cu sensul de „creație”, fapt care nu rămâne fără consecințe. Devenind „cuvânt de bază” al *literaturii*, *littera* își impune și zestrea semantică de omoloagă a lui *gramma*; odată latinescul *poesis* (gr. *poiesis*) înlăturat, termenul *literatura* trebuie să includă și sensurile coagulate în timp în jurul ideii de „creație”.

Tot Gheorghe Crăciun explică faptul că „în domeniul poeziei intrau toate creațiile lingvistice supuse principiului ritmului, metricii și muzicii. [...] În ce privește modul de înțelegere a literaturii ca poezie, tradiția aristotelică se menține până la începuturile romantismului”¹³. Prin urmare, „chiar și în secolul XIX, conceptul de literatură se va dovedi extrem de generos cu spațiul pe care îl tutează, el înglobând toate textele scrise cu conținut umanistic”¹⁴; mai mult decât generozitatea, se cade remarcată ambiguitatea termenului: el se impune ca problematic deoarece acoperă o arie de semnificații suficient de vastă încât să includă cel puțin două opoziții majore (între proză și poezie, apoi între ideea de știință și cea de sensibilitate). Ambivalența face posibile metamorfozele semantice radicale pe care le suferă de-a lungul timpului.

Așadar, termenul de *literatură* are o istorie încărcată ce pune în dificultate definirea sa irevocabilă; sunt posibile numai definiții contextualizate, adaptate particularităților epocii de referință. Faptul este confirmat și de Adrian Marino, „biograful” conceptului, cel care și-a asumat sarcina laborioasă de a-i urmări destinul pe parcursul fiecărei epoci istorice: „Biografia ideii de *literatură* are un început modest, banal și destul de tardiv: o întâmplare, un «accident» lexical, dar pe cât de imprevizibil pe atât de fecund. Nimic nu lasă deocamdată să se întrevadă extraordinarul destin, plin de neprevăzut și dezvoltări creatoare spectaculoase, care definește viața istorică a ideii de literatură”¹⁵.

Însă mai importantă decât istoria termenului este, pentru scopul acestei lucrări, istoria „minoră” a receptării sale de către Gheorghe Crăciun, reconstituibilă prin cercetarea utilizărilor din cadrul operei.

Cel puțin în aceeași măsură ca *trupul* și *litera*, conceptul de *literatură* corespunde unei obsesii auctoriale; este firesc să fie așa, deoarece nu termenii în sine, ci relația care se stabilește între ei, dinamica nenumăratelor posibilități de combinare și contextualizare impun problematizarea. Or, toată această dinamică a interacțiunii dintre *trup* și *literă* are ca spațiu de manifestare *literatura*, concept complex, conținător neloial al ambelor și partizan oportunist al unuia sau al celuilalt, în funcție de orizontul de așteptare al epocii istorice. Așa se explică faptul că „retoricile Antichității și ale Evului Mediu, adevărate rețetare normative extrem de detaliate, sunt tot atâtea încercări și reușite în a controla și formaliza manifestările trupului în literă”; căci, „pentru o mentalitate subsumată legii «armoniei sferelor», trupul este un factor perturbator, un element al dezordinii, un spațiu al irațiunii, o contingență instabilă, incertă”, pe când „litera și spiritul literei sunt purtătoare de echilibru, de consecvență, de stabilitate, de transcendență”¹⁶.

Turnura axiologică spectaculoasă, deși justificată pentru un privitor contemporan al spectacolului beligeranțelor din interiorul literaturii, nu a fost ușor

¹² Gheorghe Crăciun, *Trup și literă...*, op. cit., p. 273.

¹³ Gheorghe Crăciun, *Introducere în teoria literaturii*, ... op. cit., p. 9.

¹⁴ *Ibidem*, p. 10.

¹⁵ Adrian Marino, *Biografia ideii de literatură. Antichitatea, Evul Mediu, Renașterea, Umanismul, Clasicismul, Barocul*, vol. I, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1991, p. 39.

¹⁶ Gheorghe Crăciun, *Trup și literă...*, op.cit., p. 274.

de înfăptuit: pentru a-și răscumpăra *trupul*, literatura a trebuit „să-și recupereze pas cu pas «naivitatea și sensibilitatea» prealfabetică, să înfrunte și să accepte agresiunea rațiunii, a moralei și a dogmei religioase, ajungând cu dificultate la un principiu «*sentio, ergo sum*» care să se bucure de tot atâta recunoaștere și considerație ca și cel filosofic”¹⁷.

Prealfabetismul reprezintă și el un concept-cheie, recurent în toate tipurile de discurs pe care le practică Gheorghe Crăciun, ce trimite la o condiție utopică, ideală, mai mult decât adamică, a literaturii: este vorba despre literatura necontaminată de *littera*, o literatură fidelă doar *trupului*, deci capabilă să-i exprime cele mai intime trăiri; este, în același timp, un nonsens, imposibil de transpus în act, din moment ce „înțelesul originar al literaturii este legat de scris”¹⁸, adică de constrângerile alfabetice care permanentizează orientarea limbajului înspre exteriorul ființei umane. De aceea, ipostaza prealfabetică a literaturii este, cel mai adesea, un ideal de căutat și nu de atins, un vis intim al invenției unui limbaj nonalfabetic, specializat în expresia interiorului omenesc.

O ipostază literară „la fel de” extremă, opusă prealfabetismului, dar care, spre deosebire de acesta, a trecut granița de la potențial înspre real, regăsește autorul în clasicismul francez, orientare culturală ce declară hegemonia rațiunii, în detrimentul sensibilității. În consecință, capodoperele sale se află la granița cu Metafizica, împrumutând, prin conceptualizare exagerată, masca discursului etico-filosofic. Literaritatea este minimalizată de algoritmul raționamentelor, de vocabularul tehnic al definiției sau de uscăciunea teoretică a frazei. Cunoscând pasiunea în calitate sa de „concept moral fără substrat umoral”, clasicismul francez, prin reprezentanți de seama lui Corneille, Racine sau Boileau, oferă compoziții de amploare sintactică și caracterologică, punând însă totalmente între paranteze *trupul*, ca principal semnalment al omului viu și autentic. Prin toate aceste reducții, „sensul (*le sens*) își ignoră aici, cu tot rafinamentul de care limba și cultura franceză sunt pe moment în stare, baza etimologică”¹⁹.

Eliminarea *trupului* din literatură a fost posibilă în acest caz extrem, deoarece limbajul, prin natura sa subordonată scrierii, „se dovedește bun pentru lumea din afară, nu pentru cea dinăuntru. El se potrivește obiectelor exterioare, nu senzațiilor, sentimentelor, gândurilor. Limbajul ordonează spațiul din afara conștiinței noastre, dar el nu ne poate spune nimic despre mișcările interioare care conduc la existența acestei ordini lingvistice”²⁰.

S-ar putea trage de aici concluzia că, în viziunea lui Gheorghe Crăciun, literatura este din punct de vedere genetic mai apropiată de *literă*, iar înclinarea balanței înspre *trup* presupune efort și sacrificii substanțiale deoarece contravine „firii” literare. Exemplar de sacrificial este actul poetic depersonalizator practicat de Arthur Rimbaud: numai prin dereglarea tuturor simțurilor, adică prin instalarea voită a anarhiei senzoriale, este posibilă declanșarea crizei lingvistice și, implicit, iminența invenției unui limbaj care să exprime simțurile. „Iată de ce «vizionarismul» lui Rimbaud este unul al *trupului*. Atingerea «necunoscutului» («*eu este altcineva*») înseamnă înainte de toate «a găsi un limbaj», care să rezume totul: «miresme,

¹⁷ *Ibidem*, p. 275.

¹⁸ Gheorghe Crăciun, *Introducere în teoria literaturii...*, op.cit., p. 8.

¹⁹ Gheorghe Crăciun, *Trup și literă...* op.cit., p. 275.

²⁰ Gheorghe Crăciun, *Mecanica fluidului. Culegere de lecții introductive cu exemple, definiții, întrebări și 36 de figuri introduse în text*, Chișinău, Editura Cartier, 2003, p. 35.

sunete, culori», adică simțurile²¹. Sacrificiul nu înseamnă numai autoagresiune, ci și agresiune asupra limbajului, iar faptul că orice dezechilibru în favoarea *trupului* este perceput ca act de violență, deci nefiresc sau împotriva firii („orice violare a sintaxei, orice depășire a statutului semantic al metaforei și metonimiei, orice încercare de perforare a unei rostiri literare canonice descriu de obicei o agresiune conștientă a trupului, a vieții, împotriva literei²²”), ar putea întări concluzia consubstanțialității primare dintre *literă* și literatură.

Și totuși, această concluzie este la fel de valabilă ca orice alta în ceea ce privește viziunea lui Gheorghe Crăciun asupra naturii literaturii, asupra soluționării conflictului prin victoria *trupului* sau a *literei*. Mai exact, valabilă în acceptarea provizoratului ei, în abilitatea de a admite răsturnarea, în comprehensiunea faptului că reversibilitatea opțiunilor de viziune nu este o consecință a vreunei predispoziții histrionice a „vizionarului”. Ea este, dimpotrivă, o dovadă a autenticității, o asumare a condiției fluide a eului și a minții omenești, deprinsă cu timpul să fie suspicioasă, interogatoare sau chiar negatoare.

Tensiunea relației dintre scriitor și conceptul de *literatură* se datorează și scepticismului permanent bidirecțional: dacă cel mai adesea scriitura lasă impresia unei neîncrederi funciare a autorului în potențele limbajului de a-i exprima ființa, nu puține sunt momentele în care suspiciunile sunt invers orientate, într-o autochestionare cu privire la propriile abilități de mănuire a limbajului.

Insistând asupra faptului că tocmai fluiditatea gândirii, ambivalența potențială a rezolvării conflictelor, dinamica internă a viziunii lui Gheorghe Crăciun trebuie valorizate pozitiv, ca atribute „tari” ale unei scriituri practicate în *Abendland* (un spațiu al „ontologiei slabe”²³), sunt necesare câteva concluzii legate de importanța și funcționalitatea receptării articolului *Trup și literă* ca nucleu al întregii opere.

I.1. Ordonarea izotopică a interpretării

În primul rând, considerăm că articolul *Trup și literă* introduce tema centrală a întregii sale scriituri, și anume concurența dintre viața asumată direct, printr-un abandon neregretat în senzorialitate, și cea mediată, temperată prin distanțare analitică sau livrescă. Mai mult decât tema, articolul oferă și sugestia caracterului problematic al dilemei, prevenind asupra multiplelor forme pe care le-a îmbrăcat în cursul istoriei sau asupra diverselor soluționări posibile. Și, în ciuda privilegierii trupului, „pentru că trupul e viu și litera nu, tocmai pentru că trupul știe întotdeauna mai multe despre lume și limbă și e mai bogat în sensuri potențiale decât orice literatură efectivă”²⁴, textul creditează imposibilitatea opțiunii definitive, confirmată ulterior în jurnal: „Rămâne de văzut dacă puterea unor oameni de a ignora concretul, viața cotidiană, de a se izola de câmpurile magnetice ale percepției și sensibilității, pentru a se dedica în exclusivitate gândirii abstracte este cu adevărat o putere. Unde trebuie să punem noi accentul în viață, ca și în creație, în cunoaștere, ca și în trăire, nimeni nu știe cu adevărat”²⁵.

²¹ Gheorghe Crăciun, *Trup și literă...*, op. cit., pp. 274 – 275.

²² *Ibidem*, pp. 275 – 276.

²³ Gianni Vattimo, *Dincolo de subiect. Nietzsche, Heidegger și hermeneutica*, traducere de Ștefania Mincu, Constanța, Editura Pontica, 1994, p. 53.

²⁴ Gheorghe Crăciun, *Trup și literă...*, op. cit., p. 281.

²⁵ Gheorghe Crăciun, *Mecanica fluidului...*, op. cit., p. 27.

În aceeași ordine de idei, articolul introduce în câmpul vizual al cititorilor conceptele-cheie cu ajutorul cărora autorul își construiește teoria despre corporalitatea scriiturii, deschizând totodată aria semnificațiilor acestora. În această privință, Ion Bogdan Lefter declară: Gheorghe Crăciun „a formulat și o teorie a propriei sale «poietici», cu două concepte conexe, *trupul* și *litera*, între care vede omologii tulburătoare, mergând până la perceperea întrepătrunderii planurilor, acolo unde *trupul* devine un text, iar *litera* se corporalizează, dând scriiturii o senzorialitate asimilabilă la limită erotismului”²⁶.

De aceea, lista termenilor esențiali nu trebuie extinsă nefuncțional; de fapt, considerăm că, în economia prezentei lucrări, *trupul*, *litera* și *literatura* acoperă registrul conceptual fundamental, devenind centri de semnificație ai operei ca ansamblu, prin capacitatea de a-și subordona o diversitate de semne, în dinamica relațiilor stabilite în cadrul textului. Dacă Alexandru Mușina identifica „șase cuvinte-cheie”, reprezentate de *sintaxă*, *fotografie*, *rescriere* (resemantizare), *corp*, *autor* și *singurăitate*²⁷, toate necesare pentru a surprinde, din perspectiva aleasă, specificul prozei lui Gheorghe Crăciun, considerăm că, prin rațiunile demonstrative ale prezentului demers, trebuie să facem apel în primul rând la cei doi termeni esențiali, *trupul* și *litera*, din a căror confruntare și contopire se desprinde caracterul personal al concepției literare a autorului optzecist. Abordarea se dovedește integratoare, deoarece studiul își propune să demonstreze tocmai centralitatea și complexitatea acestei relații, prin evidențierea multitudinii ipostazelor actualizate de-a lungul operei.

Ca termeni coocurenți, *trupul* și *litera* intră într-o relație fundamentală de *contrast*, concept utilizat în structuralismul lingvistic „pentru diferențele cu funcționare sintagmatică”²⁸. Pe rând, fiecare dintre ei stabilește o relație metonimică, de tip parte – întreg cu *literatura*. Variațiunile pe tema literaturii sunt generate de diferitele grade de intensitate sau forme în care aceste relații se pot înfăptui.

Privite ca *izotopii* majore, *trupul* și *litera* fac posibilă lectura unitară și uniformă a textului și impun investigarea „ansamblului ordonat și redundant de categorii semantice”²⁹ prin care sunt diseminate. De exemplu, potrivit unei selecții rapide, *trupul* este: *realizare senzorială*, *sarcină ontologică*, *plăcere*, *acte senzoriale și intuitive*, *incerte și obscure*, *gnoseologia inferior*, *antropocentrism somatic immanent*, *natural*, „*micile percepții*”, *reprezentare*, *consistență senzorială*, *percepție*, *psihologie*, *real*, *prodigioasă corporalitate*, *oral*, *sincretism senzorial*, *materie*, *diseminare corporală*, *convulsie a instinctelor vitale*, *dialectică a bio-psiho-socialului*, *imperativ ontologic*, *deviere*, *sensibilitate*. În aceeași ordine de idei, *litera* este prezentă în text ca: *poem*, *acțiune poetică*, *lucidă*, *bibliotecă*, *hârtie*, *text*, *idei*,

²⁶ Ion Bogdan Lefter, „Romane” cu ghilimele obligatorii. Între viață și text, în *O oglindă purtată de-a lungul unui drum. Fotograme din postmodernitatea românească*, Pitești, Editura Paralela 45, 2010, p. 269.

²⁷ Alexandru Mușina, *Op. cit.*, pp. 51 – 60.

²⁸ Cf. Angela Bidu-Vrâncă, Cristina Călărășu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Mihaela Mancaș, Gabriela Pană Dindelegan, *Dicționar de științe ale limbii. Teoria limbii • Modele lingvistice • Fonetică • Fonologie • Gramatică • Vocabular • Semantică • Semiotică • Istoria limbii • Dialectologie • Pragmatică • Sociolingvistică • Stilistică • Poetică • Retorică • Versificație • Naratologie*, București, Editura Nemira, 2001, p. 361.

²⁹ *Ibidem*, pp. 277 – 278.

scriptural, inteliecție, alfabetizat, estetică, valoare filosofică, cartezieni, conceptele, sensuri, scris, alfabet, semn, calchiere, cultură, scriere, gramatică, limbaj, mașină cibernetică, gramatică retorică, principii, procedee, rațiune, morală, dogmă, sintaxă, metaforă, metonimie, rostire literară canonică etc.

Aceste categorii semantice nu pot constitui probe incontestabile ale viziunii particulare a lui Gheorghe Crăciun, fiind mostre ale receptării *trupului* și *literei* de-a lungul epocilor cultural-istorice. Și totuși, pentru că discursul eseistic acordă derogări de la legea maximei obiectivități, ele pot fi interogate pentru a trage unele concluzii temperate și provizorii, funcționale ca instrumente de lucru în analizele următoare; în aceste condiții, *trupul* pare să fie pentru Gheorghe Crăciun un spațiu al dinamicii interioare, al cărui punct de interes îl reprezintă mecanismele senzorialității sau, cum ar zice Roland Barthes, „«un trup al juisării, alcătuit numai din relații erotice...»”³⁰; mai mult decât prezența carnală, consistentă, el oferă o confirmare prin simțuri a acestei prezențe, în timp ce *litera* presupune mai ales artificii, manoperă efectuată după un set impus de reguli.

Chiar mai clar decât prin acumulare descriptivă, ele sunt definibile în cadrul relației de contrast: „Atunci când am opus literei trupul, nu am avut în vedere altceva decât contradicția (existențială și istorică) dintre rațiune și sensibilitate, dintre normă și formă, dintre dogma fixității alfabetică și ereziile spontaneității senzoriale”³¹. Astfel reprezentate, cele două concepte se înscriu, prin puterea opoziției care le leagă, în categoria marilor contraste filosofico-religioase cu relevanță antropologică, întrucât își propun surprinderea esenței duale a omului generic.

I.2. Dualismul viziunii

Un alt aspect important pe care îl dezvoltă articolul „Trup și literă” este, dincolo de prezentarea generală a conceptelor, denudarea unei strategii textuale corespunzând modului analitic pe care Ioan Petru Culianu îl numește *dualism* și îl definește ca „proces de gândire care, o dată pus în mișcare, produce de la sine o infinitate de variante perfect previzibile, plecând de la o simplă analiză logică”³². Potrivit acestei teorii, „bicompartimentaritatea creierului uman, aflată la baza clasificărilor duale”³³ este unul dintre factorii care predispun la înțelegerea lumii în serii de opoziții fundamentale.

În acest sens, referindu-se la complexitatea operei lui Gheorghe Crăciun, Ion Bogdan Lefter îi sesizează „construcția multistratificată”; suprafața pune în lumină „relieful fascinant al prozei sale, sprijinit în profunzime pe mai multe rânduri de «infrastructuri»”: un nivel „conceptual, de gândire sistematică”, un strat autobiografic și, în fine, „decurgând din experiența de viață, dar la un nivel mai profund, acolo unde, în cazul marilor scriitori, se articulează viziunea asupra lumii și a literaturii, a creativității în genere, esențialmente filozofică, chiar dacă asumată foarte personal, Crăciun a avansat în reflecția asupra ființei umane ca *dualitate*

³⁰ Roland Barthes, *apud* Gheorghe Crăciun, *Trup și literă*, p. 280.

³¹ Gheorghe Crăciun, *Trup și literă*, p. 277.

³² Ioan Petru Culianu, *Arborele Gnozei. Mitologia gnostică de la creștinismul timpuriu la nihilismul modern*, ediția a II-a, traducere de Corina Popescu, Iași, Editura Polirom, 2005, p. 32.

³³ *Ibidem*, p. 77.

corporal-intelectuală (subl. n. – C. P.), de o complexitate egală pe cei doi versanți ai săi”³⁴.

În aceeași ordine de idei, definiția genetică și funcțională a literaturii ca sistem bazat pe un contrast primordial oferă și ea sugestia unei viziuni dualiste: „Din conflictul dintre trup și literă, dintre corporal și scriptural, dintre senzație și inteliecție, din acest contradictoriu dinamism în logica ființei noastre (alfabetizate!), pasibil la fiecare pas pe hârtie de o iluzorie sintetizare, se constituie, se deconstituie și se reconstituie substanța literaturii, permanența și remanența sa estetică”³⁵.

Sunt însă necesare câteva observații. Literatura, ca rezultat al unei viziuni sistemice dualiste, trebuie privită în dubla ei dimensionalitate: ea este un produs cultural, o concretizare, o substanță, dar este, mai înainte de toate, o prezență virtuală, o reflexie a unui dinamism intern al ființei umane în genere. Asemenea lui Ioan Petru Culianu, care ajunge la teoria dualismului mental pornind de la analiza consecințelor sale exterioare în materie de religii, mituri și credințe, Gheorghe Crăciun reface traseul către interioritatea ființei umane, identificată drept cauză a oricărui fapt estetic.

Mai mult decât atât, caracterul dualist al literaturii (ca sistem construit pe un contrast) este doar o consecință a unui dualism imanent al omului, a cărui origine o putem asocia cu „nenorocirea” inventării alfabetului, dacă cedăm sugestiei lui Crăciun. Dacă-i dăm crezare lui Otto Rank, putem merge până la momentul nașterii primului dublu al omului, sufletul, datorită fricii de moarte. Sau, dacă rațiunea noastră este stânjenită de fixarea temporală a unui astfel de proces, putem accepta „adevărul” prezent al lui Ernst Cassirer, potrivit căruia „omul nu mai este considerat o simplă substanță care există în sine și trebuie cunoscută prin sine. Unitatea lui este concepută ca o unitate funcțională. [...] Ea nu admite doar, ea chiar cere o multiplicitate și un caracter multiform al părților sale constitutive. Pentru că aceasta este o unitate dialectică, o coexistență a contrariilor. [...] Dacă există un echilibru în cultura umană, el poate fi descris doar ca un *echilibru dinamic* (subl. n. – C. P.), nu ca unul static; el este rezultatul unei lupte între forțe opuse. Această luptă nu exclude acea «armonie ascunsă» care, după Heraclit, «este mai bună decât cea care este evidentă»”³⁶.

Aidoma, literatura, ca specie a culturii umane, există și persistă grație aceluiasi echilibru dinamic, adică perpetuei deconstituiri și reconstituiri între granițele reprezentate de două extreme, dincolo de care nu se poate merge: *trup* și *literă* sau maxima senzorialitate/autenticitate și maxima artificialitate. Foarte aproape de aceste extreme au mers cei doi poeți, pe cât de moderni, pe atât de diferiți în demersul lor: Arthur Rimbaud, un *vizionar al trupului*, și Stéphane Mallarmé, un practicant al poeziei/literei pure și, implicit, un radical explorator al limitei.

Eșecurile modernismului, precum pagina albă, neantul sau tăcerea, și replierea integratoare a postmodernismului dovedesc că și în literatură limitele sunt insurmontabile. Căci, după cum explică Ioan Petru Culianu, „asemenea constrângerilor de ordin fizic care silesc celula să ia formă sferică și organisme să

³⁴ Ion Bogdan Lefter, *Prezența prozatorului*, în *O oglindă purtată de-a lungul unui drum. Fotograme din postmodernitatea românească*, p. 271.

³⁵ Gheorghe Crăciun, *Trup și literă...*, op.cit., pp. 272 – 273.

³⁶ Ernst Cassirer, *Eseu despre om. O introducere în filosofia culturii umane*, traducere de Constantin Cosman, București, Editura Humanitas, 1994, p. 308.

nu se extindă dincolo de o anumită mărime dictată de gravitație; asemenea veșmântului care nu se poate lărgi la infinit fără a deveni neliniștitor de nefuncțional, și care este obligat să nu se reducă prea mult sub dimensiunile conturului fizic al trupului omenesc, obiectele ideale sunt sisteme care operează într-o dimensiune logică și nu pot coborî sub premisele lor (în general cât se poate de simple). Sistemele [...] interacționează în chipuri cât se poate de ciudate, formând alte sisteme, al căror tipar general, de tulburătoare complexitate, poate fi numit istorie”³⁷.

Și „tulburătoarea complexitate” a literaturii este receptată de Gheorghe Crăciun într-un mod similar, ca dinamică a actualizării opțiunilor combinatorii între cele două puncte maxime, cu specificația că *trupul*, obligat la dilatare semantică prin invazia convenționalizatoare a *literiei*, devine sinonim al spațiului extraliterar, menținându-și, în același timp, calitatea de antonim al *literiei*: „Trupul își construiește cu migală perioadele sale de evadare și regăsire a libertății naturale, pentru a deveni din nou același prizonier periculos al instituției gramatice. Autenticitatea și naturalitatea trăirii, a experiențelor în afara uzajului temperamental sunt cu timpul canonizate chiar în straturile cele mai de sus ale domeniului pe care inițial îl contestau. [...] În timp ce aria de cuprindere a literiei se lărgeste neconținut, spațiul extraliterarului se îngustează, întărindu-și, cu toate acestea, capacitatea de autoapărare”³⁸. Se observă, așadar, un balans perpetuu, o metamorfoză continuă a teritoriilor, generată de o dinamică a inversei proporționalități, care face ca expansiunea *literiei* să conducă la o paradoxală și simultană degenerare – regenerare a *trupului*. Procesul descrie destinul oricărei inovații creative din spațiul artei, care, în ciuda sau tocmai grație spectaculosului original, se instituționalizează, devenind, cu timpul, dintr-o orgolioasă abatere, o venerabilă normă.

I.3. Fascinația cuvintelor „duble”

O viziune asupra literaturii ca procesualitate a concurenței dintre *trup* și *literă* este posibilă deoarece, așa cum am văzut, literatura este un concept complex, care își recuperează prin calc lingvistic (*felix culpa!*) dublul, devenind într-o astfel de interpretare un semn total, ce permite mișcarea bidirecțională: „De fapt, încetul cu încetul, literatura s-a văzut posesoarea unei retorici generale ambivalente, izomorfe constituției sale substanțiale, centrate după caz pe trup sau literă”³⁹.

Acest tip de comprehensiune a logicii interne a cuvintelor este revelatoriu pentru dualismul de viziune al lui Gheorghe Crăciun și nu constituie nicidecum un caz singular. Doar în acest eseu, „speculând ce era de speculat dintr-o sumedenie de citate adunate în timp pe tot soiul de hârtii și hârtioare”⁴⁰, el oferă o colecție impresionantă de exemple: *sensus* este, și el, un termen „plenar [...] în care realitatea e comprimată în calitatea ei de *simț* și *sens*”; conștiința atrage prin „semnificația specială a particulei *con-*” care „indică o împreunare a două lucruri, senzație și *sens*, ambele fiind prezente în mintea conștientă”, așa cum arată Collingwood; iar „temperat-rafinatul senzualist de bibliotecă Roland Barthes”⁴¹ îl atrage pentru că

³⁷ Ioan Petru Culianu, *Arborele Gnozei...*, op. cit., p. 27.

³⁸ Gheorghe Crăciun, *Trup și literă...*, op. cit., p. 278.

³⁹ *Ibidem*, p. 277.

⁴⁰ Gheorghe Crăciun, *Frumoasa fără corp*, ediția a II-a revăzută, însoțită de un dosar de receptare critică, prefată de Carmen Mușat, București, Grupul Editorial „Art”, 2007, p. 369.

⁴¹ *Ibidem*, p. 272.

vede în „*sapiența (savoir) și savoarea (sauveur)* noțiuni înrudite și complementare precum sensul și simțul”⁴².

La fel cum recuperarea etimologică a *esteticii* presupune înțelegerea ei și ca „*aísthēsis*: percepție, senzație”, care devine, începând cu Aristotel, „o problemă nu doar fiziologică, ci și filosofică”, constituind o „parte a sufletului” (*psyche*), „principiul vieții în ființele vii și izvor al activităților lor senzitive”⁴³. Abia „începând de la Parmenide, care a atacat *aisthesis* și a exaltat *episteme* ca singura sursă genuină a adevărului, nu a mai fost posibil ca gândirea (*noesis, phronesis*) să fie tratată doar ca o formă de *aisthesis* cantitativ diferită, ci ca fiind de un tip diferit, astfel încât a început să se acorde o tot mai mare atenție atât facultății, cât și modului de producere a acestui tip superior de percepție”⁴⁴. Potrivit acestor considerații, miza mare a reinsertiei autentice a *trupului* în literatură coincide cu o reîntoarcere la sensul anteparmenidian al esteticii, ca „știință” a senzației, a simțirii, a stării de a fi viu. Avatar al sufletului, *litera* ar ajunge, în această fericită interpretare, să conțină și să se identifice cu *trupul*.

Printr-o astfel de viziune asupra cuvintelor, Gheorghe Crăciun îndreptățește concluzia coșeriană: „în jurul *reprezentării* există un mănunchi de funcțiuni de evocare, avem de-a face – după o formulă întrebuintată de un filosof american, Marshall Oliver – cu acea bogată ambiguitate a cuvântului, care poate denota cu precizie ceva, fără a renunța în același timp și la alte denotări”⁴⁵.

Vocația de scriitor presupune tocmai această apetență pentru profunzimile cuvântului, derivată din înțelegerea lui ca instanță complexă, plurisemnificată. Limbajul artistic nu este nici pentru Gheorghe Crăciun o deviere, o abatere de la normă, sau, mai grav, o reducere a limbajului obișnuit. Dimpotrivă, limbajul literaturii este limbajul total, integral, este limbajul care își revendică și își reactivează întreaga complexitate, așa cum demonstrează Eugeniu Coșeriu: „limbajul poetic nu poate fi o deviere față de limbaj pur și simplu sau față de limbajul de toate zilele, ci dimpotrivă, limbajul poetic, în care se actualizează ceea ce ține deja de semn, este limbajul cu toate funcțiunile lui, adică este plenitudinea funcțională a limbajului, și că, dimpotrivă, limbajul de toate zilele și limbajul științific sunt devieri, fiindcă sunt rezultatul unei drastice reduceri funcționale a limbajului ca atare”⁴⁶.

De aceea, considerăm că *Trup și literă*, unul dintre primele articole în care Gheorghe Crăciun analizează problema limbajului literar, este un centru de semnificație al întregii opere și, prin aceasta, o alegere potrivită pentru începutul analizei unei scriituri profunde, pătrunse de fiorul contemporan al fascinației pentru limbaj.

⁴² *Ibidem*, p. 279.

⁴³ Francis E. Peters, *Termenii filosofiei grecești*, ediția a II-a revăzută, traducere de Dragan Stoianovici, București, Editura Humanitas, 1997, p. 24.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 25.

⁴⁵ Eugeniu Coșeriu, *Prelegeri și conferințe (1992 – 1993)*, Iași, Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, 1994, p. 153.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 153.

Bibliografie

- Bidu-Vrâncanu, Angela, Călărașu, Cristina, Ionescu-Ruxândoiu, Liliana, Mancaș, Mihaela, Pană Dindelegan, Gabriela, *Dicționar de științe ale limbii*, București, Editura Nemira, 2001.
- Cassirer, Ernst, *Eseu despre om. O introducere în filosofia culturii umane*, traducere de Constantin Cosman, București, Editura Humanitas, 1994.
- Cornea, Paul, *Interpretare și raționalitate*, Iași, Editura Polirom, 2006.
- Coșeriu, Eugeniu, *Prelegeri și conferințe (1992 – 1993)*, Iași, Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, 1994.
- Crăciun, Gheorghe, *Frumoasa fără corp*, ediția a II-a revăzută, însoțită de un dosar de receptare critică, prefată de Carmen Mușat, București, Grupul Editorial „Art”, 2007.
- Crăciun, Gheorghe, *Introducere în teoria literaturii*, ediția a II-a, Chișinău, Editura Cartier, 2003.
- Crăciun, Gheorghe, *Trup și literă, în Competiția continuă. Generația '80 în texte teoretice (antologie)*, Pitești, Editura Paralela 45, 1999.
- Crăciun, Gheorghe, *Mecanica fluidului. Culegere de lecții introductive cu exemple, definiții, întrebări și 36 de figuri introduse în text*, Chișinău, Editura Cartier, 2003.
- Crăciun, Gheorghe, *Trupul știe mai mult. Fals jurnal la Pupa russa (1993 – 2000)*, Pitești, Editura Paralela 45, 2006.
- Eco, Umberto, *Limitele interpretării*, ediția a II-a revăzută, traducere de Ștefania Mincu și Daniela Crăciun, Iași, Editura Polirom, 2007.
- Culianu, Ioan Petru *Arborele Gnozei. Mitologia gnostică de la creștinismul timpuriu la nihilismul modern*, ediția a II-a, traducere de Corina Popescu, Iași, Editura Polirom, 2005.
- Friedrich, Hugo, *Structura liricii moderne (de la mijlocul secolului al XIX-lea până la mijlocul secolului al XX-lea)*, traducere de Dieter Fuhrmann, București, Editura pentru Literatură Universală, 1969.
- Lefter, Ion Bogdan, „Romane” cu ghilimele obligatorii. *Între viață și text, în O oglindă purtată de-a lungul unui drum. Fotograme din postmodernitatea românească*, Pitești, Editura Paralela 45, 2010.
- Lefter, Ion Bogdan, *Literatura între viață și moarte, între viață și text: scrisul care te salvează; corpul transcris; scriitura corporalizată* (prefată), în Gheorghe Crăciun, *Pactul somatografic*, ediție îngrijită și prefată de Ion Bogdan Lefter, Pitești, Editura Paralela 45, 2009.
- Marino, Adrian Adrian, *Biografia ideii de literatură. Antichitatea, Evul Mediu, Renașterea, Umanismul, Clasicismul, Barocul*, vol. I, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1991, p. 39.
- Mușina, Alexandru, *Șase cuvinte-cheie pentru proza lui Gheorghe Crăciun*, în Andrei Bodiu, Georgeta Moarcăș (coordonatori), *Trupul și litera. Explorări critice în biografia și opera lui Gheorghe Crăciun*, Conferința Națională „Gheorghe Crăciun – Viața și opera”, Brașov, 12 iulie 2012, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință, 2012.
- Peters, Francis E., *Termenii filosofiei grecești*, ediția a II-a revăzută, traducere de Dragan Stoianovici, București, Editura Humanitas, 1997.
- Rank, Otto, *Dublul. Don Juan*, traducere de Georgeta-Mirela Vicol, prefată de Petru Ursache, Iași, Institutul European, 1997.

Sontag, Susan, *Împotriva interpretării*, postfață de Michaela Anghelescu Irimia, traducere de Mircea Ivănescu, București, Editura Univers, 2000.

Vattimo, Gianni, *Dincolo de subiect. Nietzsche, Heidegger și hermeneutica*, traducere de Ștefania Mincu, Constanța, Editura Pontica, 1994.

Concurența anglo-română în sistemul financiar românesc

Abstract

The paper shall focus on English borrowings and whether their use as such is justified or not. At the same time, we shall debate upon the main features of the English words employed in the Romanian financial system at different language strata (phonetic, lexical, morphologic and stylistic). We shall also try to provide a clasification of these particular words according to different criteria.

Key-words: English borrowings, financial system, language strata, money

În contextual revoluției informaționale actuale care a generat apariția economiei informaționale dar și a societății informaționale, *informația* devine cel mai solicitat *produs* al prezentului și, mai ales, al viitorului. Dacă pentru societatea umană, limbile cu circulație internațională joacă un rol esențial în transferul informației, pentru activitatea economică, banii, ca simbol al valorii economico-sociale, sunt cei mai eficienți mesageri ai informației. În decursul timpului, limbajul economic englez a căpătat alură internațională datorită prestigiului de care se bucură limba engleză în comunitatea bancară internațională. Prin deprinderea acestui limbaj, comunitatea bancară românească se poate integra mai ușor în comunitatea bancară internațională, cel puțin la nivel lingvistic, dar, din păcate, aceasta nu este singura condiție.

În acest context economic și lingvistic, problema anglicismelor din limba română în general și din sistemul financiar în particular este cât se poate de actuală iar elementele datorate influenței engleze reprezintă o componentă importantă a vocabularului limbii române. Acest fapt motivează interesul multor autori și cercetători în analiza lexicului românesc care și-a demonstrat deschiderea spre noi împrumuturi, mai ales din engleză. Tocmai această „deschidere” a făcut ca, în ultimul timp, să se vorbească din ce în ce mai mult de „anglomanie” termen ce s-ar putea traduce prin faptul că influența engleză este vazută ca un act de „invazie lingvistică”. În articolul său intitulat *Anglicismele în limba română actuală*, Mioara Avram e de părere că influența engleză, ca toate celelalte influențe care s-au manifestat de-a lungul timpului în limba română, nu trebuie să fie considerată periculoasă pentru că și anglicizarea va fi depășită așa cum s-a întâmplat și cu slavizarea, grecizarea, rusificarea, francizarea etc. Interesantă este, în acest sens, observația cu accente premonitoare a lui Costache Negruzzi pe care o împărtășea cititorilor săi în *Păcatele tinereților*: „*Așadar am fost pe rând turcomani, grecomani sau Domnul știe ce încă; acum, din mila lui Dumnezeu, suntem franțezomani; poate curând vom trece și Mahna în vreun balon aerostatic și atunci ne vei vedea anglomani.*”

Influența engleză este un fenomen lingvistic internațional care se manifestă în limba română la fel cum se manifestă și în alte limbi. La fel de internațional este și fenomenul de respingere a acestei influențe, dar care nu se dovedește a fi o cale realistă de urmat.

Spre deosebire de română, franceză, italiană, engleza aparține familiei de limbi germanice, motiv pentru care împrumuturile din această limbă ridică probleme și de acceptare și de adaptare. Se pare că această lipsă de afinitate este doar aparentă, afirmație ce poate fi susținută prin cel puțin două argumente:

1. Limba engleză are o importantă componentă romanică (de sursă franceză) și multe elemente latinești cum ar fi *audit, bonus, conglomerate, colaps, debit, deficit, item* etc. există în engleză și sunt o dovadă a acestui fapt. Aceste cuvinte, prezente și în limba română, continuă procesul de reromanizare a limbii române moderne;
2. Împrumuturile din engleză au în română „rude” vechi. Astfel, în *Cuvânt împreună despre rostirea românească*, C. Noica observa legătura dintre *computer* și vechiul *a cumpăta*. În *Cuvinte înrudite*, Al. Graur oferă mai multe exemple: *a conta* și *cont, contabil, scont, discount; market (marketing)* și *merchandise* cu *marfă, mercurie* etc.; *card* are rude pe *cartel, cartela, carton, a carta* etc.

Înainte de a aborda în detaliu problema anglicismelor din sistemul financiar, se cuvine să definim însăși noțiunea de *anglicism*, care, în viziunea Mioarei Avram, reprezintă „(...) o unitate lingvistică (cuvânt, expresie frazeologică, construcție gramaticală) și chiar tip de pronunțare sau scriere de origine engleză, indiferent de varietatea teritorială a englezei, deci inclusiv engleza americană nu doar cea britanică”. Bibliografia românească referitoare la problematica în discuție operează cu trei categorii de termeni: *împrumuturi propriu-zise, anglicisme/americanisme* și *xenisme*. Cu toate acestea, realitatea lingvistică actuală nu permite o delimitare precisă între *anglicisme* și *americanisme* (cuvinte în curs de asimilare) și *xenisme* (cuvinte neadaptate, numite și *barbarisme, cuvinte aloglote* sau, pur și simplu, *cuvinte străine*). Încadrarea cuvintelor de origine engleză în una din cele trei categorii este discutabilă, dată fiind dinamica lexicului. Astfel, în categoria *xenismelor* sunt considerate, în mod nejustificat, *cash, trend, staff* (considerate a fi *cuvinte englezești*), ca și *master, supermarket* (considerate a fi cuvinte din engleza americană). Adriana Stoichițoiu-Ichim consideră aceste cuvinte *anglicisme* (respectiv *americanisme*), în virtutea frecvenței și a circulației lor, precum și a faptului că se află în curs de asimilare morfologică.

Analizele realizate de unii lingviști de prestigiu au relevat faptul că numărul anglicismelor din limba română variază. Astfel, în 1977, Andrei Bantaș vorbea de 4000 de anglicisme, iar în 1996, Georgeta Ciobanu, în lucrarea *Anglicisme în limba română*, estima existența a circa 1400 de anglicisme.

În analiza elementelor de origine engleză din limba română, un loc aparte îl ocupă *formațiile hibride* prezente în limbajul comercial. În cazul acestora, un anglicism este combinat cu un cuvânt din limba română. De exemplu, englezescul *bank* nu a fost împrumutat ca substantiv comun pentru că în română exista deja cuvântul de origine italiană și franceză *bancă*. Acest *bank* este folosit în nume proprii de firme cărora le conferă o alură internațională: *Bank Coop, Credit Bank, Columna Bank* (un compus alcătuit din (rom.) *columna* și (engl.) *bank* pronunțat cu [e]).

Împrumutul fără limită și mai ales fără o justificare lingvistică a făcut să se vorbească, în anumite situații, de inutilitatea anglicismelor care apar ca *dublete* recente ale unor împrumuturi anterioare. În această situație se află: *discount/discont; trezorie/trezorerie; leader/lider; cliring/clearing* etc. Ca o soluție s-a propus introducerea unor *strategii discursive* prin care aceste anglicisme să poată fi introduse. Între acestea amintim:

- a) explicarea sensului (glosarea prin sinonime sau parafraze);
- b) ordinea plasării în text;
- c) este nerecomandată folosirea în titluri de presă a unor anglicisme necunoscute marelui public, de genul: *pairing*, *processing*, *screening* etc.

Anglicismele din sistemul financiar pot fi găsite din belșug în ziare și reviste de specialitate cum ar fi *Bursa*, *Capital*, *Economistul*, *Ziarul Financiar* etc., ziare care se adresează unui anumit public-țintă care este familiarizat cu terminologia din domeniu. Dar chiar și aici, prezența anglicismelor se păstrează între anumite limite.

Ex. „*O problemă a sistemului bancar o constituie introducerea sistemului de plată electronică numit E-cash.*” (*Capital*, 15 mai 2010); „*Celelalte bănci au recurs la cardul de debit/cu descoperire de cont sau over-draft.*” (*Capital*, 27 martie 2010). În situații de genul acesta, se oferă o explicație la prima apariție în text și nu de fiecare dată. Fenomenul explicării termenilor apare, mai ales, în ziarele care au un public format din cititori aparținând unor domenii diferite de activitate, cu o pregătire intelectuală diferită. Lucrurile stau altfel în cazul ziarelor de specialitate (cum ar fi cele citate mai sus) și care au un public familiarizat cu terminologia respectivă, astfel că explicarea termenilor sau traducerea lor totală sau parțială apare foarte rar.

În cadrul sistemului financiar, *moneda* joacă un rol fundamental. Practic, absența ei ar face aproape imposibilă însăși existența sistemului în sine. Astfel stând lucrurile, se cuvine să facem câteva observații în ceea ce privește istoricul în sine al monedei. Jocul monetar apare ca o unealtă, ca o structură a oricărei activități de schimb active. Moneda pătrunde în mecanismul raporturilor economice și sociale, fiind un extraordinar barometru al întregii activități a oamenilor. Banii, „*sonnantes et trébuchantes*”, intră și ne inundă viața de toate zilele, iar statul modern este acela care îi mănuieste, prin sistemul său de impozite, dări etc. Ne-am obișnuit a percepe moneda drept o piesă de metal sau de hârtie. Uneori însă, o marfă mai dorită joacă rolul de monedă, de etalon al schimburilor. În această ipostază s-a aflat, în regiunea Nigerului, Abisiniei, Senegalului, *sarea* care servea și ca monedă și ca hrană. În zona Golfului Guineea, *țesăturile de bumbac*, *brățările de aramă*, *praful de aur*, *caii* erau considerate monede. O monedă mai ciudată este cea de *mărgean*, bătută în Europa. Ea își are obârșia în Italia unde se numea *olivette* și era fabricată în Toscana, într-un atelier de prelucrat mărgeanul. Aceste *olivette* circulau în Nigeria, Liberia, Coasta de Fildeș, iar cumpărătorul le purta la brâu, înșirate pe o sfoară, astfel că bogăția lui era „la vedere”. Specialiștii creditului, nimeni alții decât genovezii secolului al XV-lea, s-au gândit să facă din târguielile zise *de Besançon*, la care se reglementau scrisorile de schimb ale întregii Europe, adevărate sisteme de *clearing* avant la lettre.

În cazul jocurilor monetare, Europa este un caz aparte pentru că ea cunoaște toată gama experienței monetare: la parter se află *trocoul*, *monedele primitive*, urmează apoi *monedele metalice din aur*, *argint*, *aramă*. Fără doar și poate că între aceste monede a existat o permanentă dispută. În fapt, fiecare metal joacă un rol personal: *aurul* – metalul prinților, al marilor negustori și al Bisericii; *argintul* – pentru tranzacții obișnuite; *arama* – *moneda neagră* a oamenilor de rând și a nevoiașilor. Orice s-ar spune, sănătatea unei economii se poate ghici după metalul care o domină. La Neapole, în 1751, aurul este tezurizat, argintul dispare, iar arama reglementează grosul tranzacțiilor. La fel se întâmplă și în Spania. În țările aflate în plină înflorire, aurul și argintul își afirmă supremația. În 1774, Anglia recunoaște metalul galben ca monedă legală și comună, argintul fiind doar un ajutător. Alături

de monedele metalice circulă și *monedele fiduciare* (= biletele de bancă) și *monedele scriptice* (= *compensații prin înscrisuri, prin virament dintr-un cont în alt cont bancar*). Biletul de bancă apare în 1661 la ghișeele Băncii din Stockholm sau la ghișeele Băncii Angliei în 1694. Încă din 1667, în Anglia apar acele *orders* guvernamentale, prototipuri ale biletelor de bancă iar mai târziu se vor folosi unele *goldsmiths' notes* care ulterior vor deveni *banker's notes*. Totuși, în acest domeniu, monopolul precocității nu a aparținut Angliei. În 1586, Casa di San Giorgio a avut *biglietti* plătibile în moneda de aur sau de argint. La Veneția, în sec. al XV-lea, băncile *di sritta* (de înscris) aveau biletele lor care se puteau schimba și erau rambursate.

În concluzie, se poate spune că *moneda* și *creditul* reprezintă un limbaj pe care orice societate îl învață și-l vorbește în felul său, iar individul este obligat să-l deprindă. Fără scris și citit se poate supraviețui, considera F. Braudel, dar dacă n-ar ști să numere, individul n-ar putea supraviețui; existența noastră de zi cu zi se află sub imperiul cifrei, concluziona acesta. Cu cât o țară este economic mai dezvoltată, cu atât mai mult își lărgeste gama uneltelor monetare și a instrumentelor de credit. De fapt, în cadrul unităților monetare internaționale, societățile au fiecare locul lor: unele sunt privilegiate, altele sunt trase la remorcă, iar altele sunt penalizate greu. “*Banul este, afirma Braudel, unitatea dar și nedreptatea lumii.*”

Un aspect pe care am dorit să-l relevăm în cadrul acestui istoric al monedei este acela că Italia a jucat un rol important în dezvoltarea sistemului monetar de-a lungul timpului. Acest lucru nu putea rămâne fără urmări: astfel dacă analizăm etimologia unor termeni financiari englezești constatăm că aceștia sunt de *origine italiană*. În acest sens, de un real ajutor ne-a fost *Dicționarul etimologic englez* al lui Walter Skeat. Iată câteva exemple în acest sens: *bankrupt* < (it.) *banca rota*; *cash* < (it.) *cassa* < (lat.) *capsa*; *cashier* < (it.) *cassare* < (lat.) *quassare*; *manager* < (it.) *maneggio*; *discount* < (it.) *(di) scontare*; *risk* < (it.) *risco* (fr.) *risque*; *cost* < (it.) *costo*; *banknote* < *bank* (< (it.) *banka* + *note* < (< (lat.) *nota*).

Sunt foarte mulți cei care folosesc astăzi termenul *bursă*, dar sunt foarte puțini cei care știu că, inițial, *della Borsa* a fost o familie de mari negustori venețieni care s-a stabilit în Flandra iar locuința lor, *Casa Borsa*, a devenit sediul primei burse din lume.

În continuare, ne propunem ca, pornind de la un inventar de anglicisme selectat de noi din presa de specialitate (și avem în vedere aici publicații de specialitate precum *Capital*, *Bursa*, *Ziarul financiar*), să realizăm o clasificare a acestor elemente. Principalele tipuri identificate au fost următoarele:

a) Cuvinte care coexistă (dublete): *cash/numerar*; *leader/lider*; *discount/discont*; *clearing/cliring*; *brand/marcă*; *warranty/garanție* etc.

b) Cuvinte care circulă cu varianta tradusă din engleză:

American Option = opțiunea americană = opțiune ce poate fi exercitată oricând înaintea datei finale a exercițiului financiar.

Amortization = amortizare = 1. rambursarea unui împrumut prin rate; 2. amortizarea unor active intangibile.

Beta Coeficient = coeficient beta = măsura riscului unei hârtii de valoare în raport cu rata pieței și cu rata fără risc.

Bridge Loan = împrumut-punte = împrumut pe termen scurt pentru asigurarea unei finanțări temporare până se contractează un împrumut permanent.

Bankruptcy = faliment = declararea legală a imposibilității companiei de a-și continua activitatea.

Balance sheet = bilanț = situație financiară ce indică poziția financiară la un moment dat.

Certificate of deposit = certificat de depozit = depozit pe termen scurt, cu o anumită scadență fără drept de retragere.

Cum Rights = Drepturi Cum = operațiuni de cumpărare de acțiuni în care cumpărătorul are dreptul de a cumpăra acțiuni din drepturile de emisiune ale companiei.

Discounting = scontare = reducerea valorii fluxurilor viitoare de numerar la perioada de timp zero.

Dunning Notice = Nota Dunning = aviz care amintește clienților de conturi rămase restante.

Franchise = franciză = înțelegere între un distribuitor en détail și un distribuitor important de mărfuri și servicii; distribuitorul se obligă să vândă numai mărfurile distribuitorului și să răspundă pentru calitatea produselor și reclamă.

Line of credit = linie de credit = acord neoficial între creditor și beneficiarul împrumutului privind valoarea maximă a creditului care va fi acordat.

Risk = risc = dispersia posibilă asociată cu venitul estimat, măsurat prin abaterea standard.

Time draft = trată la termen = plata trebuie efectuată la o dată viitoare prescrisă.

Giro Transfer System = Sistem de transfer Giro = sistem de transfer monetar operând printr-un sistem poștal pentru a facilita transferul unui volum mare de tranzacții.

Funds = fonduri = numerar realizat din datorii și sursele de capital ale acționarilor.

Financial market = piață financiară = piață pentru împrumuturi și investiții pe termen scurt (piețe valutare) și pe termen lung (piețe de capital).

c) Cuvinte/structuri care circulă în română cu forma din engleză:

Barter = comerț de bunuri și servicii fără bani.

Cash = active curente cu cea mai mare lichiditate.

Chartist = analist tehnic ce prefigurează modele de acțiuni și obligațiuni în vederea elaborării recomandărilor privind vânzările și cumpărările.

Dealer = companie sau individ care cumpără acțiuni în cont propriu.

Draft = ordin scris și semnat prin care o parte obligă altă parte să plătească o anumită sumă unei terțe părți.

Escrow = active reale sau financiare deținute de o terță parte până când sunt îndeplinite condițiile unui contract.

Forfeiting = cumpărarea de la alte agenții a unor promisiuni de plăți emise de importatori.

Goodwill = cont de activ intangibil ce indică prima plătită peste valoarea de inventar a unei achiziții.

Greenmail = număr mare de acțiuni deținute de o companie concurentă care forțează compania vizată să-și răscumpere acțiunile la un curs ridicat în vederea evitării preluării sale.

Dumping = practica de a oferta bunuri pentru vânzare pe o piață străină la un preț mai scăzut decât cel al aceluiași produs pe piața internă sau a unei terțe țări.

In-and-out = cumpărarea și vânzarea aceleiași hârtii de valoare în decursul unei scurte perioade de timp.

On-line = sistem pe computer în care tranzacțiile clientului sunt afișate în dosarele Băncii Centrale iar în momentul efectuării lor, ele sunt orientate direct către contul clientului.

Audit = examinarea actelor contabile de către un auditor pentru a stabili dacă există sau nu fraude.

Tot aici putem include și următoarele anglicisme: *bonus, item, manager, bord, lobby, job, rating, voucher, clearing, collaps, crash, ATM, e-mail, e-cash, Know-how, dealer, staf, trend, business-start, workshop, supermarket, supervisor, merchandiser, software, hardware, desktop, laptop, brand, etc.*

d) Structuri/cuvinte englezești traduse parțial în română:

Piața futures = schimburi organizate prin comercializarea la o dată viitoare a unor active reale și financiare la prețul fix actual.

Acord stand-by = înțelegere prin care garantul se obligă să cumpere acțiuni nesubscrise ca rezultat al drepturilor oferite.

Sistem voucher = metodă de control a cheltuielilor în numerar prin folosirea unor autorizații justificative scrise.

Cont escrow = active reale sau financiare deținute de o terță până când sunt îndeplinite condițiile unui contract.

Alte exemple ne oferă presa de specialitate:

„La nivelul retailerului suedez, există un cod de conduită (...) Un alt retailer important produce în sistem lohn.” (*Capital*, 27.02.2010); „(...) programul oferă servicii de wireless care utilizează coordonatele geografice folosite în domeniul public, utilități...” (*Capital*, 13.03.2010); „Pe piața monetară, volumul tranzacțiilor a fost destul de scăzut, dobânzile la depozitele over-night fiind în jur de 18% pe an.” (*Ziarul Financiar*, 2.04.2010); „Evoluția accelerată se explică și prin transferul know-how realizat de companiile străine.” (*Capital*, 27.03.2010)

e) Cuvinte și structuri englezești traduse printr-o perifrază:

Bearer security = hârtie de valoare la purtător = hârtie de valoare care necesită numai deținerea unui certificat.

Blue-sky laws = legislație contra emisiunilor frauduloase de acțiuni = reglementări de stat care vizează hârtiile de valoare emise și vândute în interiorul statului respectiv.

Cash discount = bonificație pentru plata în numerar = preț de cumpărare mai mic oferit pentru plata mai devreme a conturilor de creanțe.

Cash turnover = viteza de circulație a numerarului = raport curent care exprimă cel mai bine gradul de lichiditate și care conține numai numerar și hârtii de valoare comercializabile, împărțite la pasivele curente.

Bad-Debt-Expense = cheltuieli datorate și neonorate = valoarea estimată a conturilor de creanțe necollectate într-o anumită perioadă de timp.

Presa de specialitate oferă exemple suficiente de anglicisme aparținând categoriilor enunțate mai sus:

„După un an s-a întors în țară ca business-development al firmei franceze Facom.” (*Capital*, 27.03.2010); „Zona de rafinare aduce un cash-flow important.” (*Capital*, 20.02.2010); „(...) putem avea surpriza ca limita acceptată de scorul băncii să fie mai mică decât cea oferită de patron.” (*Idem*); „Introducerea sistemului E-Cash va duce la reducerea bancomatelor de tip ATM (=automated teller machine) și a smart

cardurilor deși experiența anterioară demonstrează că oamenii sunt reticienți la nou și acceptă mai greu astfel de sisteme.” (Capital, 15.05.2010); „Stabilitatea ce a caracterizat ieri paritatea euro/dolar nu i-a îndepărtat pe brokerii și traderii de la Bursa la termen din Sibiu de piața futures.” (Idem).

În continuare, vom analiza problema anglicismelor din sistemul financiar din perspectiva nivelurilor limbii. Astfel, în ceea ce privește scrierea și pronunțarea anglicismelor, se observă că acestea furnizează cel mai mare procent de abateri de la aplicarea principiului fonetic. Semnalăm prezența unor anglicisme, în cadrul sistemului financiar-bancar, care ridică câteva probleme. Astfel, *rating* este un anglicism neadaptat pronunțat [reiting]; *deficit* are pluralul *deficite* și nu *deficituri*; *stand-by* este un anglicism neadaptat pronunțat [stendbái]; *stat* (de plată) are varianta cu [ș] - (ștat) care este foarte răspândită deși este neliterală; *voucher* este un anglicism neadaptat pronunțat [vaučăr]; *warrant* – un neologism semiadaptat grafic; forma de plural este *warante* iar grafia *warrant* este etimologică; *cliring* este un anglicism adaptat; varianta *clearing* este pedantă; *cash* este un anglicism neadaptat, pronunțat [keș]. Este important de semnalat prezența abrevierilor specifice limbajului economic și de afaceri, în special cel preluat din limba engleză. Acestea ne ajută să înțelegem textele specifice din domeniu și face comunicarea mai eficientă. Iată câteva exemple: *L/C* – letter of credit; *C/N* – credit note; *E-mail* – electronic mail; *ATM* – automated teller machine; *PIN* – personal identification number; *E-cash* – electronic money; *OLTP* – on-line transaction processing etc.

Nivelul morfologic include probleme de gen, articulare enclitică, număr, flexiune casuală.

Ex. În România se face lobby din greu. Lobbistul trebuie să notifice Senatul și Camera Reprezentanților când începe o campanie de lobby.

Anglicismul *cash* apare folosit și ca substantiv dar și ca adjectiv și adverb cu sensul *peșin*: *Plata se va face cash/cu cash*.

În privința verbului se preferă conjugarea întâi. Astfel, apar: *a lista, a procesa, a printa, a scana, a deconta* etc.

Lectura inventarului de anglicisme din sistemul financiar-bancar scoate la iveală problema *colocațiilor* – combinații în interiorul cărora două sau mai multe cuvinte coexistă. Practic, cuvintele care alcătuiesc respectiva cologație se află într-o relație sintagmatică. Cologațiile se împart în două mari categorii: a) *cologații gramaticale*; b) *cologații lexicale*.

În continuare ne vom ocupa de cologațiile lexicale alcătuite din substantive, adjective, verbe și adverbe. O astfel de clasificare a fost făcută de Benson, Morton et. al. în *The BBI Combinatory Dictionary of English* [3]. Aici se analizează șase tipuri de cologații. Plecând de la aceste tipuri, vom observa modul în care acestea sunt redată în limba română.

Tipul 1: (rom.) substantiv + adjectiv → (engl.) adjectiv + substantiv

Cont bancar → *bank account*

Cont blocat → *blocked account*

Preț futures → *futures price*

Pasive curente → *current liabilities*

Pasive limitate → *limited liabilities*

Tipul 2: (rom.) subst. în N. + subst. în G. → (engl.) subst. în N. + subst. în N.

Tendențele pieței → *market trends*

Lider de piață → *market leader*

Card de debit → *debit card*

Tipul 3: Subst. + verb (verbul indică o acțiune caracteristică substantivului)

Societatea dă faliment. → *A company goes bankrupt.*

Afacerile sunt înfloritoare. → *Business is flourishing.*

Managerul conduce/planifică/deleagă. → *A manager leads/plans/delegates.*

Tipul 4: Verb + adverb

a investi/a pierde masiv → *to invest/to lose heavily*

a se dezvolta constant → *to increase steadily*

Tipul 5: (rom.) adverb + adverb → (engl.) adverb + adjectiv

Strict confidențial → *strictly confidential*

Profund îndatorat → *deeply/greatly indebted*

Capitalizare severă → *severely capitalized*

Tipul 6: Prepoziție + substantiv

(despre un cont) *a fi pe roșu* → *to be in the red*

la limită (instrucțiuni date brokerilor) → *at limit*

la vedere (despre depozit) → *at sight*

La nivel semantic, semnalăm prezența *pleonasmelor* de genul: *bord de conducere*, *conducere managerială*, *mijloace mass-media*, *summit la vârf* etc. Totodată, nu putem trece cu vederea problema *coliziunii omonimice și paronimice* în care sunt implicate anglicismele.

Ex. *bord* < (engl.) *board* = consiliu de conducere vs. *bord* < (fr.) *bord* = margine; *training* = instruire, antrenament vs. *trening* = costum de sport

Un loc aparte îl ocupă *calcul de structură* folosit în redarea unor compuse.

Ex. *money laundering* = spălare de bani; *bridge loan* = împrumut punte; *breadth of the market* = extinderea pieței; *capital structure* = structura capitalului etc.

În ceea ce privește mijloacele de formare a cuvintelor, pot fi amintite:

1. *Derivarea:*

- cu sufixe: *-al* (acțional, informațional); *-anță* (consultanță); *-er* (prompter, manager, leader); *-ing* (processing, screening);

- cu prefixe: *hiper-* (hypermarket); *super-* (supermarket); *over-* (overdraft);

- elemente de compunere prefixoida: *mini-* (minimarket, minicrah); *dis-* (discount).

2. *Trunchierea:* unele anglicisme au fost împrumutate cu forma netrunchiată care circulă în paralel cu cea trunchiată. Vorbim astfel de existența *dubletelor*: *hardware hard*; *software/soft* etc.

Împrumuturi s-au relizat și sub forma *abrevierilor grafice* de tipul: *Ltd.* – limited; *Co.* – company; *PIN* – personal identification number; *ATM* – automated teller machine; *OLTP* – on-line transaction processing; *E-cash* – electronic cash etc.

Deși ar părea greu de crezut, chiar într-un domeniu rigid precum este cel financiar-bancar, se pot identifica figuri de stil. Astfel, o suită de *metafore* folosite în limbajul de afaceri englez dă o oarecare expresivitate și plasticitate acestuia. De pildă, pentru a putea citi și înțelege un raport de bursă dintr-un ziar, este necesar să poți decoda limbajul metaforic întrebuințat. În engleza de afaceri apar o multitudine de *metafore standard*. Astfel, prin *metafore personificatoare* se atribuie calități umane unor fenomene și concepte economice. De pildă, sintagma *boală industrială* (industrial disease) se referă la o industrie confruntată cu probleme grave. Despre o companie care nu progresează se poate spune că este paralizată (paralysed) iar atunci când o societate necesită o reorganizare forțată pentru a evita falimentul se spune că necesită o *operație drastică* (drastic surgery). Și *zoosemia* este un tip de metaforă

prin care se transferă oamenilor attribute animale. De exemplu, despre o piață de capital confruntată recent cu un *crash* dar care acum se află în proces de refacere se spune că *își linge rănille* (to be linking its wounds). Alte metafore întâlnite sunt: *urs* (bear) → despre un dealer care acționează pe o piață de acțiuni aflată în regres; *bivol* (bull) → dealer ce acționează pe o piață aflată în ascensiune; *cerb* (stag) → cel care face speculații bursiere cumpărând acțiuni de la companii relansate și sperând să le vândă cu profit. Tot cu o metaforă avem de-a face și atunci când vorbim de înghețarea prețurilor/salariilor. *Hiperbola* apare și ea în terminologia afacerilor în exemple de genul: *Mașinile japoneze au invadat piața europeană. Banii s-au revărsat în țară.*

Lectura ziarelor de specialitate ne-a relevat și alte aspecte dintre care amintim:

- prezența elementelor de discurs repetat în: „*Război și pace între Big Mac și Roquefort.*” (Capital, 27.02.2010); „*Când Maumovici se jură că nu fură mai mult de 10 %*”.(Idem); „*Jaful dinaintea privatizării*” (idem); „*Ce n-a văzut Parisul: investitori români.*”(Idem); „*Târgul de joburi: punct ochit, punct lovit.*” (Capital, 13.03.2003); „*Comisionul de succes naște scandal la guvern.*”(Idem); „*Turism și pace.*” (Capital, 20.03.2010); „*Muncitorii pleacă, pierderile întreprinderilor rămân.*” (Idem); „*Lungul drum al banilor de la Washington la sate.*” (Idem); „*Heringii, urșii și lynxii au fost buturugile mici în care se împotmolise carul negocierilor de aderare cu unii dintre nominalizații de la Copenhaga.*” (Capital, 27.03.2010); „*SIF Moldova își lasă oile în paza lupului.*” (Idem); „*Creditele ipotecare luate la bani mărunți.*” (Capital, 15.05. 2010)
- utilizarea expresiilor idiomatice și a locuțiunilor: „*De ce nu pune ministrul sănătății piciorul în prag?*” (Capital, 27.02. 2010); „*Salariații îi trântesc ușa în nas patronului.*” (Idem); „*După ce a plătit pentru a deveni acționar majoritar, un investitor ieșean se uită peste gard la firma lui.*” (Idem); „*Hoții de minute au intrat pe fir.*” (Capital, 13.03. 2010); „*Guvernul își deschide punga pentru industria de publicitate.*” (Idem); „*Au fost exemple și de societăți de asigurări care au dat chix.*” (Bursa, 27.03. 2010); „*Cum iei țepă prin lege.*” (Capital, 13.03. 2010) – structură oximoronică.

Alături de acestea mai notăm:

- metafora: „*Cu bani Phare, ușile glisante alunecă mai bine.*” (Capital, 13.03. 2010)
- antonomaza: „*Unchiul Sam a deschis larg porțile mărfurilor made in Romania.*” (Capital, 20.03. 2010)
- metonimia: „*Americanii luptă virtual cu tov. Kim.*” (Capital, 13.03. 2010)
- hipocoristic: „*Zahărelul american nu îndulcește aderarea.*” (Idem)

În încheiere, ne putem întreba care ar trebui să fie atitudinea lingviștilor, a oamenilor de cultură în fața avalanșei de împrumuturi cu care se confruntă vorbitorii români. Pierre Guiraud e de părere că principalul pericol al masivei influențe engleze provine din autoritatea și prestigiul de care se bucură această limbă în ochii publicului larg, dar mai ales a tinerilor gata să preia din spirit de imitație termeni străini inutili. Susținând că atitudinea față de anglicisme depinde de motivația și funcționalitatea împrumutului, Guiraud precizează că „ar fi mortal să ne baricadăm pe pozițiile unui șovinism steril, dar nici nu putem ignora marele pericol pe care îl reprezintă cantonarea într-o imitație pasivă.” Acest fapt nu ar face decât să împiedice dezvoltarea limbii române, după cum aprecia Th. Hristea, „(...) în conformitate cu

tendențele ei firești și cu necesitățile mereu în creștere ale procesului de comunicare.”

Bibliografie:

Avram, Mioara, *Anglicismele în limba română actuală*. București, Editura Academiei, 1997.

Bantaș, Andrei, Constantinescu, I., Șendrea, P., „Observații pe marginea înregistrării cuvintelor de origine engleză în lucrări lexicografice românești”, în *Studii și cercetări lingvistice*, XXXIV, nr. 6. 1983.

Benson, M. et. al, *The BBI Combinatory Dictionary of English*, Amsterdam: Philadelphia, 1986.

Braudel, Fernand, *Structurile cotidianului*, vol. 2, București, Editura Meridiane, 1976.

Ciobanu, Georgeta, *Anglicismele în limba română*, Timișoara, Editura Amphora, 1996.

Guiraud, Pierre, *Les mots étrangers*, Paris, P.U.F., 1965.

Hristea, Theodor, „Limba română actuală”, în *Caiete critice*, vol. 8-9, 1991, p. 39.

Opriț Maftei, Carmen, “The English Influence upon Today’s Romanian Economic Terminology” în *Analele Universității „Dunărea de Jos” din Galați*, Fascicula XXIV, *Lexic comun – Lexic specializat*, Anul IX, Nr. 1, Iași, Editura Institutul European (în curs de publicare).

Skeat, W., *A Concise Etymological Dictionary of the English Language*, Oxford, Oxford University Press, 1965.

Stoichițoiu Ichim, Adriana, *Vocabularul limbii române actuale. Dinamică. Influențe. Creativitate*, All, București, 2005.

RECENZII

Petronela Savin, **Romanian Phraseological Dictionary. The Onomasiological Field of Human Nourishment**, Iași, Institutul European, 2012, 256 pages

Le volume *Romanian Phraseological Dictionary. The Onomasiological Field of Human Nourishment* de Petronela Savin représente, à notre avis, le premier dictionnaire phraseologique roumain d'un champ onomasiologique, qui s'organise non comme un simple répertoire de phraséologismes, considérés de manière isolée, dans l'ordre alphabétique, mais traités comme éléments associés organiquement à un système cohérent. Ce dictionnaire phraséologique est construit selon la méthodologie d'un dictionnaire culturel, un dictionnaire à même d'offrir des réponses linguistiques aux questions extralinguistiques, provenant des interférences socioculturelles. Alain Rey, l'un des théoriciens des dictionnaires culturels et coordonateur du *Dictionnaire culturel en langue française* (Le Robert, 2005), montre que ce type de dictionnaire prouve la relations entre la langue et la culture à travers les mots, qui portent les traces de leur parcours culturel. « Les mots sont imprégnés du contexte culturel dans lequel ils sont employés et celui-ci diffère selon les périodes de l'histoire et les civilisations. Le *Dictionnaire culturel* dévoile ce qu'il y a derrière les mots: des idées, des rêves, des passions: la culture, l'histoire. Il nous offre un regard nouveau sur la façon de penser le monde.» (présentation du *Dictionnaire culturel en langue française* sur le site <http://www.bibliomonde.com/livre/dictionnaire-culturel-langue-francaise-198.html>)

Tout comme l'auteure l'avoue, cette démarche répond au défi d'Eugeniu Coșeriu relatif à l'étude du langage de la perspective de l'universalité de la culture et des exigences multiples de la recherche linguistique, à laquelle le grand linguiste reconnaît, par comparaison avec d'autres sciences humaines, la relation la plus fidèle avec la manière d'être de l'homme en général.

L'organisation du dictionnaire prend en considération le contexte plus large de l'anthropologie culturelle, par la mise en valeur des cadres cognitifs et des modèles culturels fixés en roumain au niveau de la phraséologie alimentaire. La démarche onomasiologique proposée par Petronela Savin est évidemment mentaliste et individualiste; elle suppose des structures sémantiques profondes, hypothétiquement « culturelles ». Cette méthode impose de nombreuses activités de type métalinguistique: analyse documentaire, analyse de contenu, étude étymologique des unités phraséologiques.

La première partie du dictionnaire propose une organisation du corpus autour des noyaux onomasiologiques de type ALIMENTS, BOISSONS, ACTIONS, ORGANES, INSTRUMENTS, INSTALATIONS concernant l'alimentation – processus et finalité. Chaque noyau comprend plusieurs sections. Par exemple, le noyau ALIMENTS est composé de *Plantes comestibles et produits à base de ces plantes*, *Lait et produits à base de lait*, *Miel*, *Viande et produits à base de viande*, *Oeuf*. On enregistre, au niveau de chaque noyau, les images alimentaires ayant une correspondance au niveau phraséologique. Chaque image alimentaire, comme le

PAIN, par exemple, est traitée dans un article à part, où l'on présente les formations phraséologiques organisées en directions de signification.

La deuxième partie du dictionnaire vise l'organisation du matériel lexicographique par la subordination des phraséologismes aux traits de l'image alimentaire relevante par sa signification: a) *Image alimentaire à signification culturelle*; b) *Image alimentaire – terme de comparaison*; c) *Le bon goût – marque du positif, Le mauvais goût – marque du négatif*; d) *Le manque des qualités nutritives – image de la nonvaleur*; e) *L'accessibilité – image de la passivité*; f) *La productivité croissante – marque du manque de valeur*; g) *L'inadéquation au contexte – image de l'inconvenable* etc.

A chaque direction de signification correspondent des unités phraséologiques de l'aire de l'alimentation, générant des systèmes complexes de représentation qui prouvent le fonctionnement des principes généraux du transfert métaphorique. Le dictionnaire contribue ainsi à éclairer certaines constructions fondamentales du mental populaire roumain, mises à jour par le biais des structures phraséologiques étudiées, dans l'esprit anthropologique de saisir la relation entre les mots et les choses.

Ce dictionnaire prouve le fait que l'étude de la phraséologie alimentaire dans la perspective intégrante de l'anthropologie de la culture offre la possibilité d'étudier les mécanismes les plus intimes de réflexion de la réalité dans la langue.

L'ouvrage peut se présenter comme un instrument utile aussi bien pour le linguiste, que pour le grand public, préoccupé par la langue roumaine sous l'aspect de l'expressivité et de son usage colloquial.

Florinela Floria
Universitatea „Vasile Alecsandri” din Bacău

Petronela Savin, **Universul din lingură. Terminologia privitoare la alimentația românească**, Iași, Institutul European, 2012, 194 p.

Cartea *Universul din lingură* a autoarei Petronela Savin – cu preocupări de frazeologie, terminologie, lingvistică generală – este o carte de referință în spațiul lingvisticii românești, prin abordarea unui domeniu mai puțin exploatat, acela al studierii terminologiei unui câmp onomasiologic, din perspectiva antropologiei culturale. Lucrarea prezintă interes atât pentru lingviști, cât și pentru cei interesați de expresivitatea limbii române, de stilistica funcțională în general.

Demersul autoarei este cel al asumării viziunii coșeriene cu privire la studiul limbajului din perspectiva universalității culturii, viziune sugerată chiar din titlul lucrării *Universul din lingură* care reprezintă, așa cum afirmă autoarea, un caz de discurs repetat, cu modificarea enunțului *Universul din scoică*, titlu al volumului de interviuri realizat cu Eugeniu Coșeriu de Gheorghe Popa, Maria Șlehtițchi și Nicolae Leahu.

Lucrarea este structurată în trei părți. Prima parte „Organizarea stratigrafică a terminologiei alimentare” are în vedere o prezentare a structurii etimologice a lexicului din câmpului onomasiologic al alimentației omului, fiind analizate, cu rigoare și acribie filologică, fondul de bază al terminologiei alimentare moștenite (cuvinte din stratul latin și cuvinte din substrat) și împrumuturile. Fondul de bază este completat de ansamblul cuvintelor formate pe teren românesc prin derivare, compunere sau metaforizare.

Împrumuturile sunt organizate în funcție de factorii care au stat la baza pătrunderii lor în limbă. Astfel, termenii cei mai vechi grecești și slavi sunt analizați ca împrumuturi generale ce ilustrează doar variația diacronică a unei limbi romanice, alte împrumuturi (din turcă, neogreacă, limbi neoslave, maghiară și germană etc.) sunt văzute ca expresie îndeosebi a variației diatopice, iar împrumuturile neologice, în special din franceză, italiană, latină savantă, ca manifestare a variației diastratice, interesând sociolingvistica istorică. Este subliniată aici importanța influenței limbilor romanice asupra limbii române la începutul secolului al XIX-lea, ca urmare a dezvoltării culturale a epocii moderne. Se vorbește acum de o reromanizare a limbii române literare, dat fiind faptul că limba română, după ce a rămas secole cu fața spre Orient, a început să se îndrepte spre Occident, prilejuind apropierea din nou a românei de trunchiul comun latino-roman. Analiza împrumutului din terminologia alimentației urmărește, așadar, studiul lingvistic din perspectiva variației diacronice, diatopice și diastratice.

Cea de-a doua parte, „Nuclee ale corpusului terminologic al alimentației” dezvoltă o organizare sistemică a terminologiei alimentare pe categorii de realii. Corpusul terminologic este așezat într-o grilă semantică, după următoarele categorii: nume de alimente, nume de băuturi, nume de acțiuni, de stări și de activități, nume de însușiri, nume de organe și de simțuri, nume de instrumente și de instalații, prilejuind focalizarea cercetării pe relația directă dintre limbă și elementele de cultură materială desemnate. Această punere în sistem a terminologiei alimentare a limbii române, prin păstrarea stratificării etimologice, ilustrează evoluția în diacronie a lexicului, reflectând măsura în care civilizația și cultura unei societăți se oglindește în terminologia unei limbi.

Ultima parte, „Privire sintetică de actualizare pe terenul variațiilor diafazice. Discursul meniurilor” investighează terminologia la nivelul comunicării în spațiul public, prin ilustrarea rolului funcției fatice a limbajului pe terenul analizei diverselor mărci langajiere ale discursului din meniurile restaurantelor, și la nivelul textului literar, unde terminologia alimentară devine marcă stilistică, conturând tipuri de discursuri literare diferite.

Această lucrare de terminologie alimentară, cu substanță documentară și științifică, atestă preocupările autoarei pe terenul mai larg al lingvisticii, căci studiul etimologic, care reprezintă fundamentul demersului științific avut în vedere, se împletește perfect cu studiul sociolingvistic, etnolingvistic, metalingvistic, pragmatic, stilistic.

Lucrarea se constituie într-un instrument ce oferă premisele unor productive studii lingvistice.

Dr. Diana Stoica

